

АСАД ДИЛМУРОДОВ

СИРЛИ ЗИНА

Ҳужжатли қисса

Ўзбекистон ДФСМ Марказий Комитети

«ЭНГ ГВАРДИЯ» нашриёти

Тошкент—1981 йил

Азиз онам Норбиби Зор қизининг табаррук хотирасига бағишлайман.

Муаллиф

Қисса замондошимиз, чин инсон, малакали мутахассис, ёш врачнинг фаолиятига бағишланган.

Д 70303--28 / 25--81 47 02570000
356(04) -- 81

©Издательство «Ёш гвардия» — 1981 г.

Улар Шоҳизиндага етиб келишди. Қўхна иморатларнинг мовий бўёқлари Самарқанд атрофини қуршаган дарахтзорлар ортидан кўтарилган қуёш нурларида товланади.

Шерали кўкка бош урган баланд қуббаларга ҳолсизгина қараб қўйди. Ҳазо унча иссиқ бўлмаса ҳам унинг бўйнидан тер қуйиларди, юзлари бўғриқиб кетганди.

Дилбар билан Галя олдинга ўтиб олишди. Улар қадимий деворларга нақшланган гуллардан кўз узишмади.

Шоҳизинда — фавқулодда ғаройиб обидалар маскани. Бундаги катта-кичик нақшинкор ёдгорликлар на шакли, на безаги билан бир-бирини такрорлайди. Ўз вақтида Шарқ дунёсида ном қозонган мўътабар зоғлар ана шу сокин силсила аро тупроққа сингиб ётибди. Энди уларнинг кўпчилигини ҳеч ким ёдламайди. Балки ёдлашнинг ҳожати ҳам йўқдир. Улуғвор обидалар ҳеч қандай кучни, ҳатто вақтни ҳам писанд қилмай, марҳумлар руҳига паноҳ каби мардона турибди.

Бунда инсон тасавури ўз-ўзидан тиниқлашиб кетади. Шоҳизинда қадимдан одамлар суйган ва чуқур эътиқод билан сизинган қадимжолардан бири бўлган. Ҳозир эса бу ерга аждодларни эслаш, уларнинг дилидан бо-

Шоҳизинда зиналари... Улар бир пайтлар руҳий покланиш истагида ёнган соддадил кишиларни муқаддас тирик шоҳ ҳузурига етаклаб борарди. Энди эса улар жаҳоний санъат висолига ошиқувчилар учун хизмат қилади. Бу жойлар кўпчиликка жуда сирли туюлади. Аслида, бунда ҳеч қандай сир йўқ! Бунда фақатгина оддий, жафокаш, айни чоғда тонг қадар мусаффо қалб эгаси—ўзбек халқи қадоқ қўлларининг сеҳрини кўриш мумкин, холос.

Шерали фикрларини йиғиб, марказий пештоқ остонасига қадам босди. Пештоқ йўлаги анча салқин эди. Улар тош ётқизилган торгина майдончадан ўтиб, Шоҳизинда қабристонини тўсган узундан-узоқ девор олдида тўхташди.

—Бирпас дам олайлик!—деди Шерали ҳансираб ва нураган деворга тираб қўйилган тахта курсига ўтирди. «Сиҳатинг яхши бўлса —бахт-лисан!»—У қаршисида ястанган зинага кўз югуртириб, илмий раҳбари, ажойиб паразитолог Камол Нурбоевнинг шу сўзларини эслади. Камол Нурбоев Ленинградда яшайди, фалакнинг гардиши билан ўша ерда қолиб кетган, медицина институтида ўқиб, катта олим бўлиб етишган эди.

Ҳаётда ажойиб одамлар жуда кўп, бироқ Шерали Нурбоевдек қалби кенг, узоқни кўра оладиган, қаттиққўл одамни бошқа учратолмади. Устозининг самимияти юрагида чуқур из қолдирди. У донм: «Ҳаёт мазмунини самимиятдан қидир. Бу нарса тиббиёт учун айниқ-

са суз ва ҳаводек зарур, бусиз у қуриган да-
рактдан фарқ қилмайди», дерди.

Баъзан улар Ленинграднинг намҳуш ва
сокин оқшомларини бирга ўтказишарди. Квар-
тираси шундоққина Нева бўйига жойлаш-
ганди. Қуёш ботаётганда дарёга қуюқ шуъла
қуйилар, сувда худди қип-қизил бўёқ оқиб
бораётгандай туюларди.

Уша ажойиб кунлар орқада қолди. Гоҳида
Камол Нурбоевни соғиниб, кўргиси келади.
Аммо илмий ишини ёқлолмай, устози олдида
юзи шувит... Ахир, аспирантурани у билан
баравар битирганлар аллақачонлардир дис-
сертацияларини ёқлашди.

Йўлакка бир гуруҳ ажнабийлар кириб
келишди. Шералининг хаёли бўлинди. Оҳис-
та ўрнидан туриб, Қозизода Румий мақбара-
сининг нақшлари нураган гумбазига назар
ташлади. «Бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса бил-
майди,—ўйлади у.— Сирли дунё...»

Шерали Дилбарнинг тирсагидан ушлаб
илгарилари ва зинанинг биринчи поясига оёқ
қўйди.

—Бир...

Зинанинг бешинчи поясига қадам босганда
ўпқаси оғзига тикилиб қолганди. Эрталаб
қизларнинг таклифига кўнгани учун пушай-
мон қила бошлади. Дилбарнинг тирсагидан
қўлини тортиб олиб, овир хўрсинди. Унинг
тиззалари қалтирар, илгари силжиш қийин-
лашиб борарди.

У квартирасини, юмшоқ каравотини кўз
олдига келтирди. Қани, ҳозир уйда бўлса-ю,
маза қилиб чўзилиб ётса... Эҳ, бу қизлар қа-
ердан пайдо бўлишди? Ердан чиқишдими,
осмондан тушишдими? Танаси бошқа дард

билмас, деб шунга айтишади-да! Йўқса, бурни-
га бурундиқ солгандай қилиб судраб чиқи-
шармиди.

Бугун якшанба бўлгани учун Шерали эр-
талаб туришга эриниб, иссиққина кўрпага
ўраниб ётарди. Эшик қўнғироғи қаттиқ жи-
ринглади. Беҳол туриб кийинди, аста-секин
юриб келиб эшикни очди. Эшик ортида поча-
си кеңг ва узун, ола-була шим кийган рус
қизи ва атлас кўйлак, қизил кофтада гулдай
очилич Дилбар жилмайиб турарди.

—Вой-вуй, энди турдингизми?—Дилбар
юпқа лабларини чўччайтирди.—Меҳмонга ҳу-
шингиз борми?

—Келинлар,—деди Шерали.

Қызлар ичкарига киришди. Утиришди.
Дилбар рус қизига юзланди:

—Менинг дугонам. Галя. Галинка... Кеча
кечқурун келди. Москвада аспирант. Отаси
профессор. Онам билан жуда қалин.

—Ошириб юбордингиз!—Галя Дилбарга но-
рози оҳангда қараб қўйди.

—Сизни Галяга орқаворотдан таништир-
дик,—Дилбар дугонасининг эътирозига парво
қилмай, гапида давом этди.—У ҳам парази-
толог. Шунинг учун сиз бошлаган тажриба
қизиқтириб қолди.

—Жуда яхши!—деди Шерали.—Ҳозир...
Чой қўйворай.

—Чой керакмас,—деди Галя.—Айтинг-чи,
сиз аскарарида тухумларини ичганмишсиз.
Ростми?

—Эҳтимол ростдир,—ҳазиллашди Шера-
ли,—эҳтимол ёлгон.

—Демак, рост бўлса, сиз аскараридоз ка-

саллиги билан оғригансиз. Шундайми? Ранг-
рўйингиз айтиб турибди.

Шерали жавоб қайтармади. Қорнини уш-
лаб, сал букилиб ошхона сари юрди.

—Қайтинг, Шерали ака! Меҳмоннинг вақ-
ти зикроқ,—Дилбар стол четидаги «Здоровье»
журналига кўз югуртирди.—Биз уйдан бошқа
режа билан чиқдик, Галя индин уйига учади.
Бугун шаҳарни айланиш нияти бор. Сизам
бирга юрсангиз, қолган гапларни йўл-йўлакай
гаплашиб оламиз. Ишларингиз билан инсти-
тутда танишар. Айтмоқчи, ахволингиз қалай?

—Бир нави.

—Ундай бўлса, кетдик.

—Тамадди қилиб олайлик.

—Кўчага чиқайлик, бир гап бўлар.

Орадан ярим соатча вақт ўтди. Шерали
қизлар билан Регистон майдонига етиб кел-
ди. Куз қадимий майдон қиёфасига яна ҳам
нуронийлик бағишлаганди. Фақат атиргул-
лар ҳамон яшнаб ётарди, гулзор четларидаги
қатор беҳилар тилларанг меваларини сийрак
япроқлари орасидан уялибгина кўз-кўз қила-
ди. Шишадай гардсиз осмон обидалар ран-
гини зумраддай тиниқлаштириб юборганди.
Улар гул шакли ўйиб ишланган панжара
эшикчасидан ўтиб, мрамр зина орқали оби-
далар ҳовлисига тушдилар. Юксакда—мино-
ралар ва гумбазлар устида каптарлар бир
маромда қанот қоқишади. Галя Шердор по-
йда тўхтаб, халқ усталари бунёд этган аф-
сонавий гулзорга—жажжи ва беозор оҳуни қув-
лаётган даҳшатли махлуқ тасвирланган пеш-
тоққа термулиб қолди. Галянинг кўз ўнгида
гўзал, сирли бир дунё гавдаланди.

—Сен ажодларинг билан фахрлансанг

арзийди,—Галя Дилбарнинг қўлини қисди.—
Ўзбекнинг қалби бунчалик гўзал экан!..
Қара-я, бу рангларни!

Шерали қизлар ортидан паришон эргашиб
боради. Унинг қўй кўзлари сокин, бепарво
боқарди, чуқур қорачиқларидагина сокин
қатъиятни кўриш мумкин эди.

—Кўзимизни шамғалат қилиб қочиб қол-
манг тагин!—Дилбар орқасига ўгирилиб,
Шералига ҳазиллашди.

—Қайтсак...—Шерали қизларга етиб олди.

—Чарчадингизми?—Дилбар жилмайди.—

Ё зерикдингизми?

Шерали ялт этиб Дилбарга қаради. Ҳа,
Дилбар топиб гапирди, тан олмасдан иложи
йўқ: ҳозир кўнглига ҳеч нарса, ҳатто борли-
гига доим роҳат бағишлайдиган қаршисидаги
гўзал манзара ҳам сирмайди.

Гўзаллик билан санъатни ҳар ким ҳам
юрагига сирғидиравермайди. Бу тушунчаларга
ўрин берган қалб уларнинг қурбонига айла-
нади. Ҳаёт эса бутунлай бошқа гап. Ҳозир
Шерали мана шу ҳаёт қаршисинда турибди.
Шунинг учун ҳам кўнглидан бошқа нарса-
ларни суриб чиқариб, аллақандай кучга асир
бўлди-қолди. Эртаси қандай бўлади, буёғини
билмайди...

«Беш...—кўнглидан ўтказди Шерали.—
Беш.» Кейин юқорига нигоҳ ташлади.
Зина жуда узун, поялари саноксиздай туюл-
ди.

—Қизиқ,—деди Шерали ёнидан ўтаётган
ажнабийларни кузатиб,—бу ерга кимларнинг
қадами тегмаган! Мислсиз тарих...

—Тўғри айтасиз,—деди Дилбар секингина.

—Кўпгина тарихий шахслар ҳақида биз

ҳалиям тўғри тасаввурга эга эмасмиз. Шу тарихчи деганим менга унча ёқинқирамайди. Баъзан аравани қуруқ обқочишади-да.

—Уларгаям осонмас... Қўйинг, шунақа...
Ўзингизни чарчатманг.

—Ибн Синони олиб кўрайлик, — Шерали асабийлашди. — У ҳақда студентларимиз деярли ҳеч нарса билишмайди. Ваҳоланки, баъзи чет мамлакатларда унинг асарлари қўлланма тарзида ўрганиларкан.

—Бунга ишонини қийин, — деди Дилбар ўйчанлик билан. — Ибн Сино ҳар қанча бўлсаям, содда тиббиётдан нарига ўтолмаган. Тўғрироғи, аниқ илмий система билан даволамаган.

—Одатдаги гаплар, — Шерали тағин қизишди. — Ўзингиз айтинг, ўша даврдан аниқ илмий системани даъво қилиш инсофданми?

—Тўғри, инсофдан эмас, — суҳбатга Галя аралашди. — Лекин Ибн Синони Москвадаям тез-тез эслашади.

—У тиб тарихида ташқи аъзоларда операция ўтказган биринчи жарроҳ. — Шерали Галяга қаради. — Тиббиётда юзлаб тармоқ бўлса, у ҳаммасида текшириш ўтказган. Ҳозир эса, масалан, мен кандидатликка уринадиган бўлсам, пашшага ўхшаб бир мавзу атрофида айланиб қолавераман.

—Юра қолинг энди, Шерали ака. — Дилбар унга илтижоли боқди. — Галя зерикиб кетди.

—Ҳозир... «олти», — кўнглида санади Шерали, — «олти...» — Биз микроб ёки вирусни француз Луи Пастер топган деймиз. Сино эса ундан беш аср бурун юқумли касалликларни кўзга куринмайдиган «жониворлар» тарқатишини микроскопсиз башорат қилган!

Унинг томоғи қуруқшади. Тарашадай қотган чаккалари, томирлари бўртган бўйнидан яна тер қуйилди. Қадам босишга мажолсиз эди. Аммо ўзини дадил тутишга, қизларга сир бой бермасликка тиришди.

—Саккиз...

Ҳа, қизлар олдида юзини ерга қаратмайди. Охиригача бўш келмайди, манзилга етмагунча илгари интилаверади. У ҳали жуда кўп юриши керак. Жуда кўп... Кучи етармикан: ярим йўлда, онасидан ажралган қўзичоқдай қолиб кетса-я? «Қизиқ, — кўнглидан ўтказди у, — зиналар зиёратчиларнинг бировига қирқта чиқармиш, яна бировига қирқ битта, бошқасига қирқ учта, фақат гуноҳсиз ва пок кишигина аниқ рақамни топармиш... Гуноҳсиз, пок бўлиш — қандай яхши!»

—Тўққиз...

Аниқ рақамни тополмаса-чи? Адашиб кетса-чи? Унда қайтадан бошлайди, топмагунча қўймайди. Фақат қўйини пуч ёнғоққа тўлғазинмасе бас!

Шерали ҳансирай бошлади. Обидалар ранги, осмон хира тортгандай бўлди. У гуё бу дунёга бегона эди. Начора? Бу ерга илинж излаб кирган эмас. Энди қайси сўқмоқдан чиқиб кетиш керак? Хиндлар «чиқишни билмасанг, кирма» дейишаркан.

—Ун...

—Бунча имилламасангиз? — Дилбар кулиб Шералини олдинга ундади. — Зиналарни санаяпсизми? Бари бир янглишиб кетасиз.

—Шошманг. Ун... Бари бир сизларга етиб юролмайман. Ун...

Чиндан у ҳозир тез юролмайди, оёқлари толиб, мадори қуриб борапти. Лаънати очо-

пат қуртлар нақ суяк-суягигача кемираётганга ўхшайди.

Майли, улар вужудини кемираверсин. Инграган номард! Тишини тишига қўйиб чидайди. Лекин у ўзини ўзи тушунмаяпти. У қаёққа гангиб бормоқда? Нима излаяпти? Йўқ, йўқ, ҳеч нарса! Ахир, кўзлари олдида ранглар хира тортиб қолди-ку! Ҳаммаси бир чақага қиматдай...

Унга ҳақиқий ҳаётнинг ўзи керак! Майли, у минг хил рангда товлансин, алдасин, кўзларини хиралаштирсин—бари бир, волидаси кўксига интилган боладай, унинг орқасидан эргашаверади. Ҳаёт—ҳаёт-да, ахир!

—Ун бир...

Кўз ўнгида оқ тангачалар жимирлади. У, шамолда қолган ниҳолдек, чайқалиб кетди. Енгил гавдасини зўрға ўнглаб, шошилмай илгариланди.

—Ун икки..

Атрофни вазмин суқунат чўллаганди. Шоҳизинда меҳмонларининг қадам товушлари тинган, жимликни қайсидир мақбаранинг ўпирилган жойига ин қўйган мусичанинг «ку-ку» си бузарди. Шерали бошини кўтарди. Дилбар билан Галя анча узоқлашиб кетишганди. «Уларга ҳозир етиб оламан! Оз қолди...»

Юқорига кўтарилиш унга осон эмасди. Уп-каси шишиб, аламидан лабларини қаттиқ тишлади. Негадир, шу лаҳзада ўзини беҳуда чиранадиган, лекин ҳеч иш чиқаролмайдиган одамга ўхшатди. Ожизлик дилини худди занжирдек ўраб олаётганини ҳис қилгандан кейин эса вужуди музлаб қолаёзди. Агар мана шу занжирни парчалаб ташласа, буёғи енгил кўчади. Ҳа, шундайлигига ишонади. Ушанда

бунга ўзини ўзи ишонтирган эди. Нега энди бир пайтлар кўнглида ёнган ишончини ўчириб ташлашга уринаяпти.

Ер остидан не машаққат билан ёруғликка чиққан чашма кўзини кўмиб ташлашдек оғир гуноҳ бўлмаса керак. У аввал кўзларини чирт юмиб, шу гуноҳни босиб ўтмоқчи бўлди. Кутилмаганда қалби акс-садо берди. Лекин ҳадеганда унинг маъносини чақолмай, узоқ вақт икки ўт ўртасида қовурилди. Олдида кўндаланг бўлган жумбоқ чигилини очса, илмий ишининг аҳамияти кўтарилиши мумкин эди. Паразитология ҳали бунақа янгиликни кўрмаганди. Шунинг учун Шералининг журъати кўп тортишувларга сабаб бўлди.

Аслида Шералининг ҳамкасблари тинчини йўқотган мана шу муаммо шаҳар чеккасидаги институт филиалида туғилди. Филиалнинг хилват боғи Шералига аввалдан сирли бўлиб кўринар, ишлаб толиққан кезларида бу ерга келиб, чирий бошлаган эски курсиларда ўтириб кўнгли ёзарди. Боғ зах ва салқин, тангадай ерга ҳам офтоб тушмайди. Боғдаги олма, шафтоли, ўрик ва беҳи дарахтларини бир вақтлар бу осойишта жойда кеча-кундуз уйқу билмай тажриба ўтказган олим Леонид Михайлович Исаев экканди...

Шерали филиал боғига қадам қўйиши билан инсон саломатлиги учун ўз роҳатидан кечиб, уззукун жонини жабборга бериб ишлаган ўша меҳнатқаш тадқиқотчи хотирасини албатта эсларди. Ўзбек тупроғида ягона бўлган бу тиб даргоҳи кўпгина юқумли касалликларнинг пайини қирқди. Институт вабо, тиф, ўлат, безгак каби «қора ўлим» касалликларига барҳам берди. Турли-туман вируслар,

фақат одам танасида кун кўриб ривожланувчи текинхўр қуртлар, зараркунанда ҳашаротлар, касаллик ташийдиган қон сўрувчи пашшалар ва канасимонларни йўқотиш учун институт ходимлари ҳамон тадқиқот олиб боришарди.

Бир кун Шерали филиалнинг ўқувчилар кам қатнайдиغان, саноқлигина китоби бўлган кутубхонасидан муқоваси сарғайиб кетган қалин дафтар топиб олди. Жимжит кутубхонанинг кўримсизгина тахмонларидан бирида чанг босиб ётган бу дафтар Леонид Михайловичнинг унутилган кундалиги экан. Шералининг кўнгли ўртаниб кетди. Олим унда—умрининг охириги йилларида паразитологияга оид олиб борган баъзи кузатишларини: тоғлиқ Ургут зонасидан бир йиллик аскарیدا тухумларини келтириб, институт филиалига қарашли боққа кўмганлиги, уларнинг яшовчанлигини текшириш ниятида эканлигини батафсил ёзганди. Қизиқ, олим бу ғалати тажрибасини охирилатдимикан? Шерали институт кутубхонасини, аввало олим асарларини, бошдан охиригача титкилаб чиқди. Тажриба якунлари ҳеч қаерда қайд этилмаганди.

«Нима қилиш керак?»

Леонид Михайлович муҳим ишга қўл ўрган-у, афтидан, қайта кўришга қўли тегмаган ёки унутиб юборган. Агар энди ўша иш адоғига етказилса, паразитологлар отахонининг руҳи шод бўларди.

Шералининг қадами кутубхонадан узилмай қолди. Энди у боққа кўнглини ёзиш, асабини юмшатиш учун эмас, ярим йўлда барҳам еган ишни ниҳоясига етказиш чорасини излаб келарди. Боғча билан филиал лабораторияси

ўртасида бўзчининг моксидек айланар, нам тупроқни микроскоп окуляри остига тўкиб, соатлаб текширарди. Кўпчилик ҳамкасблари уни мазах қилишар, ўзини фойдали ишга уришарди.

Лаборатория мудири Вали ака айниқса уни бу ишдан чалғитиш йўлини изларди. Кунлар ўтган сайин Шерали беҳуда ишга вақт сарфлаётганига чиндан ҳам ишона бошлади. Бир неча ой қилинган меҳнат сувга оқиб кетди, бир дона ҳам тирик тухум топилмади. Тарвузи қўлтиғидан тушгач, ишни батамом йиғиштириб қўйиб, роса кулгига қолди.

Шерали бу ҳолга чидаб туrolмади. Боққа қайтиб, икки ой тупроқ титкилаш билан вақт ўтказди. Боғдан целлофан халтачаларда тупроқ келтирар, микроскоп остида кўздан кечирар, охири ҳафсаласи пир бўлиб, чиқариб тўкиб ташларди.

Ҳаловатсиз иш, ҳуда-беҳуда изтироб, уйқусизлик Шералини чўпдай оздириб юборганди. Қиртайган кўзларига умидсизлик соя солган, ҳеч кимнинг кўзига кўринмас, дўстларига қўшилмасди. Дўстлари уни деярли унутиб юборишди, Шерали эса чириган хазонлар ҳиди анқиб ётган жимжит боғни тарк этишни хаёлига ҳам келтирмасди. Умидлари яна мутлақо узилаётганда бир кун шўр босган девор бурчагида нам тортган кўкиш қоziқни кўриб қолди. Қозиққа энли, тўрт бурчак тунука тахтача михланганди.

Шерали қоziқни суғуриб олди-да, уёқ-буёгини айлантриб қаради. Тунука тахтачага кўк бўёқ билан қинғир-қийшиқ қилиб ёзилган қуйидаги лавҳани ўқиди: «Бу ерга тирик ас-

карида тухумлари жўмилган. Л. М. Исаев. 1958 йил».

У латта билан тахтачани шшилмай артди, кўк ҳарфлар тагин ҳам аниқроқ кўринди. Ҳамон кўзларига ишонмай турар, олдидан беҳисоб хазина чиқиб қолгандек ўзини йўқотиб қўйганди.

Қозикни бир четга қўйиб ўша жойни қазиди, тўрт-бешта целлофан халтани намчил тупроққа тўлғази.

Кўнглига уриб кетган жимжит хонага хомуш қадам босиб халтачалар билан қозикни полга қўяркан, ҳамон бирор иш чиқишига гумонсирарди. Окуляр остига тупроқ тўкиб, бирор соатча уймалангач, тўсатдан хонани бошига кўтариб бақириб юборди:

— Топилди! Топилди!

Унинг шодликларга тўла овозини фақат совуқ деворгина эшитди, холос. Ҳовлиқиб қолган Шерали маст одамдай хона айланар, қўлларини бир-бирига ишқалаб: «Топилди! Топилди!» дея хитоб қиларди.

Шом қоронғисида лабораториядан қаттиқ толиқиб чиқди. Кечки мусаффо ҳаводан тўйиб смирди. Ёз осмони осуда уйқуга толаётган шаҳарни аллалаётгандай туюларди, неон чироқлари ёритиб турган дарахтлар бағрида бесаранжом майналар, чумчуқлар тинимсиз вижирлашарди. Ана шу он Шерали бирдан ҳувиллаган жимжит квартирасини кўз олдига кетирди-ю, юраги безиллади. «Умримнинг чоракдан зиёдини яшайпман-у, ҳамон сўққа-қабошман, — ўйлади у. — Нима ҳам қилардим? Ёлғизликдан қочиб қутулиш қийин. Ўзим пиширган ошни кимга ҳам ичира олардим.

Агар тайиним бўлганда, эҳтимол, уйда кимдир кутиб ўтирган бўларди».

Тошоҳур чорраҳасига етгунча деярли ҳеч кимни учратмади. Чорраҳанинг кунботар томонидаги буфетли ошхона эса пивохўрлар билан тўлганди. Шерали ишдан қайтишда кўпинча шу ерда овқатланарди. Ичкарига кириши билан димоғига сигарет тутуни, шўр балиқ ва ачиган пиво ҳиди урилди. Очлиги, чарчагани учун кўнгли айниди-ю, шартта орқасига ўгирилди. Остонага етганда таниш овоз эшитилди. Шерали тўхтаб ортига назар ташлади. Қуйроқдаги столда башанг кийинган уч-тўрт улфати билан пивохўрлик қилаётган Зиёхонни кўрди. Чиқиб кетишини ҳам, қайтишини ҳам билмай қолди.

— Келинг, Шерали, — деди Зиёхон жилмайиб. — Нега ўйланиб қолдингиз?

— Тутун! — Шерали дўстининг таклифини қайтаролмай, бўш стуллардан бирига бориб ўтирди.

— Чарчаган кўринасиз?! Ҳозир...

Зиёхон ирғиб турди. Кўз очиб-юмгунча бир стакан арақ, икки кружка пиво ва тарелкада овқат келтириб, Шералининг олдига қўйди.

— Ўзингизни жа аямаяпсиз-да. Қани, қарасинлар.

Шерали буғланиб турган бифштексга кўзи тушгач, ҳаддан ташқари очиққанини сизди. Арақни бир сипқаришда ичди. Бифштексни шшилмай тушира бошлади. Сал ўтмай ёноқларига қон югурди.

— Филиалдан келаяпсизми?— сўради Зиёхон пиво ҳўллаб.

— Ҳа.

— Бунча кеч?

У «топилдиқ» ҳақида дўстига гапириб беришга қарор қилди.

— Пича тутилдим. Ҳалиги... тирик тухум топилди.

— Шунақа денг? Охири қўймабсиз-да!» Ғалати... Бахтингиз чопибди, ошна.

— Унчаликмас.

— Ўзингизни гўлликка солманг, ошна. Агар рост бўлса... Илмий ишингиз битди деяверинг.

— Қўйсангиз-чи! Агар рози бўлсангиз, дўстим, ишни биргаликда давом эттирамиз.

— Тайёр ошга баковул бўлиб нима қилдим...

— Менимча, ҳали қилинадиган иш кўп.

Улар кружкадаги пивони охиригача ичиб, туришди. Ошхона олдидаги нимқоронғи ва жимжит бекатда хайрлашишди. Шерали Регистон томон яёв жўнади.

Эрталаб ишга кечкиб келди. Вали ака билан саломлашиб, ишнинг ипидан игнаси-гача гапириб берди. Мудир унинг сўзларини киприк қоқмай эшитди. Лекин ажабланмади. Шерали эса унинг ҳаяжонлиниши, ҳайратланиши, қизишиб саволларга кўмиб ташлашини кутганди. Йўқ, ундай бўлмади. Вали ака салқиган иягини кафтларига тираб, Шералига термулди. Чамаси бир пиёла чой ичгунчалик вақт ўтгандан кейингина у ўрнидан туриб деразага яқинлашди.

— Қизиқ! — деди бир пайт чўзиб, — буни исботлаш қийин-ку!

— Леонид Михайлович тухумларни қайга кўмганини белгилаб қўйган экан, — тушунтира бошлади у.— Бу ўша тухумлар, ҳа, ҳа...

— Ҳмм!.. Ишонгинг келмайди! — Вали ака

орқасига ўгирилиб, Шералига савол назари билан қаради... — Сиз Қарима опанинг иши билан таниш бўлсангиз керак.

— Танишман. У киши москвалик ва эстониялик паразитологлар билан биргаликда аскардалар очикда беш-олти йилдан ошиқ яшамайди, деган фикрга келган.

— ГФР дан ҳам шундай хулосага асосланган қўлланма олувдик. Бунга нима дейсиз?

— Бир нарса дейишим қийин ҳозирча, Вали Тиллаевич, баъзан шунақа сакрашлар ҳам бўлиб тураркан-да. Пайти келиб...

— «Пайти келиб» уни кимдир тузатади! Шундайми? Тутантириғи йўқ гап...

Шерали устози қизишганини пайқади, унинг бунчалик лоқайдлигини кўриб, тарвузи қўлтиғидан тушди. Энди унга гап уқтириш фойдасиз эди. Бари бир жим туrolмади, кўнглидаги гапни айтишга қарор қилди:

— Вали Тиллаевич, борди-ю, тухумларни синаб кўрсак-чи!?

— Қандай қилиб? Тушунмадим. Ҳа-а, ҳайвонларда демоқчимсиз?

— Ҳайвонларда ҳам синаш мумкин. Лекин бу кутилган натижани бермайди. Хулосалар аниқ чиқмаслиги мумкин. Шунинг учун...

— Хўш?

— Мен тухумларни ўзимда синаб кўрмоқчиман.

Вали ака беихтиёр ихраб юборди, кўзларининг пахтаси чиқиб кетди. Аста-секин Шералининг ёнига яқинлашди-да, биринчи марта кўраётгандай унга тикилди.

— Ўйлаб гапираяпсизми?

— Ҳа, Вали Тиллаевич...

— Ғалати одам экансиз! — Вали аканинг

овозида афсус оҳанги бор эди.—Худо ҳақи... Э, э, ҳа-а, дарвоқе, гапингизга ҳайратланмасаям бўлади. Агар ростдан ҳам тухумлар ўн йиллик бўлса, касаллик чақирмаслиги мумкин.

— Худди шуни аниқлаш керак, Вали Тиллаевич. Бу жуда муҳим, биласизми? Жуда муҳим!

— Ҳовлиқманг. Биладан, сизнинг ёшингиздагилар ҳовлиқма бўлишади. Қаёққа қадам ташлашаётганини ўйлаб ҳам ўтиришмайди. Ўзларини бир кўрсатиб олса бас! Кейин, дўппилари тор келганда... Нима деётганини тушунаётган бўлсангиз керак.

— Тушунаяпман.

— Тушунмайсиз...

— Қарима Музаффаровна бизни тушунар деб ўйлайман.

— Гап тушунишда эмас. Тушунса-тушунмаса бировнинг юзига оёқ қўйиш осон эмас. Яна кимнинг қадри денг? Вали Тиллаевичники! Оланинг олдида нима деган одам бўлман?..

— Вали Тиллаевич, мен...

— Қўйинг, бўлди! Нафасни олчга ютиш керак. тинч бўлай десангиз.

— Тушунмаяпман! — деди Шерали елкасини қисиб.

— Бўлди!

— Вали Тиллаевич! Агар унақа бўладиган бўлса, майли, илмий кенгашга рапорт ёзаман. Кўпчилик ҳал қилсин.

— Шунақа денг?

— Ҳа.

Вали ака жойига ўтирди, ранги оқариб кетди. Шералига қараб туриб:

— Билганингизни қилинг, биродар, — деди.

Шерали хомуш тортиб чиқиб кетди. Боши ари инидек гувилларди. Бейхтиёр Қарима опани эслади. Институтда кўпчилик «опа» деб мурожаат қиладиган бу аёлни у яхши билмасди. Вали ака ундан нега бунчалик қўрқадиган?

Уша кундан бошлаб Шералининг пайтавасига қурт тушди. У опа билан юзма-юз бўлишни ўйлар, ўйлагани сайин аллақандай куч юрагини аёвсиз кемирарди.

* * *

Кузнинг эришчоқ қуёши Шоҳизинда мақбараси гумбазига майин нур сепади. Шерали ҳаёлини йиғиб олиб, атрофга аланглади. Қабристон девори, обидалар юракни сирқиратувчи сирли соқинликка чўмган, гўё жимжит хонақоҳ ва совуқ ҳужралар асрлар уйқусига толганди.

Дилбар билан Галя баланд қуббани бирига кўрсатиб, нима ҳақдадир тортишарди. Шерали чуқур тин олиб олдинга силжиди.

— Ўн уч... ўн уч...

— Шерали ака, уялмайсизми? — қулоқларни остида Дилбарнинг қўнғироқдай овози янгради.— Орқада қолиб қизларга масхара бўлиб ўтирибсиз-а!

— Ўн тўрт... ўн тўрт...

— Чолга ўхшайсиз! — Дилбар қиқирлаб кулди.

— Чол? Ўн беш... Ким чол. Ўн беш...

Оёқлари сезилар-сезилмас қалтирарди, қўлларини тиззасига қўйиб жилмайди. «Сизга осон! — ўйлади Шерали. — Бировга тўн би-чиш осон...»

У бошини орқага ташлаб чуқур нафас олди. Ошқозони ва кўкрагининг чап томони санчиб, афти буришди. Дилбар ростини айтди! Тез қариди, ҳар куни бир йилдан яшаётганга ўхшайди.

Майли, бунинг аҳамияти йўқ. Ҳаётда шунақа дақиқалар ҳам бўладики, киши ўзини фақат ё ожиз, ёки кучли сезади. Ушанда Шерали Вали ака билан ит-мушукдай гижиллашиб унинг олдидан дунё кўзига қоронғи бўлиб чиққанда ўзини жуда ожиз ҳис қилганди. Юрагини кимга ёришни билмас, ўз ёнига ўзи қовуриларди. Тўннини тескари кийиб олган Вали акадан нажот кутиш беҳуда эди.

Вали ака узоқ вақт «тўқимини қорнида олиб юрди». Шерали билан тузукроқ суҳбатлашмасдан қўйди. Унинг қовоғига қарайвериб, Шералининг юрак-бағри қон бўлиб кетарди. Охири у Вали акадан қўлни ювиб қўлтиғига урди-да, дардини Зиёхонга ёрди. Зиёхоннинг мулойим боқувчи қисқ кўзлари катта очилди-да:

— Беъманилик! — деди кескин оҳангда.

— Менга ёрдамнингиз керак, Зиёхон...

— Ўша тухумлар тирикми? Тирик! Сизга яна нима керак?

Шерали ҳорғин кулди.

— Менга ҳеч нарса керакмас. Фанга, одамларга...

— Хомхаёл бу, ошна...

— Ўн йиллик тирик тухум топдим, деб ҳар қанча жар солганим билан бунга ким ишонади. Айниқса Қарима опани айтинг... У кишининг иши... Унга конкрет факт керак.

— А! — Зиёхон кескин қўл силтади. — Сизга материал тайёр, менимча.

— Майда гапларни қўйинг, Зиёхон. Очиғини айтинг, ҳалиги гап...

— Беъманилик дедим-ку! Ё ҳазиллашасизми? Диссертациянгизни ёзавермайсизми? Э-э...

«Гўсала-ку буям! — кўнглидан ўтказди Шерали тишини гижирлатиб. — Одам қуригандай шунга юрагимни очибман-а!»

Хонага оғир сукунат чўкди. Шерали ҳақоратланган кишидек тумтайиб, деразага қараб олди. Зиёхон халатини ечиб кийим илгичга илди-да, чиқиб кетди. Ун минутлардан сўнг қайтиб кирди. Шерали ҳануз ўша ҳолатда ўтирарди.

— Хафа бўлманг, Шерали! — деди Зиёхон костюми тугмасини ўйнаб. — Мен розиман... Фақат бир илтимосим бор. Диссертациям учун керакли хулосаларни аямайсиз.

— Майли, хулосаларнинг ҳаммаси сизники бўла қолсин.

Шерали дўстининг бақувват, кенг елкасига қўлни қўйди. Унинг чеҳраси ёришган, кўзлари кула бошлаганди.

Орадан бир ойча вақт ўтгач, илмий кенгашнинг август мажлисида паразитология лабораториясининг мудирини Вали аканинг ҳисоботи қўйилди. У Шерали ўтказмоқчи бўлган тажрибани ҳам шарҳлашга ваъда берди. Лекин амалда бунинг тескарисини қилди. Ҳисоботга тухумлар ва тажриба ҳақида бир оғиз ҳам сўз киритмади. Шерали бунинг зимдан пайқаб, унга ёлворди, Вали ака эса: «Ҳозир пайтимас назаримда, — деди. — Пайти билан опага ўзим етказаман».

Шерали Қарима опанинг ҳузурига киришга қарор қилди. Фигони фалакка кўтарилган бир

пайтда тасодиф уни қўллаб юборди. Доимо юрак хасталигидан нолийдиган Вали ака мазаси қочиб касалхонага тушди. Ҳисобот Шералининг бўйнига юкланди.

Ҳисоботни синчиклаб ўқиди, тузатишлар киритди. Леонид Михайлович Исаев ниҳоясига етказолмаган тажрибани алоҳида шарҳлаб, унга илова ҳам қилди.

Уша куни институтнинг турли хил рангли суратлар ёпиштириб ташланган кичик зали олимлар билан лиқ тўлди. Қарима опа кечикиб келди. У кириши билан зал сув сепгандай жимиб қолди. Шерали, қирқ беш ёшли, чиройли, бақувват бу аёлни узоқдан кузатаркан, унинг рухий тетиклиги, ҳаёт қийинчиликларига ўзичалик дуч келмаганига кўнглида иқроп бўлди.

Қарима опа хиёл тўлишган, бежирим юзи жозибасини ҳануз йўқотмаган, мулоким табиатли аёл эди. Қўлларни тўла, оппоқ лекин бармоқлари нозик бўлиб, ингичка қошларига билинар-билинмас қалам тортилган, сурмали йирик кўзларида ажиб бир латофат акс этиб турарди.

У президиумдан жой олар экан, турмак-ланган сочларини сал-пал тўғриллаган бўлдида, ўнг ёнидаги тепакал кишига юзланиб, нимадир деб пичирлади.

Шералини минбарга таклиф қилишди. У орқароқда ўтирарди. Зич стулларни оралаб ўтиб, бурчакдаги пастқам минбар олдиға етиб келгунча қора терга тушиб кетди. Минбарга чиққандан кейин ҳам анча вақт ўзини ўнглолмади. Залдагилар «Қани она сути оғзидан аримаган бу йигитча нима деркин?» дегандай, унга беписанд тикилишарди.

Шерали иложи борича атрофга қарамасликка уриниб сўзлашга тутинди. Лекин залда говур-ғувир тўхтамади. У Леонид Михайловичнинг номини тилга олгандан кейингина ўтирганлар беихтиёр бошини кўтарди. Залда пашша учса эшитиладиган жимлик чўкди, кейин яна аллақандай мазахли шивир-шивир бошланди.

—Жим бўлинглар!—Қарима опа олдидаги гулдор пиёла гирдига ручкаси билан уриб, Шералига қаради. —Кечирасиз, охирги жумлангизни қайтарсангиз:

Шералининг юраги «шиғ» этди.

—Бундан ўн йил бурун...—дея гапини давом эттирди у.

Ўнлаб нигоҳ унинг анордай қизарган изтироб ва ҳаяжондан бамисоли оловдай ловиллаётган юзига миҳланди. У ҳеч кимнинг тушига кирмаган, хаёлига келмаган янгилик ҳақида гапирар, аскаридалар муаммосига дахлдор шу пайтгача тўпланган жуда кўп илмий хулосалар устидан сездирмасдан қора чизиқ тортаётганди. У дадил тортинмай юрагидан чиқариб сўзларди. Зал яна жонланди. Ҳайратдан тошдай қотган нигоҳлардан фақат бир маънони уқиш мумкин эди: «Бу йигитча Қарима Музаффаровнани инкор этаяпти-ку!»

—Афсона! —деб бақирди кимдир.

—Буни қандай исботлайсиз?

Турли томондан саволлар ёғилди. Шерали довдираб қолди. Қарима опа яна жонига оро кирди. У шошмай ўрнидан туриб, босиқлик билан:

—Бу қандай гап? —деди. —Илмий кенгашдамисизлар, ё чойхонада? Навбат билан савол беринглар.

—Бўлмаса, аввал мен..—олдинги қаторда ўтирган паст бўйли қориндор киши сапчиб ўрнидан турди. — Карима Музаффаровна, менимча, Шерали аллақачонлар асосланган масалага асоссиз қайтиб, бошимизни қотираяпти. Ахир, сиз ўзингиз, опа... Аскарیداлар ҳаётини аллақачонлар ўрганиб бўлгансиз-ку!

Карима опа елкасини қисди. Унинг юзидан бирор ифодани англаш мушкул эди. Пакана киши Шерали томон юзланди:

—Холмуҳаммедов! Сиз ҳам бундан хабардор бўлсангиз керак-а?

—Ҳа, хабардорман, — деди Шерали хотиржамлик билан. — Лекин олимлар яқин-яқинларгача аскарیداлар умри бир-икки йилдан ошмайди, деган фикрда эдилар. Ҳурматли опамиз бу фикрни рад этиб...

—Бўлмаса вақт ўтиши билан паразитнинг яшовчанлиги ортиб бораркан-да?

—Ундай эмас! Гап шундаки...

Шерали фикрini ифода қилолмай чайналди. Президиумда ўтирган тепакал киши гапга араташди:

—Баҳсингиз асоссиз, ука. Қизишсак, ранжмайсиз. Ўша тухумларингиз ўн йиллик дейлик. — у «тухумларингиз» сўзига урғу берди.

—Тирик бўлса, касаллик чақираверади-да. Уларни синаш ортиқча дахмаза эмасми?

—Саттор Муқимович, улар, эҳтимол, касаллик чақариш қувватини йўқотгандир! — деди Шерали ўзини ўнглаб. — Иккинчидан, агар касаллик чақирса, қон таркиби, қон айланишига, юрак, ўпка, жигар, ошқозон, ичаклар ва бошқа аъзоларга қандай таъсир кўрсатади? Энг муҳими, мана шуни билиш! Ҳозиргача ҳеч ким бунга қизиқмаган.

Залдагилар бутун вужудларини қулоққа айлантириб Шералини тингларди. Лабларидан бирор дақиқа табассум аримайдиган Карима опанинг юзига нозик бир маъюслик соя солди. У залдан кўз узмас, Шералининг лўнда-лўнда фикрларини хаёлан ечар, ичини нимадир кемирарди. Бундан қарийб беш-олти йил бурун унинг ўзи худди шу минбардан аскарیداларнинг хусусиятлари ҳақида қизишиб доклад қилган, кўпчиликни оғзига қаратган, ўзигача ҳукм сурган мўрт хулосаларни ер билан яксон қилганди. Олимлар уни кўкларга кўтариб мақтаганди. Карима опа ўшанда вақти келиб жуда кўп олимларни қойил қолдирган хулосаси эскириб қолишини хаёлига келтирмаганди. Демак, янглишган экан-да!

—Масала кўпчиликка чигал кўринаяпти, — Шерали ҳамон қизишиб сўзларди. — Аслида ундаймас. Биз қўрқмасдан текширишлар олиб боришимиз керак. Ахир, медицина фани тараққиёти учун кўп олимлар юқумли касалликлар микроблари билан ўзларини заҳарлашга бориб етганлар. Мечников вабо, Завьялов ўлат микроблари билан заҳарланишиб...

—У бошқа гап. У—жасорат.

—Шераливой ҳам жасорат кўрсатмоқчи чоғи!?

—Ҳе, бузоқнинг югургани сомонхонагача!..

Шерали олдинги қаторда ўтирган пакана одамнинг хириллоқ овозини таниди. Унинг оқиш юзига совуққонлик билан тикиларкан, юрагида ғазаб ва нафратга ўхшаш бир туйғу кўзгалди.

—Жасорат қоплондаям бўлади, — деди Шерали ҳалиги одамдан кўз узмай. — Мечников

ҳам, Завьялов ҳам жасорат ҳақида ҳатто ўйлаб кўришмаган. Бунга вақтлариям бўлмаган. Ахир ёввойилик билан фанга янгилик олиб кириш ўртасида ер билан осмонча фарқ борда!

Карима опа ҳамон зални бепарво кузатар, ичида эса турли чалкаш туйғулар ғалаён қиларди. Унинг безовталигини кўзларидан залдагилар аллақачон пайқаб олишган, кўпчилик Шералига еб қўйгудек тикиларди. Шерали эса ҳеч нарсани сезмасдан кўнглига тугиб юрган гапларини ўртага ташларди. У ўзи билмаган ҳолда Карима опанинг илмий тадқиқотлари замнига сув қуйди. Бу ҳол опанинг тасаввурини бутунлай ўзгартириб юборди; Шерали қиёфасида талабчан ва кучли олимни кўриб турарди.

Карима опа ҳал қилувчи—сўнги сўзни айтиб, Шералига зарба беришини залдагилар сабрсизлик билан кутишди. Шералининг кўнгли бунини пайқаб безовталана бошлади. Бироқ опа унинг фикрларига ҳеч қандай муносабат билдирмади. Савол-жавоб тугаб, Шерали жойига бориб ўтиргач, опа мажлисни ёпиқ деб эълон қилди.

Эрталаб соат тўққизда Шерали лабораторияда ишни нимадан бошлашни билмай мияси ғовлаб ўтирарди. Эшик қия очилиб, котиба қизнинг думалоқ юзи кўринди. Қиз сурмали кўзларини пирпиратиб, опа чақираётганини айтди. «Энди бошланади,—ўйлади Шерали кўнгли ғашланиб, —нима деркин? Жазолармикин?»

Карима опанинг қовоғидан қор ёғарди. У қизил бахмал ёпилган креслода мунгайиб ўтирарди. Шералини кўриши билан жилмайди.

—Келинг, ука. Яхшимсиз?

Шерали опа билан сўрашди. Кейин қаршидаги курсига ўтирди.

—Уша дафтарни бир кўрсам майлими?

—Майли. Обкелай бўлмаса.

У лабораторияга гўё қанот боғлаб учиб борди, портфелидан дафтарни олиб, изига қайтди. Карима опа ҳамон ўша ҳолатини бузмай ўтирарди. Гирди сарғайган дафтарни шошилмай варақлади. Унинг чеҳраси гоҳ ёришар, гоҳ маъюсланарди. Ниҳоят, дафтарни охиригача синчиклаб ўқиб чиққач:

—Қимматли дафтар,—деди.—Аскаридоз ҳақида қимматли гаплар ёзилган. Бошим қотиб қолди.

Опа беихтиёр ўрнидан туриб кетди. Кўнгли ғаш, фикрларини жамлолмай қийналарди. Ҳаёт қизик экан, она суғи оғзидан кетмаган бир гўдак унинг йўлига ғов ташлаяпти. Обрўсини ерга урмоқчи бўлаяпти. Нима, мум тишлаб ўтиравериш керакми? У ҳам курашиш йўлини билади. Лекин беҳуда чиранмайди. Бақириб-чақирмай ҳақлигини исботлаб беради.

Ҳа, ҳақлигини яна бир марта исботлаб бериши зарур! Йўқса, олимлиги қаёқда қолади?

—Сиз ҳаммасини ўйлаб кўрдингизми?—опанинг овози ҳазин эшитилди.—Ўйлайсизки, биз янглишганмиз! Шундайми? Бугун дунё паразитологлари янглишган! Қанчалик кулгили ҳол!

—Опа, мен бундай фикрда эмасман.

—Майли. Ҳар бир олимнинг ўз дунёқарashi бўлиши керак.

Мен розиман. Сизам ишингизни давом эттираверинг. Лекин менам тинч туролмайман. Москва ва Эстония билан яна алоқа боғлаш-

га тўғри келади. Фанда муаллақ нарса қанча кам бўлса, шунча яхши!

Шерали дафтарни олди ва аста эшик томон юрди.

—Халиям жиддий ўйлаб кўринг,—деди опа ўрнидан қўзғалиб.—Баъзан. Билмай босилган тиканнинг заҳри ёмон бўлади.

Бирдан Шералининг юзига қон тепди. Нимадир дейиш учун оғиз жуфтлади-ю, ўзини босиб чиқиб кетди. «Билмай босилган тикан... Товба, опа нимани кўзда тутаяпти? Нима бўлсаям бўш келмайман!—ўйларди Шерали лаборатория сари одимларкан.—Бўш келмайман! Опаям пайти етиб тушунар... Тушунмас а ҳақиқатни тан олар...»

Опанинг илмоқли гапларидан кейин дастлаб таваккал қилишга қўрқиб юрди. Қандайдир куч эса тинчлик бермас, борлигини гулғутага соларди. У ҳовлиқиш, жиззакилик бейфойдалигини, олди-қочди саёз гаплар билан одамларни нидириш, иззат-нафсини қондириш озми-кўпми тушунар, аммо ўзи билан ўзи учакнишгандек, елкасидаги шайтон измидан чиқмасди. Аниқроғи, бошқалар назарига тик боришда, ўз нуқтан назарини ўртага ташлаётганда эҳтиёткорлик билан иш тутиш кераклигини тан олмасди. Эҳтиёткорлик, қўрқиб-писиб юрак ҳовучлаб юришни ёқтирмасди, негаки, бошқаларга ишонарди, ишонч бор жойда эса эҳтиёткор бўлишга, шубҳага ҳожат қолмайди.

Илмий кенгашдаги ҳисоботдан кейин кўпчилик унга бегонадек ётсираб қарайдиган бўлди. Шерали бунинг сабабини биларди. У кўпларни қанотига олган, кўплардан меҳр-муҳаббатини, ўз йўлини топиб кетишлари учун ёрдамини дариф тутмаган Карима опанинг об-

рўсига чанг солган эди. Она сути оғзидан кетмаган йигитчанинг кутилмаган ҳамласи опа тарафдорларини анча довдиратиб қўйди. Баъзилар унга ичдан тан беришса-да, кўрарга кўзлари, отарга ўқлари йўқ эди. Институт ҳаётининг катта оқимига басавлат гавдаларини қўзғалмас қоядек ташлаб олган кекса олимлар эса уни назар-писанд қилишмас, оёқларининг учи билан кўрсатишарди. Шерали иши ўнгидан келиши учун бунақаларнинг соясига кўрпача солиши атрофларида ўлиб-тирилиши, кўнгилларини овлаш учун минг бир тусда товланиши кераклигини фаҳмларди. Аммо бу ҳақда ўйлаши билан нафаси бўғилиб, жони халқумига тиқиларди. Енг ичидаги олди-бердига тоқати йўқ эди, бирор нарса илинжида бошқаларнинг орқасидан чопишни истамасди, агар ўзига биров ялтоқлана бошласа, ҳатто гапини охиригача эшитмай, жимгина бурилиб кетарди.

Шерали тўрға тушган пашшадек, ўзини нари-берига қанчалик урмасин, тажрибани бошлаш учун институт илмий кенгаши ижозатини ололмади. Унга қатъий қилиб доим битта зардади жавобни беришарди: «Одамда тажриба ўтказиш мумкин эмас!»

Тарвузи қўлтиғидан тушган Шерали бир неча кун гарангсираб юрди. Бу аҳволда бирор натижа чиқишига кўзи етмас, қандай бўлмасин, ишни илгарига силжитиш иложини топиш керак эди. Институтда бирор нажот тополмагач, охири, ўйлай-ўйлай, соғлиқни сақлаш министрлигига жўнади. Министр қабулида бўлиб ўтган гапларни ипидан-игнасигача тушунтирди, гап орасида асл муддаосини ҳам қис-тириб ўтди.

Министр ёши элликдан ошган, қадди-қомати келишган, пешонасидан тўкила бошлаган сочларига қиров қўнган, оқ юзли, қўнғир кўзлари йирик, хушфеъл киши эди. У бир вақтлар одамлар қонини сўриб, дармонини қуритган паразитлар, юкумли касалликларга қарши Леонид Михайлович билан биргаликда курашган экан. Шералининг оғзидан унинг номини эшитиши билан йирик кўзлари чўгдек ёниб, рангпар чеҳрасига қизиллик югурди.

—Э-э, шунақа денг? Исаев шундай қилган эканми?

—Ҳа, Исаев.

—Сиз у олимни танийсизми?—министр ҳаяжонланаётганини яширолмасди.—Фанга хизмати кўп синган. У даврлар... Даҳшатли эди. Улат билан вабо ўнлаб одамнинг ёстиғини қуритганига ҳозир ким ишонади? Исаев шунақа касалликлар билан тиккама-тикка олишган. Аломат одам эди-да.

Министр оппоқ кафтини чўзинчоқ, сийрак ажин билинар-билимас дағаллаштирган нягига тираб, бир лаҳза хаёлга толди. Кейин бирдан алланарса ёдига тушгандай, Шералига юзланди:

—Мен Леонид Михайловични устозим деб биламан. Кўп нарса ўргатувди. У одамларга суяниш кераклигини кўп айтарди. Унинг бу гапларини ҳали-ҳали унутмайман. Агар сиз...

Шерали қаршисида очилиб ўтирган оқкўнғил, завқи баланд сал қизиққон одамнинг нозик жойини дарров билиб олди. Шунинг учун фурсатни бой бермай, ногаҳон чақнаган учқунни ўт олдиришга уринди.

—Мен Леонид Михайловичнинг чала иши-

ни давом эттирмоқчидим, — деди у хотиржамлик билан.

—Яхши ўйлабсиз!—министр унга синовчан назар ташлади.—Фақат тажрибани ўзингизда ўтказишингиз... бир оз...

—Сиз мени тушунасиз деган умиддаман. Ахир, фанда...

—Қўйинг, қўйинг баландпарвоз гапларни... Исаев хотираси деган гап... Эҳ-ҳе, бу одам арвоҳи учун ўзим ҳам... Аттанг Ёш ўтавергач, одам бошқача бўлиб қоларкан. Сизга хавасим келаяпти.

Жуда катта гуноҳга қўл уриб, шу гуноҳини ювган одамдек, Шералининг руҳи ёришиб кетди. Аммо иш ҳали тўла битмаганди. Министр мутахассислар билан маслаҳатлашишга мажбурлигини, ўзича ижозат беролмаслигини эътироф қилди, ўзи Шерали тарафида қолажани таъкидлади. Эртаси куни тортишув бўлди. Дастлаб Шералининг илмий мулоҳазаларини эшитишди, аммо у гапирётганда баъзилар нописандлик билан мийиғида кулиб ўтирди. Исаевнинг кундалиги эса вазиятга бошқача оҳанг берди. Бу ерда ўтирган кекса олимларнинг кўпчилиги Исаевни яхши билишарди, улар қачонлардир у билан бирга ишлаб дўстлашган, хотирасини ҳурматлашарди. Кундаликни синчиклиб кўздан кечириб чиқишгач, ундаги фикрлар жуда катта илмий муаммо етилганидан огоҳ этаётганини тан олишди. Фақат тажрибани давом эттириш ҳақида ҳеч ким лом-мим демади. Шерали министрдан бошқа ҳаммадан умидини чирт узиб, товонига зирапча киргандек, безовталана бошлади.

Министр муштини чаккасига қўйиб, хомуш

Ўтирар, тасаввурига муҳрланиб қолган ўтмиш хотираларига ғарқ бўлган эди. У Исаевнинг қат-қат ажин босган, териси салқиган юзини, ўсиқ қошлари остида беғубор жовдираб турадиган кўзлари, кенг пешонасини кўз олдига келтиришга уринарди, сўнгги видолашув кунининг аччиқ лаҳзаларини кўнглидан кечираркан, умр бунчалик қисқалиги, бунинг устига яшиндай тез ўтиб кетишига ҳайрон бўлар, ачинарди. Ахир, ўзи ҳам кечагина ёш йигитча эди, кекса Исаев билан тўқайзор, ботқоқликларга, тоғлар ва саҳроларда паразитлар томирини қуритиш учун изғиб юрарди. У кунлар кўз очиб-юмгунча ўтмишга айланди, энди у кунларни эслашнинг қизиғи ҳам қолмади. Одамзод бугунги ва эртанги кун ташвишлари ҳақида кўпроқ қайғуради. Агар шундай бўлмаганда, эҳтимол, ҳаёт жуда зерикарли, маъносиз кечарди.

Ниҳоят министр етакчи мутахассислар фикрини бирма-бир эшитгач, Исаев хотираси учунгина эмас (у дастлаб бунчалик тор ўйлагани учун ўзини нчида койиди), паразитологияда муҳим янгилик туғилиши нуқтаи назаридан, Шерали ишлаб чиққан операцияни ўтказиш мумкин, деган фикрни айтди.

—Фан учун бундай чекинишларни кечирса бўлади,—деди у ўйчанлик билан.—Вазиятнинг назардан қочирмаслик керак... Уч йил аввал матбуотда кўп гап бўлган Никитин воқеасини эслайлик. У оқшозон раки билан оғриганини пайқайди. Агар шу заҳоти даволанса, балки тузаларди. Бунинг ўрнига у танасида касалликнинг кечишини кузата бошлайди ва кўп янгилик очади. Ҳозиргача рак ҳақида бунчалик қимматли маълумотларни ҳеч бир

олим беролган эмас... Кейин... Шогирдлари нима гаплигини билиб қолишган. Афсуски, вақт ўтган бўлади.

Министрнинг ҳикояси Шералининг кўнглида оғир гашлик қўзғади, алғов-далғов бағрига яна бир ғалати дард тошдай ўрнашди. Ажаб, министрликнинг орзиқиб кутган рухсатномасини қўлга олганда ҳам, негадир, унчалик севинмади, юраги бир ҳаприқди-ю, борлиғи сокин бўлди-қолди.

Самолётда Самарқандга қайтаркан, мияси бир дақиқа ҳам тумандай хира, бош-адоғи кўринмайдиган фикрлардан бўшамади. «Нимани мунча ўйлаяпман?» деди ўзига ўзи ва тасавури равшанлашди. Шунда хаёлида оғир дардга чалиниб, чўпдек озиб кетган Никитин қайта-қайта гавдаланаётганини пайқайди. Ҳа, у ҳеч ким, ҳеч нарса қутқазиб қололмайдиган мислсиз азоб қаърига ўзини ташлаган Никитинни, рақни даволашда дунёга танилган ўша машҳур Никитиннинг мудҳиш тақдирини ўйларди. Ана у, ранги мурдадек оқариб ётибди, нафас ололмай, сўйилган бузоқдек хириллайди, атрофида чорасиз шогирдлари гирдиқапалак бўлишади, ҳаммасининг башараси изтиробдан бўғриққан, кўзларида ёш ҳалқаланади. Аммо ҳеч ким профессорни ҳаётга қайтариш иложини билмайди. У шогирдларига ғамгин боқайди, киприклари тўкилган, кўзлари қариб-чуриган бургутникидек илтижоли жовдирайди, қуруқшаган лаблари эшитилар-эшитилмас пичирлайди:

—Чорасини тополмадим, аммо топиш керак.

Қизариб-бўзарган, жиққа терга тушган шогирдлар бошларини гуноҳкорона эгиб, жим-

гина туришади. Шу лаҳзада уларнинг қайғусини ўлчаб бўлмайди. Дунёда энг оғир нарса чорасизликда сукут сақлашдир.

Самолёт қанотини қоқиб олгандек, қаттиқ силкиниб, Самарқанд аэропортига қўнди. Шерали чўчиб кўзини очди ва тушишга ҳозирланаётган безовта йўловчиларни кўрди.

Вақт шомга яқинлашган, қуёшнинг охириги нурлари кўкка тиралган баҳайбат терак учлари, паст-баланд томларда ҳароратсиз қизариб турарди. Шерали соатига қаради, олтидан ошиб қолибди. Ҳозир бирор кишини топишга кўзи етмаса ҳам тўппа тўғри институтга борди. Афтидан, Қарима опа қандайдир зарур юмушга ўралашиб қолган бўлса керак, ҳали уйига кетишга улгурмабди. Уни совуққина қабул қилди, панжаларини бир-бирига ўтказиб, «бу пайтда нимага тентираб юрибсиз?» дегандай, бўялган лабларини кинояли бурди. Шерали гапни чўзмай, столга министрлик рухсатномасини қўйди. Опа ҳамон совуққон эди, сурмали кўзларида эса димоғ-фироқ ифодаси учқунларди. Бу кўзлар сузгун, тийрак эди, ташвиш ёки ҳам нималигини ҳеч қачон билмаган-кўрмаганга ўхшарди.

Қарима опа рухсатномани шошилмай ўқиркан, кўзларига бир умр ўрнашиб қолгандек туюладиган бояги ифода талвасали, маъносиз ғазаб билан алмашинди. Шерали опанинг тоқатсизланаётгани, тигдор бирор гап топиб айтишга ҳозирланаётганини сезиб ижирганди. Унинг рангида қон қолмаган, юзининг териси кўкимтир тус олганди. Рухсатномани икки буклаб стол устига иргитди, латтадай бўшашиб қадрдон креслосига бутун оғирлигини ташлади.

— Яна ўзбошимчалик! — деди юпқа лабларини қимтиб. — Бир оғиз айтмай кетибсиз. Министрликдагиларгаям ҳайронман. Бу қандай гап-а? Одамда тажриба!.. Яна рухсатнома! Баландпарвоз гаплар! Ҳаёт бошқа, укам!

Шерали ҳеч нарсага ақли етмагандек, жўрттага елкасини қисди. Бу ҳаракати шунчалик қўпол ва одобсизлик бўлиб туюлдики, опанинг тутаб турган ғазаби бирдан алангаланиб, бўғзига урилди.

— Билганингиздан қолманг! — деди бақиршдан ўзини зўрға тийиб. — Мен сизга бир нарсани тушунтиролмадим. Ожизлик қилдим. Тушунган пайтингизда кеч бўлади.

Бошқа вақтда опанинг бу гапларига ранжирди, аммо ҳозир аксинча, енгил тортиб, индамай чиқиб кетди. Ҳа, у жуда енгил тортиди. Кўп вақтлардан бери тақдир биринчи марта унинг фойдасига тош қўйган эди. Энди шунинг шарофати билан бундан буёнги ишлари кўр олиб кетса, ажаб эмас, Ахир, оининг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ келади!

Шундай қилиб, узоқ елиб-югуришлардан сўнг тажрибани бошлашга дастлабки имкон туғилди. «Энди охири бахайр бўлсин, — кўнглидан ўтказди Шерали. — Бирор ишкали чиқса-я? Товба, фақат мен шунақа омадсизми ёки бошқаларнинг ҳам бурни қонайдими?» Унинг фикрлари тутқич бермас, узлуксиз ҳаяжонланаверганидан юраги санчиб оғрирди. Айниқса ўша куни оқшом кўпроқ ҳаяжонланиб, кўпроқ тоқатсизланди, тун бўйи деярли кўзи илинмади. Азонда уйғониб, кўчага чиқди. Тоғлар ортидан бўзарган тонг ширин уйқудан ҳануз уйғонолмаётган шаҳарни оқ ёғдуга чай бошлаган, кўчалар одатдагидек тўхтовсиз гу-

вилларди. Институт филиалининг жимжит ҳовлиси уни бепарво қаршилади. Сийрак хазон тўкилган асфальт йўлқадан ўтиб, кўпдан буён қаровсиз қолган, оқибатда деворларининг сувоғи нураган лабораторияга бетламайгина кирди. Хона димиқиб кетганди. Форточкани очиб қўйиб, деразадан ямоққа ўхшаш булутлар сузиб юрган кулранг осмонга термулди.

Эшик нимадандир зорлангандай «ғийқ-ққ» этиб очилди. Остонада Зиёхон кўринди. У Шералига ҳадиқли кўзлари билан боқар, бўзарган юзидан изтироб кезарди. Оғир гавдасини ичкарига аранг олиб, эшикнинг миҳланган табақасига ҳолсиз одамдай секин суянди.

Иккаласининг ҳам юраги қафасдаги қушдай безовталанаар, аммо кўнгилларида кечаётган гапларни бир-бирларига сездиришмасди. Шерали дўстининг бетоқат жовдираётган кўзларидан «Энди нима бўлади?» деган мужмал маънони уқди. Нима бўлишини у қайдан билсин, ҳаммасини эртанги кун кўрсатади. Шерали нима қилишини билмай столда қаққайиб турган микроскоп окуларини латта билан тозалаб артди. Кейин уёқ-буёққа юрди, дераза олдида тўхтаб, дарахтлари яланғоч бўлиб қолган кимсасиз боғчани узоқ кузатди. Гўё хона унга торлик қилаётганга ўхшарди.

Орадан ярим соатча вақт ўтди. Шерали бурчакдаги тахлоғлиқ целлофан халтачалардан уч-тўрттасини олиб келиб, стол устига қўйди. Микроскоп хартуми тагига халтачадан эҳтиёткорлик билан тупроқ тўкди. Шу пайт эшик очилиб, Карима, Дилбар, директор ўринбосари Саттор Муқимович кириб келди. Шерали бошини кўтариб, уларга ташвишли назар ташлади, салом бериб, яна микроскопга эгилди.

Сал нарироқда каллак урилган толдай қотиб турган Зиёхоннинг туси ўзгариб кетди, устидан қайноқ сув қуйилгандек, питирлиб қолди. Шишадай ҳароратсиз, оқинқираган юзидан иккиланиш, пушаймон белгиларини уқиб олиш қийин эмасди. У илгарига икки қадам босди, нафас ололмаётгандек оғзини катта очди, бироқ ҳеч нарса демасдан совуқ илжайди.

Карима опа Зиёхонга ҳатто кўз қирини ташламади, уни кўрмагандек, ёнидан тезгина одимлаб ўтиб, Шералининг қаршисида тўхтади. Зиёхоннинг борлиги музга айланаёзди, аламини ёролмай, юзини тескари ўгирди.

Шерали саратонда тўхтовсиз юрган йўловчидай терлаб-пишиб кетганди. Карима опанинг орқасида турган Дилбарга кўзи тушгач, батамом ўзини йўқотди, юзи лола рангига кирди. Опа қовоғини солиб, унинг ҳаракатларини бирпас индамай кузатди. Кейин ундан нарироқ сурилишни сўраб, окулярга энгашди.

Аскарیدا тухумларини чангдан ажратиш мушкул эди. Опа диссертация ёқлағунча микроскопда аскарідаларни кўп кузатган, уларнинг кун кечиріш тарзини эринмай ўрганган эди. Амалга мингач, лабораториянинг қайноқ ташвишларидан четлашиб қолди, аста-секин илмий ҳаётдан бутунлай узилди. Энди илмий кенгашларда савлат тўкиб ўтирар, кўпинча ҳал қилувчи фикри билан бошқаларни ерга қаратар, ҳар хил докладлар қилар, ёшларнинг ишига оппонент бўлар, бир изга тушиб бораётган осойишта турмушидан мамнун эди. Ҳар замонда аччиқ ичакдек чўзилаётган докторлигини ўйлаганда хомуш тортиб, кўзига дунё

қоронғи бўлиб кетарди. У қачондир бир кун фанда ҳеч ким ечолмаган мураккаб жумбоқни ҳал қилиб, кўпчиликни ҳайратга солиши, шов-шув қўзғатишига ишонарди. Аммо ўсмирлик йилларида орзу қила бошлаган шу кун қачон келишини ўзи ҳам билмасди. Кандидатлик иши эса унинг ниятларини унчалик ушатолмади, уни минглаб диссертациялар қаторида кўп ўтмай эсдан чиқаришди. Бу ҳол опани ташвишга солмасди. Аммо ҳозир тупроқдан аскарида тухумларини ажратолмай қийналаркан, олимлик шаҳди бунчалик ўтмаслашиб қолганига қаттиқ ўкинди. Бир чойнак чой ичилгунча бўлмай беланги одамдай, бели зирқиради, оёқларида мадор қолмади. Бун сездирмаслик учун тирсақлари билан стол четига суянди. Шундоққина ёнгинасида турган ўринбосари унинг тажанг бўлаётганини сезиб, қаттиқ безовталанар, беҳисоб ташвиш келтирган лаънати тухумларни Шералига қўшиб ичида сўқарди. Ниҳоят, опанинг қиёфасидаги кўланка сал-пал кўтарилди, у инқиллаб, белини ушлаб қаддини ростларкан, Саттор Муқимович елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил нафас олди.

—Ҳа, тирик тухумлар! — опа атрофдагиларга қараб чиқди.—Тирик...

Хонага юракларни оғир тошдай эзадиган зил-замбил жимлик чўқди. Бу жимликни бузишга ҳеч ким узоқ вақт журъат топмади. Ҳамма мум тишлагандек сукут сақларди, номаълум нуқтага қадалган нигоҳларда қатъиятдан кўра иккиланиш чуқурроқ акс этганди. Дилбар билан ёнма-ён турган Зиёхон бошқаларга қараганда ташвишли кўринар, кўзлари безовта чақнарди. У Дилбарнинг елкасини

қоплаган қора калта сочларига, оққушникидек оппоқ бўйнига суқланиб боқар, нозик панжалари билан халати тугмаларини асабий бир ҳолда қадар, яна зум ўтмай ўша ҳолатда ҳаммасини ечиб ташларди. Ҳадикли нигоҳи Шералининг кўзлари билан тўқнашди. Шерали ўнғайсизланди, унинг қовоғидан қор ёғарди, афт-ангори қандайдир нохушлик орқасида жаҳлга минган, бақариб юборишдан ўзини зўрға тийиб турган одамникидек ташвишли эди, қорачиқларига сингган самимият эса мулойим порларди.

—Агар тажрибани итларда ўтказсангизам ютқазмайсиз,— деди опа овозига кўнғилчанлик оҳангини бериб.—Энг синалган усул.

Шералининг бесаранжом қиёфаси жиддийлашди, аммо индамади. Қимматбаҳо нарса топгандек, Зиёхон ҳовлиқиб опани қувватлади.

—Тўғри айтасиз, опа!—унинг ранги ўчган жонсиз лаблари қизилланди.

—Ҳа, жонни қийнамаслик керак!— деди Саттор Муқимович тепакалини яширмоқчи бўлгандек кафтини бошига қўйиб.—Соғлиқни сотиб олиб бўлмайди.

—Гап фақат тажриба ўтказиш устида эмас!—Овозидаги қатъиятдан Шералининг ўзи ҳам таъсирланди.—Гап фандаги абсолют аниқлик устида борапти.

—Абсолют аниқлик?—Саттор Муқимовичнинг пешонаси тиришди.—Э-э, ука...

—Абсолют аниқлик, ҳеч қачон бўлмайди! — деди Карима опа ҳам бепарволик билан.

—Лекин медицина учун бу керак-да!—

деди шу пайтгача жим ўтирган Дилбар.—
Вақт ўтиши билан...

—Вақтни нима қиласан тиқиштириб?—Қа-
рима опа қизининг гапини кесди.—Биз бари
бир вақтни қолдириб кетганмиз.

—Қолдирган бўлсак қолдиргандирмиз.
Лекин ҳали диагнозларни юқори нуқтадаги
аниқлик билан қўёлмаймиз-ку!

—Диагнозни келажакда машиналар қў-
яди.

—Уларни бари бир одам бошқаради,— қи-
зишди Дилбар.— Шундай бўлгандан кейин...
оғирлик яна...

—Йўқ!—опа қизининг кўзларига қизиқ-
синиб термулди.—У вақтда кўп нарса одамга
боғлиқ бўлмай қолади. Врач фақат кузатув-
чига айланади. У электрон машиналарнинг
бўйруғига бўйсунди. Бунақа бош оғриқ таж-
рибаларгаям ҳожат қолмайди. Ҳаммасини
машиналар ҳулосаси ҳал қилаверади.

—Ахир, машина одам танасидаги ҳужай-
раларни, дардни ҳис этолмайди-ку!..

—Ҳис этишимиз? Машинанинг роли ҳис этиш
эмас, аниқлаш!

—Ҳай, бўлар майли.— деди Шерали ғаш-
ланиб.—Келгусида балки шундай бўлар.
Аммо ҳозирча бизнинг ташвишларимиз бош-
қачароқ... Ҳозирча бошқачароқ яшашга маж-
бурмиз. Мени тушунмаяпсизлар.

—Шерали!— опа унинг кўзларига тик боқ-
ди.—Сизнинг ўзингиз учун... шахсингизга га-
пираяпмиз. Сиз бўлсангиз...

—Раҳмат! Менинг шахсимнинг нима қизи-
ғи бор?

—Еш нарсасиз... Бирон гап бўлиб қолса...—

опа ҳамон ундан кўз узмай гапирарди.—Биз
жавоб берамиз.

—Мен ўзимга-ўзим жавоб бераман!—деди
Шерали совуққонлик билан.

—Бунчалик эмас-да!—Саттор Муқимович
пичинг қилди.—Жавоб берсангиз берарсиз,
аммо умрингизни хазон қилиб нима қила-
сиз?...—

У омбир билан қисгандек лўқиллаб оғриёт-
ган бошини қуйи эгди, лаблари, ёноқлари
оташ бўлиб ёнарди.

—Опа, фанда муаллақ нарса қанча кам
бўлса, шунча яхши бўлишини ўзингиз айтув-
дингиз,—деди у ҳолатини ўзгартирмай.—Нега
энди мен...йўқ, мен ҳақлигимни исботлашим
керак.

—Исботланг. Кўрамиз...

—Ҳа, опа... Диссертациямнинг аввалги ва-
риантини чиппакка чиқардиларингиз. Янгилик
йўқ, майда гап... далиллар етарли эмас!.. Бу
гапларингизда жон бор эди чоғи. Бошқалар
меникиданам суяқ нарсаларини ёқлашаётган-
нини сезиб-билиб турсам-да, индамай, тишим-
ни-тишимга қўйдим. Мен аслида ўшанақалар-
дан нусха кўчирувдим, масъулият деган нар-
сани ўшаларга қўшилиб оёқ ости қилиб таш-
ловдим. Оқибатда эса таёқ фақат менинг
бошимда синди. Энди унақаси кетмайди. Энди
бошқача бўлади. Лекин гап диссертацияда
эмас, мен...

—Сиз ўшанда бизга фириб бермоқчийдин-
гиз,— деди Саттор Муқимович тўсатдан.

—Ҳа, баъзан фириб ҳам бериш керак!—Зиё-
хон директор ўзинбосарига кўз қисди.—Қан-
ча кўп фириб берсанг, ишинг шунча кўп
юришади.

Шералининг тирноқларигача зирқираб кетди, юзи бўзариб, лабларининг қони қочди. Дилбарнинг олдида қаттиқ мулзам бўлди, ер ёрилмадию ерга кириб кетмади. Суяк-суягига ўткир ханжардек қадалган қочиримдан шунчалик эсанкирадики, оғиз очишга лаблари қовушмай, Зиёхоннинг мумдай ифодасиз юзларига термулиб тураверди. Унинг ўрнида бехосдан Дилбар гап қотди:

—Омадли бўлиш учун фирибгарлик керак экан-да?

Шерали унинг гап оҳангида шиддатли бир титроқ борлигини пайқади. Чиндан ҳам Дилбарнинг овози жиндай титраб чиқди, буни ўзи ҳам сезиб, икки юзи ловиллаб кетди. Ҳамма унга ҳайратланиб қаради, фақат Зиёхон холатини бузмай без бўлиб турарди.

—Бўлмаса кун беришмайди,—у чаккасини қашиди.—Фирибгар бўлмасангиз нон айириб еёлмайсиз.

—Қизиқ экансиз-ку!

—Нима фарқи бор?—Зиёхон опа билан Шералига тезгина қараб олди.—Ҳозирги вақтда эпчил бўлиш керак. Фидокорлик кетмайди...

—Расво экансиз!—деди ниҳоят Шерали ўзига келиб.

—Бас қилинлар сафсатани!—опа қўл силтади.—Сизларга шунақа гап бўлса...

Опа мулойимлик билан Шералининг кўнглини топмоқчи эди, аммо журъати етмади. Умрида биринчи марта кўнглидаги хоҳиш олдида ўзини ожиз сизди, бағрини алам ўртаб юборди. «Тирмизак-эй!—у бўғиларди.—Намунча чиранмаса? Кўрпасига қараб оёқ узатса бўларди. Узи-ку пешонаси деворга урилаверди...» Опа ич-ичидан кўпириб томоғига ти-

қилаётган жаҳлини ютиб бирпас тургач, ҳеч кимга ҳеч нарса демасдан жимгина чиқиб кетди. Вали ака, унинг ортидан Саттор Муқимович ҳам эшикка йўналди.

Эшик секин ёпилиши билан Зиёхон тўлиб кетганини яширолмай, алам билан гудранди.

—Худо ҳақи, бас қилайлик!—Унинг қорачиқларига қўйилган қаҳр тубсиздай туюларди.—Бари бир ҳеч иш чиқаролмаймиз.

Шерали опанинг хайрлашмай, бирор тилак айтмай қиқиб кетганини хазм қилолмай, қарахт бўлиб ўтирарди. Зиёхоннинг бу гаплари ҳаммасидан ошиб тушди.

—Иш чиқмайди дейсизми?—У тишларини ғижирлатди.—Йў-йўқ чиқиши керак... Аммо сиз қалтирайвериб жонимдан тўйдирдингиз. Балки қорангизни ўчирарсиз?!

—Мени тушунмаяпсиз, Шерали! Ҳалиям бўлса қайтинг.

—Тушунаяпман. Лекин қайтмайман.

—Тушунсангиз... Нега қулоқ солмайсиз. Қарима опаниям хафа қилиб чиқариб юбордингиз.

—Агар қайтадиган бўлсам, ўшандаёқ қайтиб қўя қолардим. Министрликка бўйин эгиб бориб юрмасдим.

—Нақ хароб бўламиз, Шерали! Ҳа-ҳа! Бизни ҳеч ким қўлтиқламайди, ҳеч ким! Буни тасаввур қиляпсизми?

—Ваҳима қилаверманг, э-э!..

—Қарима Музаффаровна сизниям, мениям чувалчангдай мажақлаб ташлайди. Диссертациямизни бир пул қилади.

Дилбар унга нафрат билан тикилди, Зиёхон онаси ҳақида алжираб айтган совуқ гаплар кўнглига қаттиқ ботди.

— Энди менга бари бир!— деди Шерали бафуржа.— Диссертациям нима деган нарса? Бемалол қурбон қивориш мумкин. Аммо бу орада бошқа гап бор. Мени ана шу қийна-япти.

— Мени кўзимга диссертациядан бошқаси қилчаям кўринмайди!— Зиёхоннинг лаблари кўкариб кетди.— Мени ўзингизга қўшиб хароб қилмоқчи экансиз-да?!

— Бу нима деганингиз?

— Нима бўлса шу! Сизни қийнаган гапнинг менга қизиғи йўқ!

— Қизиғи йўқ денг? Сизда лабз борми ўзи?

— Ҳаммаси жонимга тегди! Нима керак? Энди ўзимизни ўзимиз алдаш қолувди. Менга қаранг, шу...— У Шералининг пинжига тиқилиб келди.— Шу... ростини айтинг, ўзингизам ишонмайсиз-ку, шунга!.. Бариси ёлғон! Қўйинг, кўзни бўямайлик.

— Мунча эзилаверманг,— деди Шерали ўзини босишга тиришиб.— Сизни ҳеч ким мажбур қилаётгани йўқ.

— Эзилаверманг дейсизми?

— ...Мен чарчадим, Шерали! Чарчадим...

— Аммамнинг бузоғи!— Шерали аччиқ билан Дилбарга ўгирилди.— Мунақа... Билмадим.

Чаккасига шапалоқ тушгандек, Зиёхон тилини тишлади, гунгга ўхшаб жим бўлиб қолди. Узун қўллари шалвираб, мажолсиз осилиб турар, қорачиқларидаги бояғи қаҳр ўрнида сокин, жонсиз нур йилтирарди, Ихтиёри батамом қўлдан кетиб, гавдаси босиб тушгандек, кутилмаганда бирдан чўккалади ва Шералининг тиззаларини қучоқлаб олди.

— Шерали, қўйинг шу ишни!— Совуқ еган боладай бутун танаси калт-қалт учарди.—

Керакмас. Бошимизга ғалва сотиб олиб нима қиламиз. Оч қорним, тинч қулоғим...

— Сизни ҳеч ким мажбур қилолмайди дедим-ку!

— Шундайку-я... Лекин мен сизга...

— Майли, кетаверинг!— Шерали ҳорғин гапирди.— Ваъда ўз йўлига... Сиздан гинам йўқ. Нимагаям гина қилай? Ҳар кимнинг ихтиёри ўзида.

— Бирга кетамиз, Шерали!

— Мен... кетолмайман, Зиёхон!

Дилбар бу нохуш манзарани кузатишдан зериккандай, деразага қараб дилгир турарди.

— У киши кетсалар...— Дилбар ўгирилди.— Балки мен...

Ҳамон ўзини ўнглаб ололмаган Зиёхон афтини буриштирди. «Ўртага суқулганини!— ўйлади у.— Эси паст! Худди бир нарсадан қуруқ қолаётгандай. Сал илинж кўрсам бу ишда ўзим билардим-а... Аттангки иш хом...»

Шерали Дилбарнинг таклифига эътибор қилмади. Шундай ҳам Зиёхоннинг гаплари кўнглида уйғотган нотайин туйғу борлигини алғов-далғов қилиб юборди. Энди бошқа адибади айтишишга тоқати қолмади, вақт эса сездирмай ўтиб борарди. Шерали Зиёхонни ҳам, Дилбарни ҳам унутиб, жимгина ишга киришди. Микроскоп хартуми тагига яна тупроқ тўқди, кейин бели букчайиб, кўзлари тиниб икки соатда зўрға уч юзта тирик тухум топди. Уларни микроскоп ёрдамида икки томонга ажратиб, сув тўлдирилган иккита станкага солди.

— Қим ичади?— деди кейин ердан бош кўтармай.

Тарашадай қотиб ўтирган Зиёхон Шерали-

нинг саволини эшитмаган каби қимирламади. Шерали тарафга қарашга ҳатто ўзида куч тополмади. Дилбар Зиёхоннинг ҳаракатсиз гавдасига кўз қирини ташларкан, ундан садо чиқмагач, аста-секин юриб келиб, столда турган стаканлардан бирини олди.

— Мен ичаман!— деди бафуржа ва шу заҳоти юраги темирчининг босқонидек гурсиллаб ура бошлади.

Дилбарнинг кўзлари лағча чўғдек чақнарди, у бир лаҳза ўзини йўқотиб қўйди, кучли ҳаяжондан кўз олди тиниб кетди. Шундагина соясидан ҳам чўчиб юрадиган Зиёхоннинг аҳволини тушунди ва ичида кулимсиради. Шералининг таҳдидли овози уни ҳушига келтирди.

— Қўрқмайсизми?

— Йўқ!

— Ойингиздан-чи?

У иккиланиб қолди. Узун киприклари елпуғичдай эгилди, чеҳрасини соя қоплади. Аммо нигоҳидаги қатъият ўчмаган эди. Шу пайт кутилмаган ҳодиса юз берди. Бафуржа ўрнидан турган Зиёхон гап-сўзсиз Дилбарнинг қўлидан стаканни тортиб олди. Стакан чайқалиб, стол бурчига сув сачради.

— Мени ҳали қўрқоқ деб ўйлаяпсизларми?

Дилбар унинг қўполлигидан қаттиқ ранжиди, юзи қордай оқариб кетди. «Бу нима қилиқ?» деган маънода Шералига илтижоли боқди. Шерали индамади, фақат мийиғида кулиб қўйди. Бу билан гўё «Қўйинг, Дилбар, сизга тўғри келмайди», демоқчига ўхшарди.

Хонада яна оғир сукунат ҳукм сура бошлади. Энди бу жимлик оддий жимлик эмасди, елкаларидан тегирмон тошидек босиб турарди.

Улар эса ниманидир тоқатсизлик билан кутишарди, чамаси, ким биринчи бўлиб бошлашга журъат қилишини кутишарди. Шерали учун бунинг аҳамияти йўқ эди, нима учундир диққинафаслиги кучаяр, ғазабга ўхшаш бир нарса мисдай қизиган баданини зирқиратарди. У ҳозир ўзида эмасди, кўнгли алланечук чучмал тортиб борарди. Аста-секин хаёлга берилиб, олис хотиралар қаърига шўнғиб кетганини сезмади. Негадир, болалигини, қаттиқчилик ва юпунликда ўтган болалигини эслади. Бу хотиралар ҳам ширин, ҳам қўрқинчли эди.

Шерали ўзини шошиб қўлга оларкан, дўстнинг нигоҳларида ҳаловатсиз иккиланиш, тоқатсизлик акс этганини кўрди. Унинг ранги ўчган, лойқа сув тўла стакан қўлларида билинар-билимас титрарди. «Қўрқаяпти! Қўрқаяпти!—ўйлади Шерали.—Нима керак эди? Одамни тушуниб бўлмайди. Уз раъйига тескари бораверади. Аввал хоҳламасангу... Кейин бўйнингга олиб дағ-дағ титрасангу... Бундан ёмони борми? Ўзим-чи? Ичимдан қиринди ўтаяпти!»

У серпай қўллари билан стаканни маҳкам ушлаб, мижжа қоқмай турарди. Юзи оппоқ қоғоз тусига кирган, кўзлари хиёл маъюс боқар, чаккаси ва пешонасидаги ажинлар куюқлашганга ўхшарди.

— Бошлаймизми?— шивирлади Шерали.

Чўчиб тушган Зиёхон юзини четга бурди, стаканда қилқиллаётган лойқа сувга қўрқув аралаш тикилди. «Наҳотки бу миттвойлар ростданам тирик бўлса?» Кутилмаганда, бамисоли портлаш юз бергандай, дераза зириллаб кетди: «Тирик! Тирик! Тирик!» Зиёхоннинг нафаси тиқилиб, юраги ўйнади. Кўзлари

олдига қовоғи осилган хотинининг шишинқи-
раган, аламдан бўзарган қиёфаси келди. У гўё
«Ичманг! Заҳар! Заҳар!» деб дағдаға қилган-
дай бўлди.

— Ҳа, заҳар!— қақраган лаблари беихтиёр
пичирлади. Афтидан, нотайин, ваҳимали ўй-
фикрлар ҳушини ўғирлаганди. «Ҳаммаси гиж-
жага айланса-я?— унинг вазоҳати баҳор ҳа-
восидай баттар бузилиб борар эди.— Юз эллик
гижжа! Жигарга ўтиб кетса, нақ ёрворади!»

Шерали икки ўт ўртасида қолган дўсти-
нинг кўнглини кўтариш ниятида оғиз жуфтла-
ди. Лекин журъати етмади. Узини тутушга
қанчалик уринмасин, асаби тордек тарангла-
шиб, қўллари қалтирарди. «Нима бўлаяпти
ўзи! Қўрқаяпман! Қўрқаяпман! Бўлганим шу
экан-да! Ҳа, мен шунақаман, Субутсизман!
Бир ишни тузуккина бошлайман, кейин дар-
ров меъдамга тегеди. Чала ташлаб қўяман...
Эҳ, кўзимни чирт юмсам-да, бу дунёга қўл
силтаворсам!»

У даҳшатли оғриқдан азоб чеккандай,
тишларини бир-бирига босиб, стаканни аста
лабларига яқинлаштирди. Зиёхон ҳам шошиб,
лабларини стакан қиррасига тегизди, кўзла-
рини чирт юмиб, лойқа сувни шимирди. Сув
томоғидан қулт-қулт ўтар, деб ҳар ютинганда
кўзларини очиб-юмарди.

Шерали ҳамон ўша ҳолатда ўй сурарди,
Зиёхоннинг асабий ютиниши кулгисини қис-
татди. Юзини ўгириб, Дилбарга кўзи тушди-
да, маънос жилмайди. Дилбар ҳам «Бардам
бўлинг!» дегандай бошини ирғаб, табассум
қилди. У нафас олмаётгандек, пешонасини ти-
риштирди. Стаканни бўшатиб, эси оғандай
шалвираб қолган Зиёхонга паришон тикилди,

бадани чатнаб кетган эди. «Ичимга ўт туш-
дими нима бало?— ўйлади у.— Энди... Қизиқ!
Нима бўлса бўлар! Шу Қарима Музаффаров-
наям ғалати-да! Ужарми-ей, инжиқми-ей!
Тушуниб бўлмайди. Ҳамма унга қулоқ солса,
ҳамма чизигидан юрса... Яхши эмас-да. Нима
мен.... Тавба, министрликнинг рухсатномасини
тан олмай шунча даҳмаза қилди. Ужар аёл...»

Изтиробдан чатнаб ёрилган лаблари сув-
га тегиб, эти жимирлашди. Мана, заҳарли
сувга оғзини тўлдирди, муздай бир нарса ба-
данига ёйилди, бир зумда миясигача югуриб
борди. Аввалига мияси карахт бўлиб қолган-
дек туюлди, кейин аста-секин тасавури ёриш-
ди. Худди шу кез ҳаёлида осмонга туташиб
кетган кенгликлар. қадрдон шаҳарнинг сер-
шовқин кўчалари, кўнглига яқин бўлиб қолган
ёдгорликларнинг ажиб бўёқлари жонланди. У
гўё шарпага ўхшаб шаҳар устида учиб юрарди,
тепадан ҳамма нарсани— қинғир-қийшиқ тор-
гина йўлкалардан турли тарафга шошилаёт-
ган одамлар устидаги кийимлар рангини, сон-
саноксиз симёғочларга учиб-қўнаётган кабу-
тарларни, дарахт шохларидан узилиб тушаёт-
ган ҳазин япроқлар, хиёбонларда чопқиллаб
юрган болалар кўзларида акс этган қувонч-
гача— ҳамма-ҳаммасини кўриш мумкин эди.
Афсуски у узоқ учолмади, толиққан қанотлари
ҳолсизланиб пастга шўнғиди.

Шундан кейин ҳеч нарса кўринмай қолди.
Жонсиз панжаларида лойқа юқи ўтирган бўш
стакан қалтириб турарди...

* * *

Шерали қизиқиш ва ҳаяжон ичида орзу
қилган кун ана шундай изтиробли, ғалва ва

кўнглисизлик билан ўтди. У рухсатномани қўлга киритганимдан кейин қолгани силлиққина бўлар деб ўйлаганди. Бироқ воқеалар у хаёл қилгандек эмас, бошқача кечди.

Уша кундан Шералининг ҳам, Зиёхоннинг ҳам юриш-туриши, иш тутумида қандайдир ўзгариш содир бўлди. Зиёхон анча талтайиб кетди, баъзи жойларда ўзини роса қўйворар, босиқлик ва жиддийлик билан мақтаниб қўярди. Шерали эса олди-қочди гапларни майда-лаб, кунбўйи эзгиланиб ўтирадиганлар даврасидан ўзини четга олиб қочарди, ўзи ёки синов ҳақида ҳеч кимга гапирмас, вақти жуда зерикарли ўтар, кундалик ташвишлар билан зўрға овунарди. Шерали теварагидагилар кўзига ғойибдан келган, гапи оғзидан тушиб кетадиган чапани, олимлик кўчасига бир умр киролмайдиган одам бўлиб кўринарди. У эса ўзини ҳаётнинг ҳеч ким бош суқмаган қоронғи гўшасига кириб қолгандек ҳис этарди.

У нимагадир мунтазир эди, чамаси тана-сида сирли бир ўзгариш юз беришини кутарди. Бунга руҳан тайёргарлик кўриб қўйганди, қачонки одам руҳий ҳозирликни бошидан кечираркан, эртанги кунда бошланадиган машаққатлар азобидан чўчимаёди, аксинча, ўзи билмаган ҳолда ҳар қандай азоб билан сўнги нафасигача олишади.

Тўғри, Шерали ҳозирча буларни билмасди. Синовнинг дастлабки кунларидаги нохушликлардан, тўйиб ичган одамдек, маст-аласт юрарди. У ҳали аскарда тухумлари захматини тоза татиб кўрмаганди...

—Қоп кетдингиз, Шерали ака!

Аскардалар ҳақидаги хаёллардан чеки-

ниб бирдан ўзига келди. Ажаб, атрофини бутунлай бошқа—оддий ранглардан иборат ҳақиқий олам қуршаб олганди. Мана, зиналар, деворлар, обидалар... Қаршисида Дилбар бир оз хавотирланиб, паришон жилмайиб турибди. Унинг серкиприк, мулоим кўзларидаги таскин берувчи ишонч ифодаси Шералининг ҳорғин, толиққан руҳига хийла енгиллик бағишлади.

—Ҳозир, Дилбар, ҳозир... Ўн етти...

Дилбар унинг докадай оқарган юзига термулиб, дилида аллақандай ҳароратли ўкинч сезди. Шу топда Шералининг дардларини тингламаётгани, дардига малҳам, белига қувват бўлолмаётганини ўйлаб кетди.

Шерали ўз хаёлларидан юпанч изларди. Аммо хаёллар уни фақат шиддатли гирдоб қўйнига ташларди. У нотинч ўйлар сиртмоғидан атиги бир дақиқагина қутулиб, Дилбарга етиб олиш учун жон-жаҳди билан юқорига талпинди. Лекин ҳаёл ўтмай, яна орқада қола бошлади.

—Қўлингизни беринг.

Шерали бошини кўтарди. Иссиқда оқиш юзи ширмой кулчадай қизарган Галя кулимсираб, унга оппоқ қўлини узатиб турарди. Шерали унинг илтифотини қайтармай юмшоқ кафтига қўлини қўйди.

—Раҳмат! Ўн тўққиз... ўн тўққиз...

—Чиқмасангиз бўларкан.

—Ҳечқиси йўқ.

—Ўзингизни уринтириб қўйдингиз. — Галянинг мовий кўзлари хотиржам чақнарди. Уйда қолсангиз... Диссертациянгизни давом эттирардингиз.

«Диссертация! — ўйлади Шерали ва гўё

бирдан томоғини биров кучли панжалари билан гиппа бўғди.— Ҳамма диссертацияга шама қилади. Диссертация учун жонимни жабборга бераётганим йўқ-ку! Тавба, келиб-келиб манави малласоч қиз ҳам томдан тараша тушгандай қилиб шу гапни айтса!»

—Галя, биласизми?—Шерали паст, мулозим овозда гапирди. Диссертация мени тирноқчаям қизиқтирмайди. Ишонасизми?

Галя ажабланиб елкасини қисди.

—Одам ўзини ўзи алдамаслиги керак.

Шералининг гаши келди, орқа-олдига аланглаб олиб галдаги зинопояга ўтирди. «Йигирма...»

—Эҳтимол сиз ҳақдирсиз, Галя,—деди кейин у.—Мен ўзимни ўзим лаққиллатаётгандирман. Ҳар қалай мен диссертация деганда жуда катта янгиликни тушунаман. У одамлар тақдири билан боғланиб, ҳаётнинг ажралмас қисмига айланиб кетиши керак. Уч кун ўтмаёқ тишга тошдай тегадиган ёки эсдан чиқариб юбориладиган думбул нарсалар кимгаям керак?!

—Жаҳоннингиз чиқдимиз?—Галя кулимсиради.—Кечирасиз мен...

—Ҳар ҳолда сиз диссертацияни модага айлантираётганлар билан оғиз бурун ўпишмасиз?—Шерали жиддийлашди.

—Нималар деяпсан ўзи?

—Масалан, сиз диссертация ёқламоқчисиз дейлик. Агар ишингиз заррача бўлса ҳам одамларга наф келтиришига ишонсангиз, бу мутлақо бошқа гап...

—Ҳе-е!—Галя лабини бурди.—Қачонлар ёқлашим мумкин эди. Дадам ВАК аъзоси бўл-

са... Ўзим шошмаяпман. Шошиб нима ҳам қилдим?

—Шунақа денг?

—Шунақа. Ким сизга ўхшаб ўзини дўзахга солади.

—Қўйсангиз-чи, Галя!

—Тўғриси-да.

—Менам шошиб қаерга бораман? Шундоғам номзодлик учун ўлиб-тириляётганлар жуда кўп.

—Қизиқ экансиз! Турамизми?

—Турамиз. Йигирма бир... Сиз мени тушунмадингиз. Йигирма бир...

—Тушундим, тушундим. Ҳалигидақа... — Галя лабини бурди.—Номзодлар ҳақида гапираяпсиз.

—Табиатимиз шунақа, Галя. Йигирма икки... Тале одамни баъзан қутилмаганидан кўра ортиқроқ сийлайди. Бундан талтайиб кетамиз. Гоҳида... Йигирма уч...

«Гоҳида... Йўқ, уёғини тилга олиш оғир.. Одамзод учун азоб ҳам, ўлим ҳам арзимас гап. Лекин тириклигингда устингдан босиб ўтишларига чидаш осонмас!»

У мана шунга чидай олмади. Сираси, чидай олмайди!

Аслида ҳаммасига осонгина қўл силтаб қўя қолиши, оғирнинг устидан, енгилнинг остидан ўтиб юравериш мумкин эди. Аммо бунга ўзини мажбур қилолмади. Баланд охурдан сув ичиб ўрганиб қолган одамларнинг муздай совуқ нигоҳлари таъқиб қилавериш жонидан тўйдирганда ҳам фикридан қайтмади. У ноўрин инжиқлик, ҳазил аралаш пичингларга кўниккан, буларга аҳамият бермай қўйганди.

Унга бўш омордан дон ҳам ваъда қили-

шарди. Шунда Шерали мийғида кулимсираб қўя қоларди. Ахир, ҳали ишидан хурсанд эмасди, диссертацияси чала ётарди. Кўпчилик унга муғомбирона боқиб: «Худонинг куни кўп! Диссертация бўлса қочмайди, ёзилади!» деб пичинг отарди.

Иши юришавермаса одам бошини қайси тошга уришини билмай, гарангсираб қоларкан. Кундан кун Шералининг қўли орқага кетар, олди-қочди гаплар зиғир ёғидек кўнглига урганди. Фақат Дилбарнинг ёнида кундалик машмашаларни унутар, кўнгли чироқ ёққандек ёришарди.

Дард устига чипқон, деганларидек, Вали ака ҳадеганда касалхонадан чиқавермади. Лабораториянинг барча икир-чикирию бордикелдисидан тортиб қоғоз ишларигача Шералининг елкасига ағдарилди. Кунбўйи Зиёхоннинг қораси кўринмас, қайда, қандай юмуш билан юрганини ҳеч ким билмасди. Фақат Дилбар қўлтиғига кирар, унга кунбўйи ёрдамлашарди. Бирга ишлашган кунлари вақт қандай ўтиб кетганини сезмай қолишарди.

Шералини маъмурият ташвишларига ҳам торта бошлашди. Қарима опа ҳам унга ҳар хил топшириқлар берадиган одат чиқарди. Энди у лабораторияда камдан-кам кўринар, ўпкасини қўлтиқлаб гоҳ у идора, гоҳ бу идорага етиб-югурар, ишларига қўли тегмас, бироқ опага эътироз билдирилмасди.

Илмий кенгаш учун сариқ чақалик аҳамияти бўлмаган расмий ҳужжатларни қоралайвериб, охири жонидан тўйди. Бу орада институтнинг ўн ойлик ҳисоботини қўлтиқлаб Тошкентга ҳам бориб келди.

Тошкентдан қайтиб, ҳали нафасини рост-

лашга улгурмасдан, яна Қарима опа уни йўқлатди. Опа бу гал уни хушмуомалалик билан қабул қилди. Тошкентнинг об-ҳавосини, йўлда қийналган-қийналмаганини, кимларни кўргани, кимлар салом айтганини бир бошдан бафуржа суриштирди.

—Министрликдагилар ҳеч нарса дейишмадими?—сўради у ниҳоят суҳбатга яқун ясамоқчи бўлиб.

—Ҳеч нарса,—жавоб қилди Шерали.

—Янгилик бор,—деди опа жилмайиб.

Шерали опанинг зимдан кузатди.

—Эртага яна Тошкентга жўнайсиз.

—Нега?

—Сизни кўтараяпмиз. Бухородаги филиалимизга раҳбарликка.

Шерали ҳанг-манг бўлиб қолди. «Бир оғиз ўзимдан сўрамасдан-а?»

—Опа, мен ҳали... лойиқ эмасман...

—Қамтарлик қилмай қўя қолинг. Сизни лойиқ топдик. Министрлик тасдиқлайди.

—Тажриба нима бўлади? Министрликдагилар билишарди-ку.

—Нимаси?—деди опа қуруққина.—Ҳеч гап йўқ-ку, чоғи Министрга рапорт ёзиб юборувдим.

—Нима деб?

—Тажриба натижа бермади деб...

—Йўғ-е!—Шерали кафтларини столга тираб, ўрнидан турди. Ахир... Нега?

—Шошилинич сўраб қолишди.

—Маслаҳатлашсангиз бўлмасмиди?

—Билмабмиз шунини!—пичинг қилди опа.

Шерали, ҳаво етишмаётгандек бўғилиб, ташқарига отилди. «Тамом!—ўйлади у энтикиб.—Расво бўлибди. Қизиқ экан опа, Олим

киши шундай қилиб ўтирса... Қимлар биландир алоқа ўрнатмоқчи бўлувди... Ҳаммаси қуруқ сафсата экан-да! Қурашиш учун эътиқод керак, ишонч керак! Нега ёздийкин рапортни? Шошилинич сўраб қолишганмиш... Ғирт ёлғонлиги шундоқ сезилиб турибди!»

Шерали икки ўт ўртасида бодроқдай қоврила бошлади. Наҳотки шунча уринишлари сувга оқиб кетса? Бирор чорасини топиш керак! Ҳали унинг ишончи сўнмаган эди, тажриба натижасини умидворлик билан кутарди. Опа ҳар қанча жиғибийрон бўлмасин, Тошкентга бормасликка қасд қилди, жуда катта ишонч билан рухсатнома берган, елкасига қўлини қўйиб эшиккача кузатиб чиққан оққунгил министрға бу аҳволда рўбарў бўлиш ўлим билан барабар эди. Тўғри, аввалига министрға йўлиқиб, ундан яна ёрдам сўрамоқчи, рапорт уйдирмалигини сездирмоқчи бўлди, бироқ Карима опанинг тунд қиёфасини кўз олдига келтириб, елкаси тиришди, фикридан қайтиб, бўлган воқеаларни Камол Нурбоевга оқизмай-томизмай ёзиб юборди.

Орадан уч кун ўтди. Шерали ишдан мутлақо совиган, институтга гоҳ келар, гоҳ келмасди. Карима опа билан ўзи ўртасида бўлиб ўтган суҳбатни Дилбардан яширарди. Дилбар эса унинг ўзгариб қолгани сабабини тушунмас, бунчалик совуққон ва ҳафсаласиз бўлиб қолганлигидан ажабланарди.

Министрликдан кўнгироқ қилишгач, сир ошкор бўлиб қолди. Карима опа шу куниеқ Шералини ёнига чақиртирди.

—Нонкўрлик қилаяпсиз!—деди у жизғанақ бўлиб.—Бу қандай гап? Ахир, министрликда кутишаяпти-я, сизни!

—Опа, мен айтим-ку, ахир...

—Менам бор гапни айтувдим. Эртагача муҳлат. Ўйлаб кўринг.

—Опа, мен бари бир ҳеч қаёққа боролмайман.

—Демак, бўйин товлаяпсиз. Унда ариза ёзинг.

Шералининг қўл-оёғи бўшашиб кетди. Вужуди бўм-бўш бўлиб қолди.

—Майли, ёзаман,—деди у ниҳоят ютиниб.

—Эртагача ўйлаб кўришингиз мумкин.

Шерали чиқиб кетди. Кечгача мақсадсиз шаҳар айланди. Қуёш ботди, кўчаларда одам сийраклашди. Лекин у уйига қайтишни хаёлига келтирмасди.

Шаҳар ўртасидаги ресторанга кириб, бир чеккада якка ўзи шошилмай овқатланди. Залда деярли ёшлар ўтиришар, уларнинг узуқ-юлуқ гапларидан ҳеч нарсани англаб бўлмас, овозлар бир-бирига қоришиб кетганди. Шерали қулоқни қоматга келтирувчи музыкада жазаваси тутиб танча тушаётганларни узоқ томоша қилиб ўтирди. Мана шу беғам ҳаёт ҳавасини келтирди, лекин ҳеч қачон уларга аралаша олмаслигини ҳис этиб, кўнгли ғашланди. Ҳафсаласи пир бўлиб ташқарига йўл олди.

Нимқоронғи хиёбондан одимларкан, ҳамон қулоқлари остида қувноқ музыка янграрди. У соат ўн бирда уйига кириб келди. Шоша-пиша ечиниб, батамом ҳолдан тойган одамдай, ўзини каравотга ташлади. Бошини кўрпага буркаб, ухлашга уринди, ҳадеганда кўзи илинавермади.

Қачон ухлаб қолганини билмайди. Ярим кечада чўчиб ўйғонди. Туш кўрибди. Тушида одам юрса оёғи, қуш учса қаноти куядиган

дашти биёбонда ёлғиз кезиб юрганмиш. Қайси томонга боришини билмасмиш. Кейин аллақандай махлуқларга рўпара келибди. Махлуқлар Шералига ташланибди. Бақирмоқчи бўлармиш, овози чиқмасмиш...

Шерали каравот четида тошдай қотиб узок ўтирди. Соатига қаради. Тўрт... Юраги безовталаниб ёнбошлади. Аста-секин кўзи илинди. Ҳаял ўтмай яна босинқираб, тишларини ғижирлата бошлади.

Эрталаб турганда оғзи тахир бўлиб кетган кўзлари олди жимирлар, томоғи қичишиб, қайт қилгиси келарди. «Нима бўлаяпти ўзи?»—ўйлади Шерали ва бафуржа кийиниб кўчага чиқди.

У бу гал институт ҳовлисига бегона одамга ўхшаб ётсираб қадам босди. Ҳамма орқасидан ғийбат қилаётгандек туюлар, буни ўйлагани сайин юрагидаги оғриқ кучаярди. Ишдан бўшатишларини сўраб ёзилган аризани котиба қизга қолдириб, лабораторияга кирди. Тўрда қўлларини қовуштириб турган Зиёхон халат кияётган Дилбарга ниманидир уқтирарди.

—Сизга нима бўлди?—тортиниброқ сўради Дилбар.

—Мазам қочиброқ турибди,—деди Шерали ва Зиёхонга назар ташлади. Унинг икки юзи қип-қизил эди. Шерали ўзига тасалли берди. «Ўтиб кетар...»

Аммо дард ўтиб кетмади. Аҳволи баттар оғирлашди. Зиёхон хайрлашиб чиқиб кетгач, Дилбар уни уйигача олиб бориб қўймоқчи бўлди. Шерали розилик берди. Ярим соатдан сўнг улар кўп қаватли ёштин иморат биқинида машинадан тушишди. Дилбар Шералини қўлтиқлаб олди.

—Қаерингиз оғрияпти?

—Ҳайронман. Баданим бўшашиб кетаяпти

Тўртинчи қаватга кўтарилишди. Шералининг квартирасига биринчи бор кирган Дилбар ҳайратланди. Икки хонали уй ҳувиллаб ётарди. У ошхонага мўраллади. Газ плитасини ёғ босган, бурчакдаги қозон-товоқ ювилмаганди, сабзи-пиёз картошга сочилиб ётарди, ҳамма жойда суварак ивирсийди.

У қаршидаги хонага кирди. Диваннинг чойшаби тушиб кетибди, дастурхон йиғиштирилмаган, дераза пардаси ғижим, пол чанг эди. Бу ерга кўпдан буён одам оёғи тегмаганга ўхшайди. «Эркакларнинг ҳаммаси шу,—ўйлади Дилбар.—Буларга кўчада юриш, ичиш бўлса...

—Айбга буюрмайсиз,—деди Шерали хижолатдан қизариб.—Тўзиб ётибди.

—Бу, бирорта қиз...

—Қанақа қиз?—Шерали мириқиб кулди.

—Бу аҳволда сиз...

—Жазонгизни тортасиз демоқчимисиз?

—Ундаймас-у...

—Парво қилманг. Кўникиб кетганмиз бунақасига.

—Жиндай қарашиб юборсам майлими?

—Қанақасига қарашаркансиз? Қани, ўтиринг. Мен ҳозир сизни бир боплаб меҳмон қилай.

—Ҳозирмас. Кейин.

Дилбар енг шимариб ишга киришди. Ярим соатда ошхонани ҳам, икки хонани ҳам ёғ томса ялагудек ярқиратиб қўйди. Шерали диванга жимгина суяниб ўтирар, унинг жозибали, қувноқ чеҳрасидан кўз узмасди.

Дилбар уйига ҳорғин қайтди. Машина ру-

лини қандай бошқариб келганини ҳам унча яхши эслолмади...

Ўша кечаси умрида илк дафъа ухломлади, миҳ устида ётгандек тўлғаниб чиқди. Тартибсиз, юпун ва совуқ хоналар, озғин чеҳра, гезарган қақроқ лаблар кўз юлдидан нари кетмасди. «Нега у ёлғиз? Нега? Нега?»—деган савол юрагига тинчлик бермай қўйди.

Дилбар кўпдан буён ўз ҳаётида аллақандай ўзгариш бўлишини кутарди. Чамаси, у ҳозир ўзи кутган, аммо бутунлай бегона бўлган оқимга тушиб қолгандай эди. Юрагини чулғанган ўт гўё аъзойи баданига ёйила бошлади. Кунбўйи толиқадиган асабларига доимо роҳат берадиган тун бу гал жуда узоқ ва мазмунсиз туюлди. Эрталаб ойнага қараб ўзини зўрға таниди. Юзи алланечук рангсиз, бодом қовоқлари сезилар-сезилмас салқинган, узун киприклари паришон пирпирарди. Тўзғинган сочларини узоқ таради, киприкларига яна сурма тортди. Бари бир кўнгли тўлмади. У бутунлай бошқа, ҳуснда тенгсиз бир қизга айлангиси келарди... Балки шунда унга ёқади, унинг юрагига кириб боради?!

Ойнадаги аксига тикилиб бошқатдан таради. —Йирик-йирик кўзлари гўдак кўзларидай маъсум боқар, тубсиз қорачиқларида юракни ўртовчи ададсиз бир нур яширинганди. У шу лаҳзада ўз ҳуснидан ўзи ҳайратланган малакка ўхшарди. Аммо буни тан олгиси келмади. «Бари бир Шерали акага ёқмайман!»

Дилбар айвон билан ҳовлини супуриб-сидирди. Нонушта тайёрлаб онасини кутди. Қарима опа чарчагани сабабли одатдагидан кечроқ турди. Боши сирқираб оғрир, юрагига қил ҳам сиғмасди.

Она-бола жимгина нонушта қила бошлади. Қарима опа қизи қиёфасидаги маъюсликни хонага кирган заҳоти пайқаганди. Дилбар ҳар эрта нонушта устида чеҳраси очилиб ўтирар, онасига гап бермасди. Бугун эса оғзига толқон солиб олгандек, паришон бир ҳолда жимгина ўтирибди.

—Тобинг йўқми?— деди ниҳоят Қарима опа секин.

Дилбар бошни эгди.

—Яхшиман,—деди ердан кўзини узмай.

—Мунча қовоғинг осилган бўлмаса? Агар мазанг бўлмаса ишга чиқмай қўя қол.

—Ишга чиқмасам бўлмайди. Вали ака касалхонада. Зиёхон ака изини кўрсатмайди кунбўйи...

—Айтмоқчи, Шералиям ариза ёзибди.

—Нимага?—Дилбар онасига ажабланиб тикилди.

—Кетмоқчиймиш чоғи.

—Унақада... ҳалиги иши нима бўлади?

—Ким билади, қизим. У билан нон-қатиқ ичишган бўлмасам. Аммо мен ҳаммасини билиб турибман. Боланинг омади юришмади. Аллақандай тухум топдим деб бутун институтга жар солса-я!—Қарима опа гулдор рўмолчаси билан кўзларининг милкларини шошилмай артди.—Поладан олдин чанг чиқармаслик керак-да!

Дилбар Шералининг ғамгин, илтижоли боқувчи кўзларини хотирлади. «Мана, гап қаёқда экан!—кўнглидан ўтказди.—Нега бунча азобланаётгани, ўзгариб қолганининг сирини энди тушунди. Ҳа, омадсизлик одамни эзиб ташлайди, йўлдан адаштиради, ниятларини чилпарчин қилади...»

Она-бола нонуштадан сўнг машинага жимгина ўтиришди. Кўп ўтмай, сутранг «Жигули» оққушдай сузиб келиб, институт ҳовлисининг ўнг қанотида, катта шохи синган шафтоли тагида тўхтади.

Улар сўзсиз икки томонга ажралишди. Лабораторияда Зиёхондан бўлак ҳеч ким йўқ эди. У ҳар замонда қўлларини оғзига тутиб эснар, «Здоровье» журналини варақларди. Дилбар кириши билан журнални узатди.

—Манави мақолани ўқидингизми?

—Йўқ!—деди Дилбар журнални кузатиб.

—Ўқинг. Юрак операцияси ҳақида ёзишибди.

Дилбар жойига ўтирди-да, мақолани ўқий бошлади. Унда киевлик бир профессор сунъий юрак ўрнатиш проблемаларининг жуда нозик, шу пайтгача ҳал этиш қийин бўлаётган қирралари хусусида фикр юритганди. Мақолада сунъий юрак келажакда инсониятни энг даҳшатли дарддан халос қилувчи умидбахш восита сифатида таърифланганди.

«Бу йигит нимга ишора қилаяпти»—ўйлади Дилбар.

—Қизиқ,—деди кейин овоз чиқариб.

—Қизиқ бўлганда қандай.

—Лекин мен унча тушунмадим.

—Нимасига? Зиёхон Дилбарга менсимай тикилди.—Қасал юракни кесиб олишиб, ўрнига...

—Ўша одам аввалгидай ҳис қилаверармикин?

—Э-э, Дилбархон, Дилбархон! Ҳис, туйғу... Булар жуда арзимас, майда гап-ку!

—Тўғри айтасиз. Медицина буларни тан олмайди. Медицина моддийликни тан олади.

—Албатта моддийлик! Агар туйғуга асос-

лансак, кўп нарсани барбод берган бўлардик. Қолаверса, туйғу ҳам бош мия фаолиятининг меваси. Шунақа экан, ҳис-туйғу фақат юрак билан алоқадор эмас. Бу масалада ташвишланмасангиз ҳам бўлади.

Дилбар касалманд Шералини кўз олдига келтириб, жим бўлиб қолди. Қачонлардир, илк танишган пайтларида у юрак оғриғидан шикоят қилганини эслади. «Шерали ака юрагини алмаштира-я,—уйлади бирдан, кейин ваҳимага тушди.—Аввалгидек туйғулар билан яшармикин?»

—Бугун Шералига нима бўлди!—ўртадаги оғир жимликни Зиёхон бўлди.—Ишга келмаяпти.

Дилбар унга ялт этиб қаради-ю, ҳеч нарса демади. Юрагига чўғ босилгандек, сесканиб кетди. «Наҳотки энди келмаса?»

У кунбўйи кўзи тўрт бўлиб йўл қаради. Эшик тик этса, юраги «шиғ» этарди. Аммо Шералидан дарак бўлмади. Энг ёмони, вақт жуда имиллаб ўтарди. Охири умидини узиб, кеч киришини тоқатсиз кута бошлади.

Соат олтига яқин онаси олдига кирди. Карима опа меҳмон кутаётгани, яқин орада қайтолмаслигини айтди. Дилбар изига бурилиб машинасига ўтирди-да, газни босди.

Гавжум кўчалар худди кундузгидек ойдин, сон-саноқсиз чироқлар кўзни қамаштирарди. Хиёбон ва йўлакларда илгаш қийин бўлган ажиб жўшқинлик ҳукм сурарди. Дилбар мана шу жўшқинликка мафтун бўлса-да, шаҳарнинг толғин қиёфасига унча эътибор бермасди. Кўчаларга эса руҳий яқинлик билан боғланиб қолганди, адоғи кўринмайди асфальт

лента доим уни олис бир манзилга етаклаб бо-
раётгандай туюларди...

«Жигули» катта йўлдан ўнгга бурилиб,
баланд кўк дарвоза қаршисида тўхтади. Дил-
бар кабинадан тушмай бир лаҳза ўйга чўмди.
«У ҳозир нима қилаяптийкин? Борди-ю уйда
бўлмаса-чи?..

Дилбар машинани ҳовлига киритиб, ша-
ҳарга пиёда чиқиб кетди. Одамлар оқимига
қўшилиб ярим соатча юргач, ўртаси айлана
гулзор қилинган чорраҳа қаршисидан чиқди.
Йўл четида гугурт қутисидек қатор тизилган
кўп қаватли гишт иморатлар қад кўтариб ту-
рар, ёш чинор дарахтлари кечки шабадада
оҳиста шовулларди. Дилбар чап томондаги беш
қаватли оқ иморатга яқинлашди. Иморат пеш-
тоқидаги мисга ўйиб ишланган лавҳага бир
дақиқа тикилиб қолди. Лавҳада узун бўйли,
нигоҳлари тошни тешгудек, ўткир йигит билан
қиз тасвирланган бўлиб, улар уфқдан кўтари-
лаётган қуёшга қучоқ очишганди. У бу лав-
ҳани кўп кузатган, ҳар гал ундан кўнглига
яқин нимадир топарди. Шунда бенхтиёр ха-
ёлига эрк бериб, ўзини лавҳадаги ўткир ни-
гоҳли қиз ўрнида кўрарди...

Дилбар шаҳарнинг марказий боғигача
троллейбусда борди. Боғнинг кун чиқар то-
монида кўкка бўй чўзган ўн бир қаватли «Ин-
турист» меҳмонхонасининг шундоққина би-
қинида троллейбусдан тушиб, Регистонгача
яна пиёда кетди. Турли-туман қушлар сотила-
диган зоология магазинидан ўтгач, Шерали
турадиган уй қаршисида тўхтади.

У ҳаяжонланар, юраги дук-дук урарди.
Остонада бирпас иккиланиб турди-да, қўнғи-
роқ тугмачасини босди. Ҳаял ўтмай йўлак

чироғи ёниб, эшик очилди ва Шералининг
боши кўринди.

— Дилбар! — Шералининг кўзлари чақнаб
кетди. — Кириг, кириг! Нега қараб турибсиз?

— Бевозта қилдим; кечирасиз.

— Нега ундай дейсиз? Қон бўлиб ўтирув-
дим-а...

— Пиёда келдим...

— Раҳмат, Дилбар!

— Тузукмисиз?

— Тузук. Лекин томоқ қичишини қўймаяп-
ти, савил.

Ҳануз ҳаяжонини босолмаётган Дилбар
диванга оҳиста ўтириб, Шералига ғамгин на-
зар ташлади. Шералининг кўз гавҳари кичра-
йиб қолганга ўхшар, пастки лаби ёрилган, бўй-
нининг томирлари бўртиб турарди.

— Шерали ака, сиздан бир нарсани сўрасам
майлими?

— Бемалол.

— Ҳалиги... Топилган тухумлар натижа бер-
магани ростми?

— Бу ҳақда ҳали бирор нарса деб бўлмайд-
ди, — деди Шерали ўйчан. — Тўғриси айтсам,
олдин умидим чирт узилувди. Лекин энди ҳақ
эканимга ишондим.

— Ундай бўлса... Нега натижани кутмасдан
ариза ёзиб юрибсиз?

Шерали ерга қаради.

— Қанақа ариза?

— Бугун эрталаб онамдан ҳаммасини эшит-
дим.

— Шунақами?

— Ишдан бўшатишларини сўраганмишсиз?
Тушунмай қолдим.

— Мени мажбур қилишди! — деди Шерали.

—Ким?

—Мендан хафа бўлманг... Дилбар!—Шерали тутилиб қолди.—Ойингиз мени Бухорога юбормоқчилар. Мен шу тажрибани деб рози бўлмадим. Кейин... Шу...

—Шунақами?

—Ҳа!—Шерали бошини эгди.

—Мен ойим билан гаплашаман.

—Керакмас!—Шерали қўлини силтади.— Нима бўлса, бўлар!

—Ундай бўлса, Вали акага айтсак-чи! У киши...

—Йўқ. Вали ака ҳам тарози палласига қараган одам. Бу гал ёрдам бермайди. Негаки...

Шерали яна қўл силтади. Унинг қўй кўзлари сокин жовдирар, безовта қалбини ўкинч, пушаймон чўлғаганди. Ҳа, у ҳозир пушаймон чекарди. Истаса-истамаса шу аччиқ дардга мубтало бўлганди. Кўпроқ ёлғизлик, ўз-ўзи билан дардлашув уни эзиб ташлаганди. Назарида, қўллари калта бўлиб қолди, кўчадан, институт ҳаётидан ажралди. Энди диққина-фас хонасида чувалчанг мисоли гивирлаб, кунларини бекор, мазмунсиз ўтказди. Одам мажбур бўлганда, нималар қилмайди. Аммо у чидаши керак. Тўғри, энди ҳаммасини унутади. Шу пайтгача юрагига нимаики далда берган бўлса, ҳаммасини унутади. Уни ҳам одамлар унутсин. Керак бўлса, ундан нафратланишсин. Ана шунда ҳеч кимнинг кўзига кўринмаслик учун бирор ёққа бош олиб кетади.

Шерали ўкинарди. Унга қачондир бир кун қувонч, ҳеч нарсага алиштириб бўлмайдиган ширин туйғулар келтириши мумкин бўлган фурсатлари беҳуда ўтаётганига ўкинарди. У

ўкинч фойдасизлигини биларди, фақат кўнглидаги ниятларини хиралаштиришини ҳам англаарди. Аммо ўзи хоҳламаган ҳолда мавҳум, айни пайтда совуқ туйғулар исканжасига туйиб қоларди.

Улар узоқ суҳбатлашиб ўтиришди. Вақт алламаҳал бўлиб қолганди. Баъзи деразалар чироғи ўчиб, кўчаларда шовқин тинди. Дилбар ўрнидан турди.

—Мен борай энди...

Туз сепгандек, Шералининг кўкси ачишди. У Дилбарнинг кетишини истамасди, яна ёлғиз қолишни истамасди. Узундан-узоқ, зерикарли тунги ёлғизлик юрагини олиб қўйганди.

Улар ташқарига чиқишди. Оппоқ тун салқин, шаҳар устида юлдузлар жимирлар, баъзилари миноралар учига тегиб турганга ўхшарди. Регистон бекати жимжит, ҳеч ким кўринмасди. Узоқ кутишди. Соат ўн бирдан ошганда судралиб троллейбус келди.

Дилбар Шералига қўл узатди. Алланечук маъюс, айтилмай қолган дардлар, яширинган кўзлар тўқнашди. «Хайр!»—деди нигоҳлар бир-бирига...

Троллейбус секин жилди. Дилбар ойнадан ташқарига кўз ташлади. Катта майдонда Шерали якка қотиб турарди. У қўл силкиди. Бу вақтда троллейбус муюлишга, баланд дарахлар панасига ўтган, Шерали кўринмай қолган эди.

* * *

Икки кундан буён Дилбар онаси билан ёзилиб гаплашмайди. Эрталаб қовоғидан қор ёғиб чиқиб кетади, ишдан худди ўша ҳолатда қайтади, лом-мим демасдан хонасига кириб олиб, оч-наҳор ухлайди.

Ташвишлардан боши чиқмай, опа дастлаб қизига унча эътибор бермади. Икки-уч кун ичида Дилбар ранги сомондек сарғайиб, ўзгарди. Бу ҳол қизини жонидан ортиқ кўрадиган она назаридан четда қолиши мумкин эмасди.

—Дилбар,—деди опа бир кун,—сен мендан ниманидир яширяпсан....

—Сиздан нимани яширардим, ойи?—Дилбар лабини тишлаб қолди.

—Йўқ, яшираяпсан! Ё биронта одам хафа қилдимми?

Дилбар паришон бир ҳолда бошини ирғади.

—Ҳеч ким хафа қилган эмас, ойи!—у онасига жиддий термилди.—Сиздан бир нарсани сўрасам майлими?

—Айта қол, қизим! Нима гап?

—Эшитишимча, Шерали ака аризани ўзи ёзмаган экан..

—Буни сенга нима қизиги бор? Шунга хафа бўлиб юрибсанми?

—Сиз менга бошқача тушунтирган эдингиз-ку!

—Тушунмай қолдим, сен бу масалага нимага аралашаяпсан?

—Мени кечиринг, ойи! Ахир, бировнинг тақдирини бунақа осонгина ҳал қилиш... Бу...

—Ишингни бил, Дилбар! Фалсафангни қўй. Давлат ишидан бош тортганнинг жазоси шу! Ун икки кун ишлаб берсин-у, туёғини шиқиллатсин.

—Менга бари бир, ойи. Лекин одамлар гап қилмасмикан?

—Кимни?

—Сизни...

Дилбар кўнглидагини гапиришга гапирди-ю, кейин пушаймон бўлди. Онасининг ранги кув учди. Юпқа лаблари хиёл титради. Карима опа қизи олдида ҳеч қачон бунчалик ноқулай ҳолга тушмаганди. Қолаверса, ундан бунақа совуқ гап ҳам эшитмаганди. У қизини қаттиқ севарди, уни бирор марта ранжитмаган, гард юқтирмай, еру кўкка ишонмай катта қилганди.

Она ичидан зил кетиб, жиғибийрон бўлди. Не хаёлларга бориб, уришиб ташлаш учун оғиз жуфтлади. Аммо тилини тишлади. Унинг юраги ниманидир сезганди. Ахир, шамолсиз дарахтнинг учи қимирламайди. Дилбар бекорга Шералининг ёнини олмаяпти. Бир гап борга ўхшайди. Она қизини Шерали билан кўчада, институт боғида, машинада бирга кўп кўрган, лекин аҳамият бермаганди. Ҳаммасининг тагига мана энди етаяпти.

Хонага зилдай жимлик чўкди. Она-бола бир-бирига бошқа гап қотишга журъат этолмади. Иккиласининг ҳам юраги безиллаб турар, арзимаган бир гапдан ўт чиқиб кетиши ҳеч гап эмасди. Карима опа қизининг важоҳатига қараб буни чуқур ҳис қилди. Ўз хонасига ўтиб кийинди-да, индамай чиқиб кетди.

Карима опа, хизмат машинаси бўлишига қарамай, ҳар кун Дилбарнинг ёнида ўтириб, «Жигули»да институтга борарди. Бугун тиккилинч автобусда келди. Йўлда гоҳ Дилбар, гоҳ Шералини ўйлади, ўйлагани сайин фикрлари калавадек чуваланиб борарди. «Наҳотки, қизим...—Бирдан миясига ғалати шубҳа келди.—Наҳотки... Йўқ, йўқ!.. Ишқилиб, бахтини берсин-да!»

Қабулхонада уч-тўрт киши гурунглашиб турарди. Улар орасида Зиёхон ҳам бор эди. Карима опа котиба узатган бир даста хатни оларқан, ҳеч кимни қабул қилолмаслигини, зарур ишлари бошидан ошиб ётганлигини айтиб, кабинетига кирди. Аслида, ҳеч қандай зарур юмуши йўқ эди, кайфияти бўзуқлигидан кўнглига қил сиғмасди.

Юмшоқ креслосида узоқ хаёл суриб ўтирди. Енгил уф тортиб ўрнидан турди ва деразага яқинлашди. Дарвозага яқин жойда оқ «Жигули» турарди. «Дилбар келибди»,— ўйлади у ва ўгирилиб дераза тоқчасига суянди.

У ўзини қаерга қўйишини билмасди. Юраги безовта уриб, иссиғи кўтарилди. Котиба қизни чақириб кўк чой буюрди ва сўнгра стол бурчида турган хатларни кўздан кечириб чиқди. Улардан бири Ленинграддан—кандидатлик ишига оппонентлик қилган Камол Нурбоевдан келган эди. Хатни ҳаяжонланиб очди:

«Ҳурматли Карима Музаффаровна! Салом! Соғлигингиз қандай? Докторликни нега чўза-япсиз?»

Бу мактубни олгач, ажабланишингизни биламан. Сиздан бир нарса илтимос қилмоқчиман. Биласиз, илтимосчиларни ўзим жинимдан баттар ёмон кўраман. Лекин биров учун илтимос қилиш мумкин.

Гап Шерали ҳақида бораёпти. У ҳаммасини ёзибди. Аҳволингизни тушуниб турибман. Ўзим ҳам изтиробдаман. Ахир, мен ўша илмий ишингизга оппонентлик қилувдим. Тан олавериш керак, олдинги ҳамкасбларимиз қатори биз ҳам жиндай шошганга ўхшаймиз. Энди хатомизни кимдир тузатмоқчи экан, сиз

Билан биз унга фақат ёрдам қўлимизни чўзишимиз зарур.

Тажриба натижаларидан хабардор қилиб турсангиз бошимиз кўкка етарди. Шералининг хати ва баъзи мулоҳазалари кафедрамиз олимларини қизиқтириб қўйди...»

Опа оғир, жуда оғир хўрсинди. Ахир, шу пайтгача атрофига қарамасликка ўзини мажбур қилиб келаётган эди. Бирдан энди, оёғи куйган товукдек, типирчилаб қолди. Хат даҳшатли бир зарб билан томоғидан хиппа бўлди-ю, нафас олишга имкон бермай қўйди. Хатни тортмага ташлади. Қаттиқ довулдан сўнг ўрмонда оғир сукунат чўккани каби қалби бўм-бўш бўлиб қолди. Неча кундан бери юрагини кемириб, асабларини тинимсиз эвоглаётган безовталик бир лаҳза ичида борлигини тарк этганга ўхшарди. «Топибди!—у бошини чангаллади.—Йўлини топибди!»

Карима опа хона ўртасида симёғочдай қолиб қолди. Котиба қиз столга чойнак-пиёла кўйиб кетганини ҳам пайқамади. Бир оздан сўнг ҳушини йиғиб, чойни қайтараркан, Нурбоевнинг жиддий қиёфаси, бақувват гавдасини кўз олдига келтирди. Ленинградда катта мавқе ва обрўга эга бўлган бу одам дўпписи тор келганда ундан яхшилигини аямаган, бир неча марта оғир аҳволдан қутқазганди.

Карима опа илмий ишни Ленинградда ҳимоя қилди. Аскарарида тухумларининг яшовчанлиги ва аскаримиз касаллигининг баъзи хусусиятлари ҳақидаги фикрлари кўп олимлар қаршиликка учради. Ушанда Нурбоев ёш олимнинг қарашларини, айниқса, дадиллигини қўллаб-қувватлади, бу ҳол етакчи олимларнинг

фикрини ўзгартириб юборди. Натижада, ҳи-
мояда диссертация яхши овоз олди. Шу-шу
Карима опа Нурбоевни пинҳона ҳурматлар, кў-
пинча унинг йўл-йўриқлари билан иш тутарди.
Шерали бу одамнинг шоғирди эканлигини на-
зардан қочирганлиги жуда алам қилиб кетди.
У ич-ичидан эзила бошлади. Энди бошқача йўл
тутиши керак. Сих ҳам, кабоб ҳам куймасин...

Ниҳоят, фикрларини бир жойга жамлаб,
тортмадан оқ қоғоз олди. Эшик очилиб, Зиё-
хон кириб келди.

—Опа кечаринг... Бир минутгина...

Карима опа «сенга кўзим учиб турувди»
дегандай томоқ қирди, унга ғижиниб, еб қўй-
гудай тикилди. Зиёхон таклиф қутмай, туя-
қушдай лапанглаб келиб, қаршидаги стулга
чўкди. У худди узоқдан югуриб келаётгандай,
ҳансираб тез-тез нафас олар, қисиқ кўзлари
шишадай ифодасиз эди.

—Карима Музаффаровна,—у тавозе билан
мурожаат қилди.—Сизга бир илтимос чиқиб
қолди.

Опа дунёни сув босса тўпигига чиқмайди-
ган бу йигитни унчалик ёқтирмасди. Зиёхон
ўзи учун кўпроқ елиб-югурарди, ўз фойдасига
бўладиган иш учун томдан ташлашга ҳам тай-
ёр эди, каттароқ лавозимдагиларнинг соясига
ўлиб-тирилиб кўрпача соларди. Унинг совуқ
килиқлари опанинг елкасини тириштирарди.
Ҳозир Зиёхоннинг гаплари қулоқларига кир-
мади.

—Оппонентим тўнини тескари кийиб оп-
ти, опа,—у хўрсиниб гапида давом этди.—
Ишимни қайтариворибди.

—Нима қилай?—Карима опа ўқрайди.—
Қайта кўрасиз-да, бўлмаса.

—Э-э, шу...—Зиёхон чайналди.—Сиз Ле-
виевни яхши танийсиз-ку, опа. Бир оғиз га-
пингиз...

—Илтимос қилиш қочмайди,—опа юзини
ўғирди.—Қайта кўриб чиқинг. Сиз паразитлар
ҳақида фақат умумий гаплар айтгансиз, наза-
римда... Буни муҳокамадаёқ айтишим керак
эди-ю...

—Опа, уч йилдан бери миямни қатиғи чи-
қиб кетди-ку!

—Зиёхон! Жуда чарчаганман...

У сувга тушган латтадек шалвираб ўрни-
дан турди. Бир оздан сўнг эшик секин очилиб
ёпилди. Карима опа ёлғиз қолгач, енгил на-
фас олди. Кўп ўтмай, яна оғир хаёлга чўмди.
Қадрини йўқотган диссертацияси, Шерали-
нинг қизиққонлиги, қонсиз юзи, лаблари...
Нурбоевнинг ўйчан чеҳраси, ўсиқ қошлари ости-
тидан боқувчи ўткир кўзлари хаёлидан ўта
бошлади. Анчадан сўнг қалам олиб, ёзишга
тугинди.

«Қадрли Камол Нурбоевич! Ташвишлан-
манг. Тажриба яхши борапти. Ўзим назорат
қилиб турибман...»

Карима опа котибига хатни ҳозироқ почта
қутисига ташлашни тайинлаб, ташқарига чиқ-
ди. Елкасидан оғир юк тушгандай бир оз ен-
гил тортди.

Дилбар ҳовлида уни кутиб турарди. Она-
бола жимгина машинага ўтиришди. Сутранг
«Жигули» таниш кўчадан ғизиллаб юриб кет-
ди. Улар ҳамон сўзсиз боришарди. Карима опа
ҳар замонда қизига қараб қўяр, унинг жози-
бали юзида ўзининг ёшлигини кўриб, кўнгли
ғурурга тўларди. Қизи ҳадемай йигирма етти-
га тўлади. Айни ўт-олов, ўйнаб-куладиган дав-

ри сувдай оқиб кетаяпти. Бахти очила қолсайди. Вақт етиб, катта ҳовлида сўппайиб ёлғиз қолишини ўйлаб, юраги эзилди. Нима чораси бор, қиз бола палахмон тоши... Хаёли бўлинди. Дилбардан нимадир сўрамоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, лекин анчагача юраги дов бермади.

—Дилбар,—деди у ниҳоят ҳадик билан.— Сен... уни яхши кўрасанми?

Қиз, ток ўргандек, қалтираб кетди. Вужуди бўшашиб, тормозни босганини ҳам сезмади.

—Кимни айтаяпсиз, ойи?

—Уни-да!

Дилбарнинг юраги жиғиллаб, ранги девордай оқариб кетди. Оёғини тормоздан олиб, газни кучайтирди. «Жигули» олдиндаги машиналарни бирма-бир қувиб ўта бошлади.

* * *

—Йигирма тўрт...—Шерали уфф тортди.

У ўз овозидан чўчигандек, теварагига аланглади. Обидалар ранги тагин ҳам тиниқлашгандай кўринарди. Шундоққина тепага келган куёш илиқ нур сочар, баланд гумбазлар осмон бўёғига белангандай, нилий тусда жи-лоланарди.

—Шерали ака, кеч бўп кетди, ахир!

—Шошманг, Дилбар!.. Йигирма беш...

— Ҳалиям санаяпсизми?

Шерали жавоб бермади. Қўз олдида унга кўпдан буён таниш бўлиб қолган оқ тангачалар жимирлади. У қалин, чеки кўринмайдиган оппоқ туман ичида юриб бораётганга ўхшарди. Бир пайт жуда олисдан кўзни қамаштирадиган қуюқ алвон нур бостириб кела бошлади, кейин борлиққа зулмат чўккандай,

ҳамма нарса кўринмай қолди. Энди атрофни сукунат қоплаган, икки томони ажриқзор ва тўқайдан иборат нимқоронғи, торгина сўқмоқдан якка ўзи одимлаб борарди.

Шералининг тоқати тоқ бўлиб кетди. Ичида нимадир портламоқчига ўхшарди. Алам билан кўзларини ишқалади. «Тавба; одам оёқ устида ҳам туш кўраркан-да?!—ўйлади у.—Йигирма олти...»

Шерали безовта тасаввурларга ишонмай қўйди, шунинг учун ҳам уларни миясидан қувшига уринди. «Чарчаб қолдимми? Латтадайман-а! Ахир, ҳали олдинда кўп ташвишлар турибди-ку!»

Шерали қалбига бўрондай бостириб кирган дард билан яккама-якка олишув азобларини ўйлаб кўрмаганди. У вақтини қизганар, кўп вақтини бой бераётганига ачинар, шу боис баъзи майда-чуйда нарсаларни босиб-янчиб кетаверарди. Шунчалик жаҳлга минган эдики, ҳеч кимга умид боғламай қўйди, бирор тасодиф бўлишини ҳам истамасди. Назарида, одамни одамлар билан боғловчи муносабатларда мазмун қолмаганди. Энди фақат кўршапалакдай беркиниб ётиши керак, холос. Янгича ҳаёти мана шундай бошланаяпти. Сокин, зерикарли бир ҳаёт...

Жимжит хонада юлдуз санаб ётавериш жонига тегди. Кўршапалакка айлланиб бўлмас экан! Қалб нуқул ёруғликка интилади. Нима қилиш керак? Ёлғизлик чангали томоғидан гиппа бўғиб олганга ўхшарди. Ундан қутулиш осон эмасди. Агар ҳозир ёнида бирор ҳамдарди бўлганда, кўнглининг чигили бир оз ёзилармиди?!

Кўксидан отилиб чиққудек бўлиб гурсил-

лаб ураётган юраги кимнидир қўмсарди. Бехтиёр Дилбарнинг мунис, дилгир сиймоси хаёлида гавдаланди.

У олдиндаги ташвишлардан чўчимасди, ўтмишга назар ташлашдан қўрқарди. Одатда, пешонаси қашқа темиртирноқ одамлар шунақа бўладилар. Утга, сувга ўзларини урадилар, оқибатини ўйлаб ўтирмайдилар, қачонки кўзлари мошдай очилгандан кейин кечаги кунни сарҳисоб қилишга оғинадилар. Шерали мазмунсиз, сокин ўтмишини ўйлаганда ўздан нафратланарди, худди шу нафрат устидан голиб чиқиш учун ҳар ишга тайёр эди.

Шерали бўғини қотмай кўзи пишгани учун кўп қийинчиликларга кўникди. Фақат бир нарсасага — ёлғизликка ўргана олмади. Йўқ, аслида бунга ҳам мослашиб, тақдирга тан берганди. У умр бўйи сўққабош кун кечириб, бошқача ҳаётни тамоман унутган эди. Дилбарни учратгандан кейин эса бағрига учқун тушиб, яна ороми бузилди, ҳувиллаган уйига кирганда тагин юраги безиллайдиган бўлди. Аммо унинг аҳволини ким тушунарди? Дилбарга кўнглини ёришга тайёр эмасди, аниқроғи, дардини очишга ўзида куч сезмасди. Дилбар ҳам ҳали ундан бегонасираб юарди. У умри кўчада, одамлар орасида ўтаётган бўлса ҳам, бирор тузукроқ дўст орттирмаганини англади. Ойлаб, баъзан йиллаб уйига бирор кимса қадам босмасди. Онда-сонда Зиёхон келар, у ҳам кўп ўтирмас, гоҳида Шерали билан ади-бади айтишиб, фикри бир жойдан чиқмай, аразлаб кетиб қоларди.

Хуллас, Шерали истаса-истамаса кўп вақтини каталақдай уйда зеркиш билан ўтказарди. Институтдан кавуши тўғриланганлиги

ва касал ётганлиги ҳақида ҳар хил узун қулоқ гаплар тарқалганда аҳволи айниқса танг бўлди, бировга дардини ёролмай, ўз ёғига ўзи қоврилиб ётаверди. Уйдан бир қадам жилмай қўйди, овқат эмасди, бирор нарса пиширишга эринарди. Гўё азобланишдан роҳат топган, ҳеч нарса қондирилмаган ташналигини азоб зардоби билан қондирмоқчи бўлган одамга ўхшарди.

Институтда эса гап устига гап тўқишарди. Қарима опа паттасини қўлига тутқазгани, арбоб билан ҳазиллашишнинг оқибати шунақа ёмон бўлишини ҳар жойда қизишиб, даҳмаза билан сўзлашар, ҳар ким аравани истаган томонига тортарди. Нима учундир сўнги вақтларда ўзини анча енгил сезган Зиёхон айниқса кўпроқ оғиз кўпиртирарди. У Шералининг аврашларига учмаганидан мамнун эди. Буни ҳар жойда керилиб сўзлар, орқаваротдан Шералининг гўрига ғишт қаларди. Дилбар унинг гапларини эшитишни истамасди, аммо Зиёхон бузуқ пластинкага ўхшаб нуқул бир хил гапни унинг қулоғи тагида мингиллайверарди.

—Мениям сал бўлмаса шайтон йўлдан оздирувди-я, Дилбархон!—дерди у бошини ликиллашиб.—Ойингизди қарғишига қоларканман-а...

Дилбар нафратини сездириб қўймаслик учун юзини тескари ўгирарди. Кўпинча сабр косаси тўлиб, хонадан чиқиб кетар, нима қилишини билмасдан ивирсиб юрар ёки соатлаб машинасини юварди. Ишдан кейин кўпинча онасига сездирмасдан Шералиниқига кетарди.

Бу орада Вали ака ишга чиқди. Шерали ҳақидаги гапларни эшитгач, тепа сочи тикка

бўлиб, фигони фалакка кўтарилди. Уни ишга ўзи олиб келганини ўйлаб, баттар хуноби ошди. У ови юришса ҳам дови юришмайдиган Шералига гоҳ ачинар, гоҳ ўзича минғирлаб: «Ажаб бўпти! Беҳуда чиранганнинг қовурғаси синади!» дерди. Қасалхонадалиги ишнинг белига тепди-да, эҳтимол, шу ерда бўлганда бу бебошвоқ болани йўлдан қайтариб қолармиди?! Ҳар қалай уни бу аҳволга солиб қўймасди, ё яхши, ё ёмон гап билан жиловлаб қўярди. Энди опага кўринишга юраги қандай ботинади. Опа бари бир юзига солади. «Хўтик семирса эгасини тепади дегани мана шу, сени сўзингни ерда қолдирмай уни ишга олганим учун оғзи-бурним қон бўлди», дейди. Ишқилиб тузук бўлмади, шайтон бола юзини ерга қаратди. Агар бунақалигини билганда, отаси айтганда ҳам уни деб опанинг олдида бетини сарғайтирмасди...

Боши-кеги кўринмайдиган гаплар қозонда минг оҳангда қайнаётган бир маҳалда ғалати воқеа юз берди. Буни ҳеч ким кутмаганди. Уша куни эрталаб Қарима опанинг шофёри чўғдек безатилган мовий ранг хизмат машинасида Шералини ўтқизиб олиб келди. Буни кўрганлар ҳеч нарсага тушунмай елка учирди. Шерали машинадан тушиб, ён-верига қарамай, опанинг кабинети сари йўналди.

Шерали кутилмаган иззат-икромнинг фаҳмига ҳайрон эди. Кўнгли ҳижил бўлиб, йўл-йўлакай юрагини ҳовучлаб келди. Ўйлаб ўйига етолмасди. «Нега чақирдийкин? Ундан нима истайди? Еки министрлик кучи билан Бухорога мажбурлаб юбормоқчимиз?»

У опага ўзини бамайлихотир кўрсатишга тиришди, кўзлари сокин чақнаб турар, қора-

мағиз юзидаги безовталиқни бир қарашда илғаш қийин эди. Опа уни хуррамлик билан кутиб олди. Ўрнидан енгил туриб кўришди-да, қаршисидаги юмшоқ креслодан жой кўрсатди. Шерали опани бунақа кайфиятда сира кўрмаганди. У, ходимлар олдида доимо қовонгидан қор ёғилиб ўтирар, ҳеч ким унинг билан очилиб-ёзилиб сўзлашолмасди. Ҳатто баъзилар «Опа билан ҳасратлашувга бир қоп юрак керак!» дейишарди. Суҳбат чоғида опа бирор масалада фикрини очиқ айтмас, суҳбатдошининг сўзини охиригача эшитишга тоқати етмасди. «Бўлди, тушунарли!—дерди у гапирувчини шартта тўхтатиб.—Ҳал бўлади...»

Опа бугун ўзини бошқача тутаётганди, чеҳраси очиқ, бўялган лабларидан табассум аримасди. Борлигидан ёғилиб турган муруват ва дилкашлик уни бошқача, ҳа, бутунлай бошқача аёлга айлантирган эди. «Бугун кун қаёқдан чиқди?—ўйлади Шерали лабларини қимтиб.—Ишқилиб охири бахайр бўлсин...»

—Хўш?—опа унга хайрат билан тикилди.—Тобингиз йўқлигини нега маълум қилмадингиз?

—Ишдан кетганман-ку! Қандай келай?

Шералининг сўзларидаги ўкинч оҳанги опанинг кўксига наштардай санчилди. У бир зум сукутга толди.

—Ун икки кун муҳлат берувдим-ку!—деди у ниҳоят.

—Юзим бўлмади.

—Сизни қаранг-у! Узингиз билган коллектив бўлса... Ҳай, майли, нима гап?! Қани, очикроқ гапиринг, ука.

—Нимани гапирай. Маълум-ку!

—Шошманг, шошманг!—опа ўрнидан туриб келиб, Шералининг юзига диққат билан тикилди, пешанасини ушлаб кўрди.— Сиз чинакамга касалсиз-ку. Иссиғингиз жуда баянд. Одам шунчалик бепарво бўладими?

—Унчамас-е опа!—деди Шерали уялиб.

—Кўйинг-е!—деди опа ранжиб.—Бу аҳволда ётаверсангиз нима бўлади? Қаранг-а, вой тавба... Уша ўн йиллик тухумлар сизни шу аҳволга солдими-а? Бекор ичдингиз-да, бекор ичдингиз! Айтмовдимми, итдами, бошқасидами деб...

Шерали ҳайрон бўлиб елкасини қисди. Опа ачиниш билан бошини лиқиллатиб, қўнғироқ тугмачасини босди. Котиба кирди.

—Лаборатория мудирларини чақиринг.

Бир чойнак чой ичилгунчалик вақт ўтмай, директор кабинетига институтнинг кўзига кўринган олимлари тўпланишди. Улар Шералига етти ёт бегонадай бепарво қараб қўйишар, баъзилар худди биринчи марта кўраётгандай совуққина сўрашарди. Фақат Вали ака у билан қўл бериб кўришди. Кейин, чўққа теккандай, қўлнини тезгина тортиб олиб, куйироққа бориб ўтирди.

Хонада пашша учса эшитиларди. Оғир жимликни бузишга ҳеч ким журъат этмади. Ҳамма «нима гап ўзи?» дегандай зимдан опага боқади. Опа институтнинг иссиқ-совуғи, оғир-енгилига кўпдан бери бирдай чидаб келаётган бу кишиларнинг сокин, ифодасиз башараларига лоқайдгина тикиларкан, гапни нимадан бошлашни чамаларди. Шубҳасиз, булар тўпланиш боисини ўзларича нимагадир йўяр, кўнгилларида кимларгадир кафан

бичиб, кимларнидир кўкларга кўтарар эдилар...

—Вали Тиллаевич,—деди кутилмаганда,—Шерали Тошпўлатовичнинг тажрибаси ҳақида нималарни биласиз?

У ўтирган жойида оёғи куйган товўқдек типирчилаб қолди. Қарганикидек олазарак кўзларини Шералига тикди. «Мениям адо қилдинг, бола!»

—Зигирчаям нарса билмайман, Карима Музаффаровна!—деди кейин.—Бу кишининг ўлчовлари ҳеч нимага тўғри келмай қолган.

—Бу қандай гап?—опа бирдан овозини кўтарди.—Лабораториянгизда бунақа гап... Сиз ўзингизни тарозига солиб, паналаб юрибсиз!

—Опа, мен унга айтувдим... Унча тушунмаяпман. Керакмасиди шу ўзи.

—Утиринг!—Карима опа асабийлашди.—Ҳеч ким ҳеч нарса билмайди. Ҳамманинг кўзини мой босган. Янгиликни кўриш деган гап йўқ бизда...

Олимлар қовоқларини солишди. Улар керахт бўлиб қолгандай, миқ этишмас, оғиз очишга ботинишмасди. Опанинг гапларидаги оҳанг уларнинг тасаввурини чархпалак мисоли бошқа томонга айлантириб юборганди. Вали ака эса ҳайратини яширолмай, ўзича куйинар, ичида «Тавба! Астогфирилло!» деб кўярди.

Карима опа олимларда бўлган совуқ ўзгаришни кўриб, бағри нафратга тўлди. У, дунё ташвишларини биринчи марта хис этаётгандек, бир оз гангиб қолганидан ўзидан ҳам нафратланиб кетди. У бунақа туйғуни ҳеч қачон туймаган эди. Орага тушган қисқа

жимлик хаёлини беихтиёр институт филиалининг торгина лабораториясига етаклаб кетди. Сокин ва диққинафас хона унга энди мудҳиш туюлди. Ушанда Шерали қандай аҳволда эди. Йиғлашини ҳам, кулишини ҳам билмасди. У мададга муҳтож бўлса ҳам сир бермади, опа эса унинг ўзинигина эмас, истакларини ҳам босиб ўтмоқчи бўлди. Юракка малҳам бўлувчи икки оғиз юмшоқ сўзини аяб, эшикни тарс ёпиб чиқиб кетди. Шерали етим қўзичоқдай бўзлаб қолаверди.

Опа ҳушини йиғиб олганди нигоҳи Шералига қадалганди, негадир, ўзидан-ўзи қизаринқиради, ўнғайсизланиб мажбуран жилмайди.

—Шерали уч кундан бери уйда дам олаётганди,—жимликни яна опанинг товуши бузди.—Тажриба учун ичилган тухумлар касаллик чақирганини эшитиб, бугун орқасидан одам юбордим. Муҳим янгилик!

—Ҳа, муҳим янгилик!—деди опанинг ўнг тарафида ўтирган Саттор Муқимович.

Шерали тишини зирак қилганини сезмай қолди, у директор ўринбосарининг тепакал бошига ижирғаниб қараб қўйди. Беихтиёр, ўша кунни ўзини қандай тутгани кўз ўнгида гавдаланди, қулоқлари остида жуда эҳтиёткорлик билан айтилган сўзлари жаранглади: «Жонни қийнамаслик керак!»

—Институтимиз обрўси бу билсангизлар... Унга ёрдам беришимиз керак.

Қарима опа кейинги жумлани баланд товушда лўнда қилиб гапирди-да, секин жойига чўкди. Бошқалар ҳали гапнинг тагига тўла етишмаганди. Уларнинг аёз ургандек нурсиз башараларидан «Нима бўлаяпти ўзи? Буёғи

энди қанчага тушади?» деган маънони тушуниб олиш қийин эмасди.

Бўлиб ўтган гапларнинг маъзини Шерали ҳам чақолмай турарди. У қулоқларига ишонмай опанинг ҳароратсиз юзига тикилиб қолди. Бу қаҳри тошни ёрадиган ўша қаттиққўл опами? Нега ойим супургидек мулойимлашиб қолдйкин? Жонга тегадиган инжиқликлари қайга кетди. Ёки бирор ишқал чиқарармикин?

Йўқ, унақага ўхшамайди, опанинг бугунги қарашлари бутунлай бошқача эди: йирик-йирик чиройли кўзлари ҳаётнинг ҳақиқий маъносини, рангин ташвишларини ифодалаб, беғубор, сокин куларди. Бу ҳолат Шералига чигал туюлди. Синов кунни бўлган кўнгилсизликларни эслаганда, бирдан руҳи тушиб, қовоғи солинди. Ҳа ўшанда опа тўнини бутунлай тескари кийиб олганди. Аллақандай тутуриқсиз гапларни исботлашга уриниб, Шералининг бошини айлантирди. Опа қанчалик ўраб-чирмамасин, Шерали унинг асл муддаосидан хабардор эди. Бироқ у ҳам ўжарлик қилиб, ушлаган жойимдан кесаман, деб оёғини тираб туриб олди. Шундай кейин жаҳли доим бурнининг учиди юрадиган Саттор Муқимович орқа-олдига қарамай, уни фирибгарга чиқарди. Энди ҳеч нарсани билмагандек, сурбетлик билан илжайиб ўтиришини қаранг! Дарров опанинг гапини қуватлаяпти. Муҳим янгилик эмиш! Кўзи илгари қаёқда эди?!

Шерали одамнинг жумбоқлиги ҳақида ўйлаб кетди. Устози Камол Нурбоевнинг ҳикматини эслади. Устози баъзиларни булутга ўхшатарди. Булутда қўним бўлмаганидек, дерди у, бунақаларнинг на ўзида, на фикрида қўним бўлади. Улар мустақил иш қилолмай-

дилар, ҳатто қадамларини санаб ташлайдилар, оқибатда, бошқаларнинг соясига айландилар. Энди ўйлаб қараса, устози беҳуда гапирмас экан.

Шерали ҳақиқатнинг тагига етгандай бир оз хотиржам бўлди, аммо синчков боқишларида ҳайрат ҳам, гумон ҳам, довдираш туйғули пайдо бўладиган беором норозилик ҳам мужассамлашган эди, гўё тоқатсизлик билан сабр чегарасида гангиб турарди. Ҳайҳот, кўзга кўринмайдиган чегара уни қайларга олиб бориб, олиб келмади, иродасини ҳам, қарашларини ҳам сездирмай, синовдан ўтказди. Афсуски, на Қарима опа, на лоқайд нигоҳларини унга миҳдай қадаган манови кишилар уч-тўрт кун ичида у бошидан ўтказган фурсатлар даҳшатини билишади.

Шерали ҳамон опадан кўз узмай турарди. Унинг кўзлари кўнглига чироқ ёққан эди, аммо кўп ўтмай ҳушёр тортди-ю, милтиллаб ёнган чироқ аста-секин ўчиб қолди.

У оғиз очиб опага ҳеч нарса дея олмади, тили танглайга ёпишгандай, айланмайди. Опа эса бирор ширин гапдан умидвор эди. Шералининг нафаси чиқмагач, ниманидир жиркангандай, бурнини жийирди.

Хонада шивир-шивир кучайди. Бир маҳал Вали ака ўрнидан туриб келиб, Шералининг хиёл чўккан елкасига қўлини ташлади. Унинг серажин, қотма юзида, ости халтачадай осилган қўнғир кўзларида ноаниқ бир ифода ёнарди. Бошқалар ҳам аридай ёпирилиб уни ўраб олишди, ширин сўзлар билан ҳамдардлик билдиришди, кўнглини кўтаришди. Шерали ҳеч кимнинг кўзига қарамас, тўғрироғи, қарашни истамасди.

Шерали намланган кўзларини яшириш учун секин кўзгалди. Опага ҳам, бошқаларга ҳам бирор оғиз сўз қотмай, эшикка йўналди. Вали ака, яна кимдир кўлтиғига кирди. Ўзини жуда ёмон ҳис қилди, кўнгли беҳузур бўлиб, томоғига аччиқ бир нарса игнадек қадалиб олди. Қани шу тобда борлигини ўртаётган дардга тасалли топса! Балки нафрат қалбини совутар? Йўқ, нафрат таскин бўлмайди, нафрат иложсизликда тутаётган аламни ўт олдиради, холос.

Булар унга нега чакамўғдек ёпишиб олишди? У ҳеч нарсани тушунмас, маст одамдек гандирақларди.

Шералини лабораторияга олиб киришди. Хонада Дилбардан бошқа киши йўқ эди. У Шералини кўпчилик қуршовида кўриб ажабланди, ўрнидан кўзгалдиб, паришон бир ҳолда туриб қолди.

Шерали ўзига эргашиб келаётганларни унутиб, шошилмай, кулимсириб Дилбарга яқинлашди. Иккаласининг ҳам юраги нотинч тепарди, қарашларида нозик бир ўпкаланиш, ёшликнинг беғубор ниятлари яширинганди. Шерали қизнинг тийрак кўзларидан юрагидаги гапларни уқиб олмоқчидай, унга термилди. Дилбар билинар-билинемас қизариб, нигоҳини олиб қочди, узун киприклари худди елпиғичдай эгилди. Шерали нимадир демоқчи бўлди, аммо тортинди, ўзини зимдан кузатаётганларга сир бой бергиси келмади.

Ярим соатлардан сўнг, олимлар маслаҳатлашиб, Шералидан қон, сўлак олишди, кейин уни рентгенга солишди, терапевт чақиртириб текширтиришди. Нимаики зарур бўлса, ҳаммасини ўринлатишди. Терапевт унинг юрагига

кулоқ тутиб кўргач, «Анча қийналасиз! Аскар-идоз сизда оғир кечади!» деди. У бу гапга парво қилмай, елкасини қисиб қўя қолди. Дилбар Шералининг кўзларида қатъият учқуни чақнаганини кўрди. Сирли учқун унинг кўзларига шиддатли куч бағишлади. Уни ҳар ким ҳам сезавермасди. Дилбар эса бу кучни у билан илк учрашган дақиқалардаёқ илғаган, унинг нигоҳидаги сеҳрга боғланиб қолганди.

Дилбар Шералининг атрофида гирдикапа-лак бўлишаётгани боисини ҳатто суриштирмади. Бунинг ҳожати ҳам йўқ эди. Онаси кабинетида бўлган гапларни чала-чулпа эшитгач, беихтиёр энсаси қотди. У одамлар бунақа тез пўст ташлай олишларини тушунмасди. Ҳатто Шерали ҳам кўз ўнгиди ҳар хил қиёфага кирарди. Айниқса, институтдаги кейинги воқеаларни ўйласа, ўзини тутолмай бармоғини тишларди.

Синовнинг машаққатли, серташвиш кунлари бошланган эди. Бош қашлашга Шералининг қўли тегмас, ҳар кун бир хилда такрорланадиган кузатувлар меъдасига уриб кетарди. Лекин ҳеч кимга ҳасрат қилмас, елкасидан худди тегирмон тошидек босган дардини ичга ютарди. Гоҳ Дилбаргагина юрагини ёрар, сўнгра анча вақт қушдай енгил бўлиб юарди.

Улар бир-бирларига ҳамдард бўлиб қолган эдилар, ҳар қандай вазиятда бир-бирларини осон тушунардилар. Оғир кечадиган зерикарли дақиқалар, муштарақ армонлар ва ниҳоят, синов баҳонасида бошланган узундан-узоқ илмий тадқиқотлар уларни бир-бирларига кундан кунга яқинлаштиради.

Дилбар Шералига тақдирнинг кутилмаган туҳфаси эди...

* * *

—Йигирма етти... Рост, сени менга ҳаётнинг ўзи топиб берди, Дилбар!

У сокин, айни чоқда теран қониқиш билан кулимсиради. Дилбарнинг лўппи ёноқлари, бахмал кўзлари, қалин, жингалак сочларини хаёлида жонлантйаркан, кўнгли фаҳрга тўлиб, енгил тортди.

—Йигирма саккиз...

—Кун оғиб қолди, Шерали ака!—Дилбар ҳазиллашди.—Ўзимиз ҳалиги...

—Ҳа, Дилбар ҳамроҳликка ярамай қопман!

—Қўлтиғингизга кирайликми?

Қизлар кулиб юборишди.

—Қўйсаларинг-чи!

—Сизга яшаш оғир!—деди Дилбар даб-дурустан.

—Нега?

—Сиз шахсиятпарастсиз.

—Тушунмадим!—деди Шерали ва яна ўйга толди.

Ажаб нега шахсиятпараст бўларкан? У ўз қобиғига ўралиб яшайдиган, фақат ўз қайғусини чекиб юрадиган, узатган оёғини йиғмайдиган одамларни ўлгудек ёмон кўрарди. Наҳот, у ҳам ўз қобиғига ўралиб олган бўлса?

Шерали қаттиқ ўкинди. Шу лаҳзада ҳамма нарсани унутишни истарди. Афсуски, бу мумкин эмас...

—Нега ундай дедингиз, Дилбар?

—Ҳайронман. Кўзларингиз айтиб тургандай.

—Кўздан нимани билиб бўлади?

—Кўнгилдан ниманки кечса, ҳаммасини...

—Ҳе-е... Ўттиз...

Дилбарнинг ҳақлигини ичида тан олди. Қалбни кўз ошкор қилади. Лекин кўзлар ҳар хил бўлади. Сўник ва ҳароратсиз қарашлардан нимани ҳам уқиб оласан? Улар доим алдайди. Бунақалар ичидагини ҳеч маҳал сиртига чиқармайди. Шерали мана шу жумбоқни ечишга қийналарди. Аслида, ечишнинг нима қизиғи бор? Ахир, буларсиз ҳам ташвишлари бошидан ошиб ётибди-ку!

Ҳаётнинг ўзи саракни саракка, пучакни пучакка ажратиб ташлайди. Унинг ҳукмидан ҳеч ким, бирор пашша ҳам қочиб қутулолмайди.

Баъзилар оёғи билан эмас, оғзи билан юрган ўша кунларда кўп нарсанинг тагига етди. Чарчаб, ҳолдан тойиб, дунё кўзига қоронғи кўринганда олисдаги бир умид кўнглини кўтариб тасалли берар, дардини енгиллаштирарди.

Аслида, лабораториядан олинаётган натижалар кўпчиликнинг тепасочини тикка қиларди. Хулосаларни таҳлил қилган киши беихтиёр сесканар, Шералига сездирмай хўрсиниб қараб қўярди. Аммо Шерали ҳаммасини кўриб-билиб турар, ўзига ачиниб билан қараганлардан нафратланарди. Гоҳи ёлғиз чоқларидагина ваҳимага тушиб, ўзи билан ўзи овора бўлиб қолар, дунёни унутарди. Текин-хўр қуртлар хуружи эса кун сайин кучайиб, ошқозони бутунлай шилиниб кетгандек, қаттиқ оғрирди.

Шундоқ ҳам қўнимсиз, тартибсиз бўлган ҳаёти тамоман издан чиқаёзди. Аммо бунга заррача парво қилмасди. чамаси ҳаловат нималигини унутиб қўйганга ўхшарди. У яшайдиган уй Регистон майдонининг кунчи-

қар тарафида бўлиб, ости ойнаванд магазин, эрталабдан кечгача арининг уясидай гувилларди. Одамлар ола-говурига машиналарнинг узлуксиз гувиллаши қўшилиб кетар, Регистон устида уззукун қулоқни қоматга келтирвчи шовқин тинмасди.

Шерали бугун жуда кеч турди. Эринибгина керишиб, деразага яқинлашди. Оқ пардани секин тортиб, чўғ босилгандай ачишаётган қорнини силади. Бир неча кундан бери ивирсиб ётган хонасига кўз югуртирар экан, «Ит ётиш, мирза туришдан қачон қутиларканман?» деган маънода қаҳр билан гижинди. Кўзига ҳамма нарса бемаъни ва ортиқча бўлиб кўринди. Хона совуқ эди, гижимланган парда, стол устида сочилиб ётган китоблар, ювилмаган, чанг босган пол ғашини келтирди. Ошхонага ўтиб таъби баттар хира бўлди. Қозонтовоқлар ҳам ювилмаган, чойнак шамаси моғорлаб қолганди.

Қўлларини белига тираб, ошхона ўртасида бирпас таёқдай қотиб тургач, айвонга чиқди. Тоза ҳаводан ҳузур қилиб чуқур нафас олди, бироқ томоғига алланарса тиқилганга ўхшарди. Қўлларини олдинга чўзиб, шашт билан ўтириб-турди. Кўнгли беҳузур бўлиб кетди, кўзи тиниб, айвон панжарасига авайлаб суянди. «Тоза мазамни қочиради шекилли, бу лаънати қуртлар!»

Ун минутлардан сўнг сал ўзига келди. Қорни ҳамон ачишиб оғрир, вужуди беҳол эди. Заҳиллашган юзини кўрган киши дард енгиб қўйибди, деб ўйларди. Кўзлари ичига тортган, кенг пешонасини икки қатор чуқур ажин кесиб ўтганди, ингичка бўйнининг томирлари бармоқдай бўртиб турарди. У оч бў-

ридай ютоққанини ювиниб бўлгандан кейин билди. Ичини нимадир гўё ёввойи мушук каби таталарди. Холодильник эшигини очиб, колбаса олди, тўғраша тоқати етмай, кесилган томонини «ғарч» тишлади, қолганини шошилмай кесиб майдалади. Пок-покиза туширди, тўймади. Истар-истамас кийиниб, тор ва нимқоронги йўлакдан шошилмай тушди. Ҳовли жимжит, асфальт йўлак четидаги чинорларнинг шапалоқ-шапалоқ барглари шитирлаб тўкиларди. Галстук таққан уч-тўрт бола юғуриб, қийқиришиб, Шералининг ёнидан ўтиб кетишди. Шерали болалар ортидан тикиларкан, беғубор болалиги шу шумтакалардек тез ўтиб кетганлиги, уни ҳатто пайқамай қолганлигини ўкинч билан хотирлади. Энди у кунларга қайтиб бўлмайди, аксинча, узоқлашаверади. Туғилиш, гўдаклигу улғайишдан тортиб турмуш икир-чикирлари ва чексиз орзуларгача бўлган масофа—кексалик учун бошилган зиналардир...

Қуёш истиқболлига саноқсиз тангачалар сочиб ташлади. Улар адоги кўринмайдиган мовий пардага қадалган зарли ҳошияларга ўхшарди. Қўли билан қуёшни тўсди, тангачалар ҳам, парда ҳам қўли ортида қолди.

Йўлак Шералини катта кўча тротуарига олиб чиқди. Светафор лип этиб яшил ёнди. У йўлнинг иккинчи бетига шошиб ўтди ва Шердор мадрасасининг орқасидаги серқатнов бекатда троллейбус кута бошлади.

Ишга шошаётган одамлар бесаранжомлик билан турли томонга юришади. Қимдир бекат четидаги киоскага суяниб газета ўқийди, кимдир шеригининг пинжигача суқилиб, валақлаб гап сотади. Узум тўла челақ кўтарган семиз

бир аёл Шералининг ёнгинасида пишиллаб зўрға нафас олади, баъзан тер босган қора юзини рўмоли учи билан артиб қўяди. Орқа томонда қиз боланинг қўнғироқдай кулгиси янгради, сал нарироқда эса гўдак йиғиси эшитилди. «Жим! Жим!»—деди хушбичим аёл боласини авайлаб силкитиб.

Троллейбус тормозининг беҳад ингичка чийиллаши миясига нақ тигдай урилди. Боши лўқиллаб кетди. «Асабим туршакдай қақшаб қопти», қўнглидан ўтказди.

Шерали орқа салонга чиқди. Салон ҳозиргина нон узилган тандирдай дим эди. Институт бекатига етгунча нафаси оғзига тиқилиб, қора терга тушиб кетди. Камқатнов, сердрахт кўча четига жойлашган институтнинг яшил рангга бўялган катта темир дарвозаси ланг очик, ҳовлига, ўртадаги энсиз бетон йўлакка ҳафсала билан сув сепилганди. Кенг ва салқин ҳовлининг сокинлиги кечга яқин толиқиб қоладиган юракларга озми-кўпми ўзгача бир кайфият берар, бироқ бунга ҳар ким ҳам эътибор қилавермасди. Доим шошиб, хаёлчан юрадиган тадқиқотчилар нигоҳи камдан-кам тушадиган тўрдаги хилват хиёбон жимжит ва оромбахш эди.

Троллейбусдаги тиқилинчдан таъби хира тортган Шерали саранжом-саришта ҳовлига қадам қўйиши билан роҳатланди. Атрофга шошилиш кўз югуртириб, ўнг томонга қараб жадал юриб кетди. Томи ва деразасига шафтоленинг эгри-бугри қуриган шохлари эгилган бино эшигини тортиниброқ очди.

Хонада лаборатория мудири Вали акадан бўлак одам кўринмасди. У кўзойнагини қирра бурни учига омонат қўндириб қадрдон столи-

да одатдагидай қўнишиб ўтирарди. У ўсиқ қошларини чимириб, кўзойнаги устидан Шералига қаради.

—Ҳимм... Қани?

У ҳолатини ўзгартирмай, кўзойнаги устидан Шералига ҳамон тикилиб турарди. Шерали остонада бир тўхтаб, сўнг салом бериб, этакдаги кичик стол ёнига ўтди.

—Аҳвол қалай?

—Бир нави.

Шерали Вали аканинг бесўнақай гавдасига, мойлангандай йилтиллаётган бақбақали юзига кўз югуртирди. Мудир кўкрак чўнтагидан қопқоғи темир авторучкасини шошилмай олди ва стол четидаги тахлоқлик варақлардан бирини олдига тортиб, ёзишга киришди.

—Бир нави денг?—Вали ака анчадан кейин қоғоздан бош кўтарди.—Гап шундай бўлмасам... Анализларни топшириб, кейин дам олинг.

Шерали жавоб қилмади. Вали ака яна ёза бошлади. У ёзув-чизув ишларини яхши кўрарди. Ҳозиржавоб, расмиятчиликка ўч одам бўлиб, топшириқларни қойилмақом қилиб бажарарди. Шунинг учун ҳам доим омади келар, иши сира орқага кетмасди. У босиқ, вазмин одам эди, шошқалоқликни ёмон кўрар, ҳатто уйига ўт кетса, пинагини бузмайдиганлар хилдан эди. Яхши от кейин чопади, деган гапни тез-тез такрорлар, кўпинча ўзи ҳам шу қабилда иш тутарди. Каналар тарқатувчи сперехетоз касаллиги устида узоқ ишлади, курсдошларидан беш-олти йил кейин фан номзоди бўлди. Номзодликдан сўнг Вали ака ўзини баланд чўққида кўрди. Бироқ, қисқа вақт ичда бу чўққи ҳафсаласини бамисоли муздай

совутди-қўйди. Чўққидан пастга тушиб, мусичадек беозор ва тинч яшай бошлади.

Вали ака одамлар кўнглини қабартиришни ювиб бўлмайдиган гуноҳ деб биларди. Шу сабабли институтда бирорта ҳам ёмон кўрадиган кишиси бўлмай, ҳамма дўсти, маслакдоши эди. Бирор масалада баҳслашишни эса сира ёқтирмас, ҳатто шаккоклик деб атарди. Институтда бўладиган баҳсларда жиддийроқ қатнашгани, борортани мулзам қилгани ёки ўзи бош эгиб қолганини ҳеч ким эслолмайди.

Шерали бу юмшоқ супургининг акси эди. Шу боис кўпинча гаплари бир жойдан чиқмасди, бири боғдан келса, иккинчиси тоғдан келарди. Вали ака гоҳида томоқ қириб Шералини жеркир, насиҳатлар қилар, унинг кўнглидаги «дағаллик булутни»ни тарқатмоқчи бўларди.

—Малол бўлмаса,—деди Вали ака хаёлга чўмган Шералига назар ташлаб,—тажрибангизнинг илмий жиҳатларини қоғозга тушириб берсангиз. Ун ойлик ҳисоботга тиркаб қўйсам.

—Майли. Лекин бу ҳақда илмий кенгашларда кўп гапирилган. Кейин... Брошюра тайёрлаяпман. Уша...

—Зарари йўқ, зарари йўқ! Қўшимча бир ҳужжат папкада турса, оғирлик қилмайди. Брошюрангиз ўз йўлига.

Вали ака қўзғалди ва стол устидаги қоғозларини тартибга солиш учун узоқ ивирсиди. Кейин қаппайган қора чарм папкасини қўлтиқлаб чиқиб кетди.

Шерали нима қилишини билмай, узоқ қоғоз титкилади, тўғрироғи, ишлашга ҳафсаласи йўқ эди. Дераза олдида қўлларини орқасига

қилиб, ташқарига кўз ташлади. Дарахт шохлари орасида чап қанотдаги кичик-кичик оқ бинолар—институт лабораториялари кўринарди. Уларнинг ташқи ва ички томонлари оҳакланган, деразаларига оҳори тўкилмаган оппоқ пардалар тутилган, стуллар филофи, столларга ёпилган чойшабгача оппоқ эди, илмий ходимлар, лаборантлар, хизматчилар ҳам оппоқ кийинишарди. Покизалик белгиси бўлган оқ ранг институтнинг кундалик ҳаётига шунчалик сингиб кетгандики, бу ерда бошқача рангни ҳеч ким ҳаёлига келтирмасди.

Товуқ катагидай тор лабораториядан дори ва спирт ҳиди анқирди. Тўрдаги кўп қаватли тахта токчада катта-кичик шиша колбалар, найчалар, резина ичак ва қўлқоплар, сўнгги қаватда тўртта микроскоп, бир нечта лупа бўлиб, оқ пардали дераза ёнидаги оддий жавонда паразитология ва гельминтологияга доир китоблар, деворда одам ичида яшаб, ҳар хил касалликка чалинтирувчи текинхўр қуртларнинг катталаштирилган суратлари турарди.

Чет киши бу хона паразитология лабораторияси эканлигига сира ишонмасди. Аслида институт олимларининг кўпчилиги шу кўрimsиз даргоҳдан катта йўлга чиқиб олган эдилар.

Лабораторияни жиҳозлаш олимларни қизиқтирмасди. Улар бу ерга фақат тўқай, ботқоқликлар, хилват жарликлару чуқурликлар, сернам зоналар, тоғлиқ жойларда тўплаган далилларини хулосалаш, баъзи чалкашликлар устида бир-бирлари билан фикрлашиш мақсадидагина йиғилардилар. Паразитология фанининг беором заҳматкаши Леонид Михайлович Исаев ҳам бир вақтлар серёғин ёки

жазирама кунларда аччиқичакдай чўзилиб кетадиган илмий сафарлардан кейин мана шундай тор, зерикарли хонада ҳафталаб қамалиб оларди.

Шерали хона ўртасига қараб одимларкан, кескин тўхтади. Унинг эътиборини аскаримдоз касаллигини чақирувчи аскаримдоз тухуми ҳамданундан ўсиб чиқувчи қурт тасвирланган плакат тортди. «Қанчалик жирканч!»—Бенхитёр сесканди, баданига қиздирилган темир босилгандай, афти буришди, кўнгли айниб, томоғига аччиқ нарса урилди.

Деразадан ҳовлига сигнал бериб кириб келган оқ «Жигули»га кўзи тушиб, ташқарига отилиб чиқди. «Дилбар!—ўйлади у.—Бу аҳволда унга қандай кўринаман?»—Уч-тўрт қадам юриб, ўзини шафтоли панасига олди. Бир зум каловланиб, охири ҳовли тўрига қараб юрди.

Хазон тўкилган энсизгина тахта курсига ўтириб, лўқиллаб оғриётган бошини иссиқ кафтлари орасига олиб сиқди. У беҳад очиққанди, мадори қуриб борарди.

Энгилгина оёқ шарпаси эшитилди. Ёки ҳаёлида шундай туюлдимиди? Назарида, гўё жуда-жуда олислардан кимдир ёнига яқинлашарди. Йўқ, бу тасавурлар эди...

Кутилмаганда бошини кўтарди ва зўриқиб ёшланган, қонталаш кўзларини аранг очди. Очди-ю, тепасида тошдай қотиб турган Дилбарни кўрди.

—Шерали ака?—Қизнинг чеҳрасида меҳр шуълаланди.—Бу ерда нима қилиб ўтирибсиз?

Шерали зўраки жилмайиб, елкасини учирди. У шамол эгган ниҳолдек букчайиб қолган эди, бир оз қаддини ростлаб, Дилбарнинг ол-

поқ юзига разм солди. Қизнинг оҳуникига ўхшаш кўзлари безовта парларди, кўп ўтмай бу безовталик ўрнини сокин бир қатъият эгаллади.

—Туринг!—деди Дилбар секингина ва Шералининг қўлтиғидан олди.

Улар лабораторияга киришди. Шерали дарҳол стулга чўкди. Юзи бўздек оқариб кетган эди. Юраги ёғимлаб оғриб турарди.

—Тезроқ кетмасам... — Шерали қақраган лабини тишлади.—Мендан қон олинг.

Дилбар паришон ҳолда бирпас нима қилишини билмай турди, кейин тоқчадан оғзи катта узун шиша — колба олди. Колбанинг ичида уч-тўртта ингичка шиша найча бор эди. Дилбар Шералининг томирини ушлаб кўрди, ингичка панжалари сезилмас қалтираётганини пайқади. Чимчилогига спирт суртди, кўзларини чирт юмиб, игна санчди.

Хонани спирт ҳиди тутиб кетганди. Шу пайт эшик шаҳд билан очилиб, семиз портфель кўтарган Зиёхон кириб келди. Унинг думалоқ юзи қип-қизил, беканбарди ва жингалак сочи пешонаси билан қулоқларини ёпиб турарди. Киприклари калта, қисик кўзлари жонсарақлик билан жовдирарди, тарвуз пўчоғидай кўкимтир тусдаги қалин лабларидан доимо совуқ табассум аримасди.

Зиёхон йўғон гавдасини салгина эгиб, қўлини кўксига қўйиб, баланд овозда салом берди. Шерали ўтирган жойида бир тўлғаниб, уни зимдан кузатди, саломини жавобсиз қолдирди. Дилбар истамайгина алик олди, бошини кўтармай ишини давом эттирди.

Хонага оғир жимлик чўкди. Зиёхон бир дақиқа ноқулай аҳволга тушиб қолди, нима-

дангир чўчинқирагандай теварагига оланглади. Кейин портфелини бир чеккага қўйиб, Шералига яқинлашди.

—Қалайсиз, ошна?

—Тузук!—Шерали мингиллади. — Узингизчи. Зиёхон?

—Ҳа-а, бизам...

Сухбат узилди. Дилбар қон сўрдирилган охириг найчани колбага солиб, Шералининг чимчилогига спиртли пахта босди.

—Мунча қовоғингиздан қор ёғмаса?

—Феълим шунақа!

—Ҳо-о!—Зиёхон мийиғида кулди.—Илгари бунақамасдингизку?

—Ҳа, одам ўзгараркан.

—Тўгри, ҳозир сизга қийин.

—Раҳмингиз келаяпти, чоғи? Раҳмдилликни жиним ёқтирмайди. Айниқса сизнинг...

Шерали сапчиб ўрнидан турди, Зиёхон тумшугига қамчи тушган отдек, орқага тисарилиди, бўшашиб стулга ўтириб қолди. Қалин лабларигача оқариб кетди. «Бечора, ўзини ўзи еб қўйибди-ку!»—хаёлидан ўтказди у.

—Сиркангиз сув кўтармай қонти, ошна!—Зиёхон оёқларини чалиштирди.—Тезроқ доридармон қилинг.

Раҳмдилликни ёқтирмайман, дедим-ку!

—Дўст дўстга ачинади-да!

—Шунақами? Унда нега...

Шерали гапини охиригача етказмаган бўлса-да, нима демоқчи бўлганлигини Зиёхон англади. Тили калимага келмай қолди. Оламдан бўзариб, фиғони фалакка кўтарилди. Аммо сир бой бермади, Шералидан кўзларини олиб қочди.

—Мен сизга ўхшаб шуҳрат кетидан қувмадим, ошна!—деди анчадан кейин.

—Майли, мен қувган бўлай,—деди Шерали рижиниб,—сиз қувмадингиз. Лекин хиёнат қилдингиз!

—Қимга?—Зиёхон илжайди.—Сизгами?

—Фанга, одамларга!..

—Оҳ-ҳо-о! Сиз тушиб кетган жарга...

—Бас!—Шерали бақириб юборганини сезмай қолди.—Сизни тушуниш қийин!

—Қўйинглар! Қизишманглар!—Дилбар гапга аралашди.—Одамлар эшитиб қолса нима дейишади?!

Шерали «Сиз аралашманг!» дегандай, Дилбарга қаради. Панжалари билан сийрак сочини тараб, Зиёхонга ўгирилди. Зиёхон қарахт одамдай стулга қапишиб қолган, қисик кўзларини юмиб олганга ўхшарди.

—Сизни тушуниш осонми?—деди у ҳолатини ўзгартирмай.

Шерали нима қилишни билмай, лабини қаттиқ тишлади, томоғига бир нарсa тикилгандай «қилт» этиб ютинди. Жовдираётган кўзларидан бирор маъно уқиб олиш қийин эди.

—Мунча жижанак бўлмасангиз,—деди бирпасдан кейин Зиёхон овозини мулойимлаштириб.—Бу аҳволда лой босиб юраверасиз. Одамлар ўтирган жойида кандидат бўлаяпти. Менам сиздан олдинроқ кандидат бўламан!

Шерали кулиб юборди. Сўнгра мунозарага жимгина қулоқ солиб турган Дилбарга томон бурилди.

—Эшитдингизми, Дилбар?—деди у ва сукутга толди, қўлларини жуфтлаб хона айлана бошлади. Бир пайт Зиёхоннинг қаршисида тўхтади ва:—Мен бир умр кандидат бўлолмасман!—деди.—Бунга қизиқаётганим ҳам йўқ!

—Жа, ўзиям!

Зиёхон лабини бурди. Шерали унга еб қўйгудек тикилди-да, эшик сари қадам ташлади. Дилбар бир оз тараддулланиб, Шералининг ортидан эргашди.

* * *

Ҳовлидаги дарахтлар бир меъерда шовилларди. Эшик олдидаги шафтоли шафақдай қизарган япроқларни тепасидан тўка бошлаган, яланғоч новдаларида мезон оқариб кўринарди. Боғ ичкарисиди майналар чуғурлашади, қанотларини бир-бирларига уриб ўйнашади. Тунука том устидан бир гала чумчуқ ўқдек учиб ўтди.

Шерали остонада уёқдан-буёққа тентираб юрарди. Юзи ифодасиз, ҳозиргина бўлган суҳбатдан нафратланаётганини ҳам, ғазабланаётганини ҳам билиб бўлмасди. У Дилбар келганини сезмади.

—Обриб қўяйми?—деди Дилбар унинг қўлидан ушлаб.

—Йўқ!—деди Шерали кескин.—Рентгендан ўтишим керак.

—Кейин-чи?

—Кейин майли.

Шерали рентген кабинетида ўн минутча тутилди. Оқ халат ва қалпоқ кийган истараси иссиққина рентгенолог қиз Шералининг кўкрак қафасини диққат билан кузатди. «Қасаллик тарихи» дафтарига хулосаларини ёзар экан, шошилмай кийинаётган Шералига қараб хўрсинди.

Шерали қайтиб келганда Дилбар радиони баландлатиб, машинанинг очиқ эшигидан оёқларини солиштириб ўтирарди. Шерали яқинлашгач, радиони пасайтирди.

—Нима дейишди?

—Чатоқ,—Шерали орқа ўриндиққа ўтирди.—Ўпкадаги доғлар кўпайганмиш. Ўзимам шундай фикрдайдим. Йўталдан безор бўлдим.

Машина енгил силтаниб қўзгалди, ҳовлидан чиқиб, катта йўлга тушгач, елиб кетди. Ойнаси тушириб қўйилган деразадан муздай шамол ёпирилиб кириб, Шералининг сийрак қўнғир сочларини тўзитарди. У бошини ўриндиққа ташлаб, кўзларини гоҳ юмар, гоҳ очарди. Уйлар, симёғочлар, япроқлари тўкилиб, чўлтоқ супургига ўхшаб қолган дарахтлар назарида чархпалакдай айланар, кўзнини юмганда эса асли ҳолига қайтар эди. Кейин бирдан тасаввурни ўзгарар, миясида нотаин ранглар, сўниқ нурлар, аллақандай беўхшов чизиқлару шарсимон қабариқ шакллар пайдо бўларди. Ана шу тартибсиз нарсалар ичида ўзининг беҳол, қутсиз башарасини кўрарди.

У чўчиб бошини кўтарди. «Жигули» қора тасмадек силлиқ асфальтда физиллаб учиб борарди.

Дилбар кичиккина тўрт бурчак ойначага қараб, Шералининг заъфарон юзини кўрди. У кўзларини юмиб олган, қора қошлари ўртасидаги тугун чуқурлашгандай туюларди.

—Ухляяписизми?—Дилбар ҳазиллашди. Шерали кўзини очиб, гавдасини кўтарди:—Қачонгача шунақа қиб юрасиз?

—Оз қолди,—шивирлади Шерали,—оз қолди.

—Шифохонага ётинг.

—Ҳали чаласи бор-да!

Оғизларига талқон солингандек, узоқ сукут сақлашди. Шерали яна ўриндиққа суяниб, кўзларини юмди. Шаҳар ўртасига, бозор қар-

шисидаги гавжум чорраҳага келганларида светофорнинг қизил чироғи ёнди. Дилбар шошиб тормозни босди, ўқдай учиб келаётган машина кулоқни қоматга келтириб чийиллаганча пиёдалар ўтадиган йўлакда тўхтади.

—Бугун эрталаб ойим сизни сўровдилар.

—Нимага?

—Билмадим. Бир учрашаркансиз.

Шерали жимгина машиналарни, одамлар оқимини кузатди. «Оқим бир лаҳза тинмайди,—ўйлади у.—Эртага ҳам... Индин ҳам... Лекин мен... Мен нима бўламан?»

У ўзини қаршисидаги катта ҳаёт оғушида кўрди. Бу ҳаёт кўзни қамаштирадиган даражада ёруғ, айни пайтда туманли ҳам эди. Негача буни илгари сезмаган экан? Мана энди кўп нарсаларнинг мағзини чақаяпти. Мабодо гўзалликни кеч таниган бўлса гуноҳи нима? Ахир ҳаёт уни эркалатиб юборган эмас, гоҳ ўтга, гоҳ сувга солган... Икки ёшида ота-онасидан ажралди. Етимлар уйининг ҳам ғамгин, ҳам бегубор ҳаёти нималарга ўргатмади. Ўзи ҳам билмаган ҳолда эгри кўчаларга кўп марталаб бош суқди, аччиқ-чучукни татиб, кўзлари мошдай очилди.

Тақдир гирдобини қирғоқдан қирғоққа урди, пешонаси қашқа бўла-бўла, ниҳоят, осойишта туюладиган, аслида беҳаловат кунлардан иборат бўлган ҳаёт йўлига чиқди. Кейин бирдан китоб уни оғушига олди.

Зерикарли узун тунларда китобга мукка тушар, кўзлари қизариб, қум тўлгандек ачиша бошлаганда ҳам ундан ажрала олмасди. Қўлига тушган ҳар қандай китобни ҳаш-паш дегунча «ямлаб» ташлар, шаҳардаги барча кутубхоначига отнинг қашқасидай танилиб қол-

ганди. Шерали қанча кўп ўқимасин, ўзига ишонмас, ўқишга киришга унча умид боғламаганди. Аммо кутилмаганда толе унга қулиб боқди. Имтиҳонлардан яхши баҳолар билан ўтиб, медицина институтига кириб олди. Бу ёнга иши юришиб кетди. Ёмон ўқимади, домлаларининг назарига тушди. Етти йил дўппини бир айлантириб қўйгунча ўтди-кетди. Шерали юрагига анча яқин бўлиб қолган устози Вали аканинг маслаҳати билан Ленинградга— аспирантурага жўнади.

Вали ака Нурбоев билан бир кўрпада тепкилашиб ўсган, ёшликда ўрталарида боғланган дўстлик иплари узилмаган эди. У Ленинградга борганда албатта уникага тушарди. Домла Шералини ҳам туғишган укасидай кутиб олди, ўзбекча таомил билан меҳмон қилди. Ленинграднинг паст-баланди билан таништирди, йўл-йўриқ кўрсатди, маслаҳатини аямади, хуллас, аспирантура конкурсидан ўтгунча қанотидан айирмади. Кейин ундаги истеъдодни кўргач, илмий ишига раҳбарлик қилишни бўйнига олди.

Домла асли Самарқанднинг Қўкмачит маҳалласидан эди. Ун етти ёшида кўнгилли бўлиб фронтга кетди. Урушнинг оғир йилларида Ленинградда хизмат қилиб, қаттиқ яраланди. Уни шаҳар четидаги хилват ўрмонда жойлашган госпиталга чалажон ҳолда келтиришди. Валя исмли қиз қонсираб қолган Қамолга қон берди. Шу баҳона улар топишиб қолишди.

Самарқандда унинг қариндош-уруғи деярли йўқ эди, ота-онасидан ёшлигидаёқ ажраган... Уруш тугагач, Камол Ленинградда қолиб кетди. Валя билан турмуш қурди, бири-биридан дўмбоқ уч фарзанд кўришди...

Баъзан Нурбоевнинг тўнғичи Сафар (онаси уни Саша дерди) Шералини меҳмондорчиликка айтиб кетарди. У келганда домла сабрсизлик билан эшикка термилиб ўтирган бўларди. Уни кўрган заҳоти сийрак ажин босган, Ленинград ҳавоси оқартирган ясси юзига табасум ёйиларди.

—Қани, Шурик!—дерди у кўзларни чақнатиб.—Ўзинг бир ўзбекча палов дамла! Жудаям соғиниб кетдим-да!

Валентина Ивановна ҳам, болалар ҳам ошни яхши кўришарди. Бутун оила қизиқиш билан Шералига қарашарди. Валентина Ивановна эса ҳар гал Шералига «Менга ҳам палов пиширишни ўргат!» деб ялинар, лекин Шерали қанча тушунтирмасин, бари бир, эп-лаштиролмасди. Димоқни қитиқлайдиган хушбўй палов тайёр бўлгач, улар дастурхон атрофида тўпланишарди. Шералини албатта тўрга ўтқазишарди. Домла буфетдан арақ ёки коньяк олиб очарди-да, Шералига кўз қисарди.

—Валенка, бизни уришмайсан. Ҳозир биз Самарқандни эслашиб ичамиз.

Хотинининг сариқдан келган думалоқ юзини маъюслик қопларди. Болалар худди жўжалардай кўзларини жавдиратишиб, отасидан кўз узишмас, беғубор бир ҳаяжон билан сукут сақлашарди.

—Валя! Сен Самарқандни билмайсан-да!—У қадаҳларни тўлдирарди.—Кўп аломат шаҳар! Бунақаси ер юзидан топилмайди. Агар қанотим бўлганда учиб кетардим.

—Учиб бора қолинг, ўша аломат шаҳрингизга!—Валентина Ивановна қиз боладай юпқа лабларини чўччайтирарди.—Ёшликдаги

бирортаси эсингизга тушдимни, нима бало?! Уям энди қариб қолгандир...

—Қани олдик!— Домла хотинининг гапларини эшитмаганга соларди.—Самарқанд учун!

Шерали Ленинграддай шаҳарда жуда катта обрўга эга бўлган, бекаму кўст, осойишта яшаётган бу одамнинг юрагида ҳам армон борлигига ишонгиси келмасди. Домла қиттай отиб олгандан сўнг, ёшлигида ёдлаган ўзбекча бир мунгли қўшиқни паст товушда хиргойи қила бошларди. Хотини билан болалари эса сездирмай қўшни хонага ўтиб кетишарди.

—Мен борсам иш топилармикин Самарқандда?—деди у бир кун ёлғиз қолишганда.—Жуда зўр бўларди-да.

—Сизга топилмаса кимга топилади?— Шерали унга зимдан қаради. Домланинг сокии қорачиқларида ўтли бир дард ифодасини кўрди.

— Жуда кетгим кеп кетади-да, баъзан... Ёш ўтган сайин билинапти. Киндик қоним томган-а, Самарқандда!

У Самарқандни катта эътиқод билан севар, бир кунмас бир кун она шаҳрига қанот қоқиб учиб кетишини хотинидан ҳам, болаларидан ҳам яширмасди. Домла Шералини кўрганда доим ундан Самарқанднинг исини олгандай бўлар, унинг ёлқинли кўзларида ўзининг ёшлигини кўрарди. Улар ўзлари сезмаган ҳолда бир-бирлари билан улфат сирдош бўлиб қолган эдилар. Шерали аспирантурани битириб Самарқандга қайтганда домла узоқ вақт қимматбаҳо нарсасини йўқотган одамга ўхшаб паришон юрди. Шерали ҳам меҳрибон ота бағридан узилиб чиққан фарзанддай соғинчдан дили ўртанарди. Бир-бирларига тез-тез

хат ёзишарди, аммо хатлар иккаласини ҳам овутирмасди.

Домла Шералининг ишлари илгари сиёжимаётганига хафа бўларди. Ўзининг узоқдалиги, вақтида ёрдамлаша олмаётгани ҳам унинг омадсизлигига сабаб бўлаётганини ўйлаб, виждонан қийналарди. Ниҳоят, Шералининг сўнгги хатини олгач, қалби ларзага тушди. У шогирди қалтис йўлни танилаганини хат мазмуниданоқ англаган эди.

Камол Нурбоев Қарима Музаффаровна билан баравар Шералига ҳам хат жўнатганди. Уни Шерали икки ўт ўртасида тўлғанаётган бир пайтда олди. Устози одатдагидай кўнглидаги гапларни содда, лўнда ифодалаган эди.

—Шерали!

Шунақа одамлар бўладики, фақат катта ташвишлар учун тугилган бўлади. Сен ҳам ўзингни тоғдай бир ишга чоғлабсан. Аммо сени кўкларга кўтариб мақтанмоқчи эмасман. Шундоқ ҳам мендан мақтовни кўп эшитгансан!

Ҳозир негадир сен ҳақингда ўйлаб ўтирибман. Сен ҳали ҳам ўша-ўшамисан ёки ўзгариб кетдингми? Сезиб турибман, энди бошқача одамсан!

Мен фақат бир нарсага—сен диссертация деган нарсага ўта совуққонлик билан қарашингга ҳайратланардим. Бугун сен шу пайтгача руҳий бир тайёргарликни ўтаганингни пайқаб турибман. Майли, ҳаётда шунақаси ҳам бўлади. Қулай фурсатни кутишга тўғри келади. Вақтинчалик муваффақиятдан вақтинчалик муваффақиятсизлик авлодир!

Энг муҳими, бошлаган ишга—шионч! Агар

шу ишонч мустаҳкам бўлса, ютқизмайсан...»

«Ишонч!»—Шерали хаёлан шу сўзни такорлади ва устозининг зийраклик, донолик балқиб турадиган кўзларини эслади...

—Келдик, Шерали ака!

Дилбарнинг ингичка овози хаёлини бўлди. Машина Регистон майдонининг чеккароғида тўхтади. Шерали гавдасини силкиб, ўнгланди ва кўзларини ишқалади.

—Раҳмат сизга?

Дилбар руль чамбарагидан қўлларини олмай ўгирилди. Шерали унинг кўзларига бир лаҳза термилиб қолди, кейин шошилмай машинадан тушди. Йўл четигаги ариқчадан ҳатлаб ўтиб, орқасига қараганда «Жигули» аллақачон жойидан жилган, сон-саноқсиз машиналар оқимига қўшилиб кетганди.

* * *

—Ҳе-е, қизлари тушмагур! Уттиз икки... Мунча шошмасе булар!

Дилбар олди супачали, пештоқининг гуллари сал-пал кўчган кичикроқ мақбаранинг деворига сўяниб турарди. Обидаларга қадалган кўзлари чўгдек ёнарди. Бўёқлар, чамаси, унинг ҳам дилини банд этган, боқишларида ногаҳоний ўйчанлик акс этганди.

—Ҳозир етиб оламан, Дилбар! Уттиз уч... Ҳозир!

—Сиз қайта қолинг бўлмаса, Шерали ака! —деди. Дилбар.—Пастда кутиб турарсиз.

—Нега энди? Тавба!

У Дилбарга гина оҳангида қаради. Қўнгилида тотли, аммо ўтдек куйдирувчи ўқинч уйғонди. Ахир, манзилга етай-етай деганда ортига қайтса, нима деган одам бўлади?

Шерали юрагига азоб бераётган ўқинчни ҳам, огрикни ҳам унутишга тиришиб, олдинга талпинди,

—Уттиз тўрт...

Ҳа, оёқларидан мадор, кўзларидан нур кетиб, йиқилса йиқилиб қоладики, бир қадам ҳам чекинмайди. Манави шаддот қизлар жигига тегса тегаверсин! Неча пуллик иши бор? Йўқ, Дилбар уни яхши тушунади. Неча кундан бери ёнидан жилмай, дардига шериклик қилади. Оҳ урса оҳ тортади, кулса кулади...

Дилбар бир вақтлар орзу қилган дунёсини топиб олгандай, Шералининг ёнида ўзини эркин ҳис этарди. Шералининг ташвишлари бенихтиёр унинг ҳам ташвишларига айланганди. Иккалови кунбўйи институтда бўлишарди. Ҳар замонда Карима опа лабораторияга бош суқиб уларнинг аҳволидан хабар олиб кетарди. Опа келганда Шерали ўзини ноқулай сезар, деярли гапирмас, саволларига фақат ҳа ёки йўқ деб жавоб қайтарарди.

Қузатувчилар тобора чуқурлашиб, мураккаблашиб борарди. Шерали силласи қуриб, чўпдек озиб кетди. Томоғи қичишиб, кунбўйи йўталарди.

Шерали танасидаги ҳар бир ўзгаришни муттасил қайд этиши, кейин уларни даволовчи врачларнинг хулосалари билан солиштириши керак эди. Унинг соғлиғи ҳақида врачлар қайғу билан гапиришарди. Аҳвол шу тарзда давом этса, Шерали бутунлай кўрпа-тўшак қилиб ётиб олиши ҳеч гап эмасди. Агар ҳозир даволанишни бошлаб қўйса, тажриба чала қолиб, шунча қилинган иш ҳавога кулдек совириларди. Шунинг учун тишини тишига

қўйиб, врачларнинг гапига қулоқ осмай давланишни орқага сурарди.

Қуилар жуда сокин, зерикарли ўтарди. Шерали Дилбар билан биргаликда торгина хонада текшириш натижаларини таҳлил қиларди. Баъзи олимларнинг чалкаш фикрлари, қўл учида қилинган ишлари вақтини кўл ўнгирларди. Ҳатто кўпинча улар билан тортишиб қолишга ҳам тўғри келарди.

Бир ҳафтадан кейин Шерали ўз қарашларини асосан жамлаб бўлди. Унинг фикрлари паразитология учун батамом янгилик бўлиб, кўпгина олимларнинг пайтавасига қурт туширди. Қарима опа эса тинчиб қолганди. Шералининг елиб-югуришини зимдан кузатиб, бепарво юрар, унинг фикрлари билан ҳисоблашишга ўзида мажбурият сезарди. Опа бир вақтлар қўйиб-пишиб ёпишган, эртанги кунда юзи қанчалик ёруғ бўлиш-бўлмаслиги билан боғлиқ ташвишларидан қўтилмаганда юз ўнгирган эди. Аввалги қизиққонлиги ўрнини аллақандай лоқайдлик эгаллаган, юрагига қарахт қилувчи совуқ ҳаловатсизлик сездирмай кириб борарди. Негадир опа кейинги вақтларда ўзини-ўзи ёмон кўриб қолди. Бунинг сабабини унчалик тушунмас, фақат турмуш ташвишлари чарчатаётганини сезиб турар, буни қанчалик чуқур билгани сайин ўзидан нафратланарди. «Эрта қарибман!—деб ўйларди баъзан алам билан. — Қарилик билан ожизлик даҳшати мени адойи тамом қилмоқда. Бунақа вақтда одамга ҳеч нарса ёқмайди. На ташвиш, на беғамлик. Аммо мен нимадан чўчийман? Нимадан? Худди бугун давлатидан ажралиб қолаётган очкўз одамга ўхшаб, нега ўзимни ҳар томонга ташлайман?»

Опа тинчини бузиб, асабларини тордек тарагшлаштирган жамики нарсалардан қўлини ювиб қўлтиғига уришга аҳд қилди. Энди уни фақат қизининг тақдири ташвишлантирарди, холос. Якка-ёлғиз фарзандининг пешонаси очилмаётганини ўйлаб узун тунларни бедор ўтказар, ҳатто баъзан кўзёши тўқиб, юрагини бўшатиб ҳам оларди. Мабода шу дақиқаларда эри ёдига тушса, ўксиниб баттар эзиларди. Кейинги вақтларда қизи Шералига кўнгли боғлаганини оналарга хос сезгирлик билан пайқаб, бир оз таскин топди. Дилбарнинг ҳатти-ҳаракатлари бошқача бўлиб қолганлиги, кундан-кун очилиб бораётганлиги овани севинтирар, «ишқилиб бахт қушини учириб юбормасин!» деб худога ёлворарди. Аммо опанинг қувончлари жуда тез сўнди. аксинча, кейинчалик гашлиги баттар кучайиб, кечалари бутунлай ухломайдиган бўлиб қолди. Ахир, Шерали инжиқ, ўжар йиғит, қолаверса, касалманд, айниқса ҳозир тақдири қил устида турибди, ҳар хил гафго билан боши қотган. Қизининг интилишларини тушунармикан? Аёл учун энг муҳими мана шу! Унақа ўжар одамлар фақат бошқаларнинг истаклари устидан ҳукмронлик қилмоқчи бўлишади, ишқ-муҳаббатни кўр-кўрона тан олишмайди.

Қарима опа ўзини гўлликка солиб, шубҳаларини Дилбарга юқтиришга уринди. Онасининг изтиробли гаплари ҳар гал Дилбарни ёғдек эритар, бироқ сир бой бермас, ҳеч нарса билмагандек, лом-мим демай кўзларини сузиб ўтираверарди.

Аслида у бир неча ойдан буён гоҳ тушкунликка берилиб, гоҳ нимагадир умид боғлаб бесаранжом яшарди. Юрагини ўртаб, омбур-

дек исканжага олган дард нималигини билмас, ёлғиз қолганда қафасдаги кийик боласидек типирчилар, бир ҳамдард қўмсар, ўшанга интилар, бош-адоғи кўринмайдиган хаёлларгина ташна вужудига юпанч берарди. Ажиб, ориқтирувчи шундай юпанчни Шералининг кўзларидан ҳам топарди, унинг фавқулодда кескин боқишлари вужудининг номаълум жойидаги ўткир оғриққа малҳамдай ёқарди. Кўпинча Шерали билан танҳо қолгиси, кунбўйи унинг суҳбатига қулоқ солиб, кўзларига термилиб ўтиргиси келарди. Бундай дақиқаларни Шерали ҳам орзу қиларди. Дилбарнинг боқишлари унга тақдирнинг битмас-туганмас эҳсонидай туюларди.

Бир кунни лабораторияда ёлғиз суҳбатлашиб ўтиришарди. Тажриба машаққатлари, Зиёхоннинг қилиқлари ҳақида ярим соатча таллашиб-тортишишди. Дилбар Зиёхоннинг қўрқоқлигини айбламаслик керак, бола-чақаси ғамиди тўғри йўл тутган, деб уни оқлади. Шерали бу гапга афтини буриштирди.

—У олдин тўғриси тани олганда бошқа гапиди.—деди Шерали ғазабини яширмай.—Алдашга уринмаслик керак...

—Сиз кўрқмадингизми-я, ўшанда?—деди Дилбар кутилмаганда қарийб шивирлаб.

—Нега кўрқай?—Шерали ҳам шивирлаб, унинг оппоқ қўлларини кафтлари орасига олди.—Ёнимда сиз бор эдингиз. Сиз... Дилбар!

—Қўйворинг!

—Шу пайт эшик очилиб, Қарима опа кирди. Улар ялт этиб эшикка қарашди. Шерали опани кўрди, Дилбарнинг қўлини қўйиб юбориб, орқасига тисарилди. Шошиб қолган Дилбар дув қизариб, яқинидаги стулга бўшашиб

ўтирди. Опа ҳеч нарса билмагандек, бепарволик билан Вали Тиллаевични сўради.

—Ҳозиргина чиқувдилар!—деди Шерали.

—Ҳай майли!—опа ноўнғай ҳолатдан тезроқ қутулиш учун эшик дастасига қўл узатди.—Кейин чақиртираман. Комиссия келаётганмиш... Айтганча, ўзингиз қандай Шерали?

—Ёмонмас!—Шерали зўрма-зўраки жилмайди.—Лекин... Бўш қолга ўхшайман-да!

—Баданингиз латтадай. Шундайми?

—Ҳа-ҳа.

Аскаридознинг оғир формаси. Аттанг. Сизда ёмон асорат қолдириши мумкин-да.

—Опа, менда бир фикр тугилувди.

—Қани?

—Леонид Михайловичнинг кундалигини давом эттирсам...

Хулосаларини қайта-қайта кўриб чиққан Шерали бу ҳақда анчадан буён бош қотирар, Леонид Михайловичнинг қўли теккан дафтарга фикрларини туширишни ўйлаганда қаттиқ ҳаяжонланарди. Назарида бу кутилмаган жуда катта ишдек туюларди. Аммо опа гапларини бепарво тинглаганини, лоқайдлик билан «ихтиёрингиз» дея шошиб чиқиб кетганини кўриб, ҳафсали пир бўлди. Кейин бу гапни опага айтганига пушаймон чекди. Дилбар эса шунчалик тўлқинланган эдики, анордай қипқизарган юзи ловиллаб ёнарди.

—Ахир!..—у гапини йўқотиб қўйганди.—Леонид Михайловичнинг кундалиги-я!

—Ҳа, ўша. Унутилган кундалик. Нимадан бошлашни билмай каллам қотаяпти. Онангиздан маслаҳат сўрамоқчийдим.

—Биласизми, нима? Ҳалиги... Тасодиф бўлганидан бошлаш керак.

—Тасодиф? Қизик!—Шерали бир лаҳза ўйга толди.—Топдим! «Тасодиф ҳаётин заруратдир!» деб бошлайман. Ана кўрасиз! Тасодифга тан бермаса бўлмайди. Ҳозир ҳам тасодиф юз бермадимиз?

—Қандай?

—Қарима Музаффаровнани кутмаган эдик-ку.

—Сиз-да!—деди Дилбар хумор кўзларни сузиб.—Одамни уялтирдингиз.

—Гуноҳкорман!—Шерали бошини қуйи эгди.—Лекин... унча ёмонам бўлмади. Ахир, ойингиз билса ёмонми?

—Нимани?

Шерали чайналди, ер остидан Дилбарга қараркан, унинг қиёфасида ҳароратли бир куч жамланганини кўрди. У аслида мана шу кучга асир бўлмаганми? Қачонлардан бери вужудини ёндириб, кўнглида умид туғдирган, ҳаётнинг ҳар қадамда оёққа илашадиган майда-чуйда ташвишларидан қўл силташга ундаган ҳам шу куч эмасми, ахир! «Ҳа, Дилбар, сенда тушунниш қийин бўлган бир куч бор!—Шерали унинг кўзларига тоб беролмай, деразага ўгирилди-да, ўйлаб кетди.—У мени адоий тамом қилаёзди. Мен гирдобга тушиб қолган пўкакка ўхшайман. Ихтиёрим сенда, Дилбар! Наҳотки буни сезмасанг? Бунчалик тошбағир бўлмагин! Узун кечаларда сени ўйлайман. Қийноқларга тўла оғир дақиқаларда сени ўйлайман. Сенинг хаёлинг мени ҳар қандай азобдан қутқаради. Бунга фақат сен қодирсан...»

Дилбар Шералининг сўнгги вақтларда кичрайиб қолгандек туюладиган қотма гавдасидан кўз узмас, ўпкаси тўлишиб унга ачинар, кўнгли гоҳ ёришиб, гоҳ хуфтон бўлиб кетарди.

«Мени билмайсиз, Шерали ака! Дарднинг ёролмайман! Мен ожизман. Сизнинг олдингида шунчалик ожизманки, йўлида учраган нарсаларни вайрон қилиб юборадиган бўрига йўлиққан капалакка ўхшайман. Бўрида қолган капалакни ҳоли нима кечади? Ё ҳаётдан ажралади, ёки...»

—Шерали ака!—Дилбар унинг ёнига борди.—Ўзингизни бунча қийнаманг.

—Сиз мени ҳали ҳам тушунмас экансиз.

—Балки... Йўғ-е, ундаймас.

—Мен фақат сизнинг олдингизда ёлғизлик азобидан қутуламан. Сиз эса менга ишонмайсиз.

—Ишонаман!—Дилбар бу сўзни аллақандай қатъият билан айтди-ю, тартибсиз кватирасини хотирлади. Ҳа, ёлғизлик унинг оёғига кишан бўлаётганини яхши билади. Аммо иложи қанча? Тақдир кишанин синдириш қўлидан келмайди. Шералининг илмоқли гапларига тузоққа тушган қушдай типирчилаб қолди, қаттиқ ҳаяжонланганидан лаблари қуруқшаб кетди. У ердан кўз узмасди. Гўё борлиқдаги ҳамма нарса бир нуқтага жамлангану фақат ана шу нуқтанигина кўрарди...

Соат олтига занг урганда котиба Дилбарни Қарима Музаффаровна қақираётганини хабар қилди. Улар суҳбат чала қолганига афсусланиб, бир-бирларидан кўнгил узолмай хайрлашдилар.

Ҳар қалай, Шерали бир оз енгил тортганди. У кўндан буён юрагида оғир тошдек ўрнашган гапнинг учини чиқаргани учун терисига сизмай севинарди. Аммо салдан сўнг Дилбарга очигини айтмай латта чайнарлик қилганига ўқиниб кетди. Лаборатория эшигини

қулфлаб, ҳовлига чиққанда ҳам аччиқ ўкинч уни тарк этмаганди. Бекатга етгунча ҳолдан тойиб, қадам босолмай қолди. Кечки салқинда бадани увишди, кўп ўтмай тиззаларига тит-роқ кирди. «Тавба, кундан кунга ҳилвиллаб бораяпман! — Кечикиб келган автобусга чиқиб, энг орқадаги ўриндиққа қўнишиб ўтираркан, ўйга чўмди.—Сал шамолда бандидан узила-ёзган баргдай қалтирайман. Мунақада нима бўлади? Лекин одам боласи қизиқ-да! На иссиққа, на совуққа чидайди. Фалвани ўзимга ўзим сотиб олиб, энди боши янчилган илондай типирчилайман. Менга раҳми келганларнинг ҳам, мендан нафратланганларнинг ҳам баридан юз ўгирдим. Нима бўпти? Ҳаётдан эҳсон кутиб яшашнинг янгилиги қолмаган. Баъзи одатлар одамни расво қилиб ташлайди... Бари бир мен ҳаётдан ҳеч нарса таъма қилмайман... Лекин ўз ҳолимга қўйишмайди. Чувалчангга ўхшаб беозор яшасам, ишларим юришиб кетармиди. Осойишта кун кечиришнинг савобига нима етсин? Бир йўлини қилиб бадавлатроқ оиланинг қизига уйланиб олсанда, ҳаммаси жойига тушади. Теварагингда сендан ўтадигани бўлмай қолади. Тутуриқсиз гапларингни ҳамма бош ирғаб маъқуллайди, оғзинг очилар-очилмас нечаси хизматингга шай туради, керак бўлса бурнига найза билан тезак етказиб бўлмайдиган казо-казолар ҳам сенга таъзим қилганини ўзлари сезмай қолишади. Шунақа... Э-э, мулла Шерали, шуларни биларкансан-у, эсинг борида этагингни йиғиб олмаган экансан-да!»

Шерали жимжит бекатда автобусдан тушиб қолди.

Бўм-бўш квартираси одатдагидай ҳўмра-

йиб кутиб олди. Юракни сирқиратадиган бу ҳолга кўп вақтлардан бери биринчи марта аҳамият бермади. Боягина алғов-далғов бўлиб турган руҳияти, худди бўрондан кейинги денгиздек, тинчиб қолганди. Ҳозир унинг ҳолатини кўрган киши ундан қатъият ёки ирода борлигига сира шионмасди. Вужуди сувга тушган латтадек бўшашган, ҳаракатлари ҳорғин, кўзлари ҳозиргина ўчиб учи қизариб турган чироқ пилигидек, зўрға милтирарди. Оёқда бошқа туролмаслигини пайқаб, шалвираган қоматини диванга ташлади. Шифтга тикилиб, ярим соатча ётди, кейин нимадир ёдига тушиб, инқиллаб-синқиллаб ўрнидан турди.

Шерали китоб жавонининг пастки қаватидан гирди сарғайган, қорамтир муқовали эски дафтарни олди. Йўқотган қимматбаҳо нарсанини топиб олгандек унга узоқ тикилди. Шошилмай варақлай бошлади, сўнгра беш-олти бетини синчиклаб ўқиб чиқди. Шунда у бир нарсани Леонид Михайловичнинг қалби ҳаётдаги кўпгина нарсага шубҳа билан қараганини, шу билан бирга, икир-чикирларга эътибор беравермаганини пайқаб олди. Олим фикрларини шу қадар тифиз ва ўрни билан жойлаштиргандики, бирорта ортиқча сўз учирамасди. Дафтарга ўз дардларни ҳам туширишни орзу қилиб юрган Шерали иккиланиб қолди. Бунинг иложи йўқ эди! Агар шундай қилганда олимнинг руҳи, шубҳасиз, унинг устидан кулган бўларди.

У дафтарнинг бўш жойини очиб қўйди. Узоқ ўйлагандан сўнгра варақнинг юқорисига йирик-йирик ҳарфлар билан шу сўзларни битди: «Сиҳатинг яхши бўлса — бахтлисан!» Шерали ўзича кулимсиради, вужудини илиқ бир

сокинлик эгаллаганди. Энди у ҳаяжонланмас, қўллари титрамасди. Ранги ўчиб, баъзи жойларни қорайган вараққа дастлабки сатрларни ёзди:

«Тасодиф ҳаётгий заруратдир!

Эҳтимол, мана шу дафтар топилмаганда, аскардалар ўн йил ва унда ҳам ортиқ яшаши ҳеч кимнинг хаёлига келмасди. Ун йиллик тирик аскарда касаллик чақирадими? Унда одам танасида қанақа ўзгаришлар юз беради? Биз ўзимизда ўтказаетган синовдан мақсад шу саволларга жавоб топишдан иборат».

Шерали ручканинг учини лабига босиб, хаёлга толди. Назарида кундаликни асосий гапдан бошламаганди. Дафтарнинг янги саҳифасини очиб, ёзишда давом этди:

«Биринчи саволга жавоб топилди.

Очиқда ўн йил яшаган аскарда одам учун хавfli бўлиб қолавериши мумкин экан. Менимча, Леонид Михайлович Исаев буни фарз қилган.

Мен ичган тухумлар (ҳозирча Зиёхон тўғрисида бир нарса дейишга ожизман) ошқозондан ичакка ўтганлиги аниқланди. Улар ошқозонда яшаши учун ҳар хил кислоталар имкон бермайди.

Олимлар касалликнинг дастлабки босқичини қуйидагича шарҳлашмоқда: ичак деворларига бемалол ўрнашиб олган тухумлар личинкалар ажратди. Личинкалар эса зудлик билан қонга ўтди. Бу асосий хавфнинг бошланиши эди.

Личинкалар қон билан айланиб, ўпка пардаларига кириб олди.

Ўпкада доғлар пайдо қилди. Оқибатда, сурункали йўтал бошланди...

Жониворлар ўпкада неча кун «меҳмон» бўлиши ҳозирча номаълум.

Ҳароратим ўттиз тўққиз даража. Баъзан тушади, баъзан ошади. 1968 йил 5 октябрь».

Шерали дафтарни ёпди. Беҳаловат кўнгли бир оз таскин топиб, диванга чўзилди. Боши худди пармалаётгандай зирқираб оғрир, ичгани гўё қандайдир махлуқ панжалари билан талаларди. Бу оғриққа кўпдан бери эътибор бермай қўйганди. Ичида нималар бўлаётганини беш панжадай биларди. Эҳтимол, шу боис дард оғир кечаётган бўлса ажаб эмас. Дардсиз одамгина тиш ва парвосиз юради. Қаеринги қандай касаллик кемираётганини билиб турсанг, ўзинги ўзинг шамдай адоий тасомом қилиб қўйишинг мумкин. Текинхўр қуртлар унинг ичакларни шилаяпти, қонини сўраяпти, куч-қувватини емираяпти. Ошқозонга нимаики тушса, зум ўтмай ямлаб қўяди, чоғи тез очиқади, томоғи қуруқшайди, игна ютган итдай озиб бораёпти.

У бу аҳволга кўникиш учун ҳам ўздан имкон тополди. Юрагига ғулғула солган, тунлари уйқу бермаган ва фақатгина ўзи билган нуқтадан ўтиб олганди. Энди, ҳар қалай, озми-кўпми иззат нафси қониб, қўлидан бирор иш келиши мумкинлигига ишонган эди.

Одатда, бунақа одамлар қийинчиликлар олдида ҳаётдан муруват кутмайдилар, қўллари билан келса-келмаса, муруватли бўлишга интиладилар...

* * *

Шерали эрталаб ўрнидан истар-истамас турди-ю, дарҳол кечаги ёзганларини ўқиб чиқ-

ди. Бугун кундаликни давом эттириш ниятида эди.

У кунбўйи уйдан жилмади. Аммо бир сатр ҳам ёзолмади. Ручкани олиб столга мук тушиши билан фикрлари айқаш-уйқаш бўлиб кетар, баъзан Карима опанинг гавдаси кўз олдида туриб олиб, энсасини қотирарди.

Кундалик стол устида очиқ ҳолда ётарди.

Кун кеч бўлганини Шерали пайқамай қолди. Чироқни ёқиш учун ўрнидан қўзғалганда, эшик қўнғироғи устма-уст жиринглади. «Дилбар!»—ўйлади Шерали ширин туйғудан энтикиб. Чиндан янглишмабди. Дилбар келганди. Чехраси ёришиб, бир нафасда зерикиш азобини ҳам, борлигидаги ланжлик ва огриқни ҳам унутди.

—Келинг, Дилбар!

—Яхшимисиз?

—Ёмонмас.

—Бугун кўринмадингиз? Нима...

—Шундай ўзим. Пича ишламоқчийдим... Айтганча, ойингизни тушунолмай турибман. Гоҳ ундай, гоҳ бундай...

—Тўғриси, ойини баъзан ўзимам тушунолмайман.

Дилбар оқиш плашчини ечиб, кийим илгичка осди, пешонасига тушган соч толаларини чеккасига қистириб, Шералнинг ортидан эргашди. Улар диванга ёнма-ён ўтирдилар.

—Биласизми?—Дилбар оғир хўрсинди.—Тажрибангиз онамининг кандидатлигини йўққа чиқарди.

—Карима Музаффаровна ҳар қалай...—Шерали қизаринқираб Дилбарга қаради.

—Докторлик ишларини қайта кўриб чиқмоқчи бўлаяптилар. Қандай оғир...

—Ҳа, енгил эмас. Хайрият, сиз мени тушундингиз. Юз ўгириб кетсангиз нима қилардим?

Дилбарнинг юзига маъсум бир табассум югурди. У нимадир демоқчи бўлди-ю, журъати етмаётгандай гапини ютиб сукутга толди. «Сиздан қандай юз ўгирай, Шерали ака!»

—Докторликларини қайта ишларканларми?

—Ҳа. Баъзи хулосаларингиздан фойдаланиш ниятидалар.

—Гап буёқда денг.

«Опанинг ёрдами бежиз эмасакан-да!—Шерали ўрнидан туриб дераза томон юрди.—Яна туширмоқчи. Хулосаларни ўзиники қилиб олмоқчи. Аммо бу гапни нега Дилбарга айтдйкин? Эҳ-ҳе, тушунарли! Дилбар бунни менга етказишини билган. Кейин гап очиб оёқроқ бўлади, деб ўйлаган!»

—Майли, Дилбар!—деди ўгирилиб.—Бўиш коллективники. Ҳамма бирга қилаяпти. Карима Музаффаровна ҳам...

Шерали қорнини гижимлади. Бирдан гавдасини букиб, жойига келиб ўтирди.

—Очга ўхшайсиз,—деди Дилбар.

—Мен доим очман, Дилбар. Мени ҳозир ҳеч ким тўйғазолмайди. Битта қўйни бир кунда кўрдим демайман.

—Бирор нарса пишириб берайми?

—Бирор нарсанинг ўзи йўқ.

Дилбар кула-кула ошхонага ўтди. Бирпасдан кейин унинг мамнун овози эшитилди.

—Картошка... Жиндай колбаса бор экан.

—Зўр-ку!

—Ҳозир... Ёг билан пиёз топилса бўлди. Шерали жавоб бермади. Дилбар ярим соат

Ўтар-ўтмас картошка билан колбасани болаб қовуриб, қизил гулли чинни лаганга солиб, дастурхонга келтириб қўйди. Шерали чиндан ҳам очиққанди. Бугланиб турган қип-қизил қовурдоқни оч бўридай тушира бошлади. Дилбар унинг ҳаракатларини кузатиб маъюз жилмаяр, юраги ачишарди.

—Зап пазанда экансизми?—деди Шерали лаган яримлаганда.—Ошниям қотирсангиз керак.

—Унчамас.

—Камтарлик қилманг. Қўриниб турибди. Ёки ошни дадангиз пиширади. Кўп хонадонда ошни эркак киши пиширади.

—Илгари онда-сонда пиширардилар,— Дилбарнинг овози синиқ эшитилди.

—Энди-чи?

—Энди у киши йўқ!

—А!—Шерали шошиб вилкани лаган қирасига қўйди.

—Бултур баҳорда инфарк олиб кетди!— Дилбарнинг кўзлари намланди.

Шерали чала чайналган иссиқ картошкани аранг ютди. Ичакларини сидириб, ошқозонига тушганигача ҳис қилиб турди. Иккаласи ҳам мум тишлагандек жимиб қолди.

—Дадам университетда доцент эдилар,— Дилбар жимликни бузди.—Бирдан...

—Ғарбда инфарктни «йигирманчи аср кўксига отилган ўқ» дейишади.

—Унданам баттар! Медицина бўлса ҳалиям ожиз.

—Унчалик ожизмас медицина. Бу одамларнинг ўзига боғлиқ.

—Тўғри. Кейин билсак дадам яшириб ичарканлар.

—Қўрдингизми? Ичкилик, чекиш... Жонга чиққан чипқон!

—Шерали ака, мен бир нарсани тушунмайман. Ичкилик билан чекишни қоралаймиз-у, яна магазинларни тўлғазиб ташлаймиз.

—Буни менам тушунмайман... Одамга прода нимага берилган? Бир пайтлар менам жа отардим. Қўрдимки, ичкилик дегани одамни нақ оёқдан чаларкан...Чек қўйдим.

Ҳа, баъзилар буни тушунишмайди!

—Нега тушунишмас экан?—Шерали бир оз қизишди.—Тушунишади. Билиб-кўриб текарисини қилишади. Шуниси ёмон. Ундан сўнг гипертония, инфаркт... Ўзи одам умри бир юлдузнинг ялт этиб сўнишидай гап.

—Шуни биларкансиз...—Дилбар тутилиб қолди.—Сизам ўзингизни ўтга уриб юрибсиз. Вақтни қайтариб бўлмайди-ку!

—Ҳа, қайтариб бўлмайди,— деди Шерали секингина.

—Сиз ўзингизни ҳечам ўйламайсиз.

—Мен фақат бир кишини ўйлайман.

—Ким экан ўша—Дилбарнинг овозида нозик бир титроқ бор эди.

—Менга ишонадиган бир киши бор.

—Сизга кўпчилик ишонади.

—У ҳаммадан кўпроқ ишонади.

—Шунақами?

—Ҳа! Ўша — сиз, Дилбар! Шералининг товуши ўзгарди.—Сиз менга ҳаммадан кўра кўпроқ ишонаркансиз, нега мен сизни севмай?

Қарахт бўлгандек Дилбарнинг қулоқлари чиппа битиб қолди. Қутилмаганда сувга йиқилиб, қирғоққа зўрға чиқиб олган боладай эсанкираб турар, оплоқ нозик бўйнини мар-

варидсимон майда тер қоплаганди. Унинг на-
зариди кўз очиб-юмгунчалик вақт ўтмай,
дунё ўзгариб қолгандай туюлди, хаёлида бир-
бирига ўхшамайдиган жуда кўп нарсалар
қоршиб кетди. Бир кун эмас, бир кун Шерали
ўзи ўзини фош қилишини биларди, аммо бу
шунчалик тез ва тўсатдан содир бўлишини
сира кутмаганди.

У бир неча дақиқа ўзига келолмади. Па-
ришон бир қиёфада Шералига тикилар, аммо
уни кўрмаётганга ўхшарди. Ниҳоят, ҳушини
йиғиб олди-да, нигоҳини унинг чўғдек ёнаёт-
ган кўзларига қадаб турганини пайқаб, ву-
жуди алангага айланди.

—Мени умидсизлик кўп қийнарди,—деди
бир оздан сўнг беихтиёр.

—Мениям қийнарди!

Шерали ҳаёжон ичида дардли шивирлади
ва кутилмаганда Дилбарни оҳишта бағрига
тортиб, қайноқ лабларидан ўпди.

—Ёмонакансиз!—Дилбар қовоғини солди,
аммо қаршилик кўрсатгиси келмади.—Унақа-
да... Кемай қўяман.

Шерали унинг пирпираётган узун киприк-
ларини авайлаб силаб, жимгина кулимсиради.
Ҳорғин, беғубор кулгиси Дилбарнинг кўнгли-
га кучли далда берди. Энди у бахтиёр эди,
борлигини илиқ сархушлик чулғаган, алла-
ловчи ажиб туйғудан энтикиб, кенг дунёга
сиғмай бораётганга ўхшарди.

Улар ҳамма нарсани—чарчоқни, олдила-
ридаги ташвишлар ва машаққатларни уну-
тишганди. Ҳозир замин бутун борлиғи билан
уларнинг ҳам сокин, ҳам ўтли нигоҳларида
яшарди.

Соат тўққизга яқинлашиб қолди. Дилбар

уйда онаси ёлғизлигини ҳамда уни хавотирла-
ниб кутаётган бўлиши мумкинлигини айтиб,
ўрнидан турди. Шерали уни бекатгача куза-
тиб қайтди. Жимжит уйда яна танҳо қолди.
Ухлаш ниятида диванга чўзилди. Бўлмади
уйқуси қочиб, ўрнидан турди. Хаёлидан нуқул
Дилбарнинг узун киприклари, қирмизи юпқа
лаблари кетмасди.

Хонада совуқ бир сукунат ҳукм суради.
Шерали юраги сиқилиб наридан берига юрди.
Деразага яқинлашиб, пардани тортди. Кечки
салқин оғушига кирган Регистон сокин ва ким-
сасиз эди. Чорраҳадаги светафор чироқлари
бир текисда ўчиб-ёниб турарди. Анчадан сўнг
пишқириб кечки троллейбус ўтди.

Шерали деразадан узоқлашиб, хона ўрта-
сида туриб қолди. Ичида секин уфф тортиб
қўйди. Уйқуси тамоман йўқолди. Ноилож жа-
вондан «Паразитология» китобини олиб, стол-
га мук тушди-да, варақлай бошлади. Энди у
сахаргача киприги илинмаслигини, фақат ки-
тоб билангина ўзини овутиши мумкинлигини
биларди...

* * *

Чиндан ҳам Шерали узундан узоқ кечани
гоҳ юриб, гоҳ хаёл суриб, гоҳ китоб ўқиб ўт-
казди. Тонгга яқин эса, одатдагидай, тошдай
қотиб ухлаб қолди.

У уйғонганда Регистон устига офтоб ёйи-
либ кетганди. Бугун институтда бир дунё иши
борлигини эслаб, шошиб турди-да, йўлга туш-
ди. Кўчаларда одам сийрак эди, эрталабки
изғирин шовуллаб тўкилаётган хазонларни
учириб юрарди. Шерали плашчига ўралиб

олиб, бекатда тақотсизланиб троллейбус кутди.

Соат саккиздан ошганда институтга етиб келди. Ланг очиқ зангори дарвозадан кириб бораркан, бетон йўлакчада Зиёхонга тўқнаш келди. Бу учрашувни кутмаган эди, бирдан ноқулай аҳволга тушди. Ғаши келганини сез-дирмаслик учун унга қарамай, ёнидан индамай ўтиб кетди.

Зиёхон туси ўзгариб йўлакда бирпас тўхтаб турди-да, охири югуриб Шералига етиб олди. Унинг қалин лабларидан қон қочган, япалоқ бурни учидан тер ялтиларди. Шерали тўхташга мажбур бўлди. Дўстининг гўштдор юзи, тиқиб қўйилгандек бақувват гавдасига разм соларкан, нима дейишини билмай ўзини мутлақо беҳол сездди.

—Шерали! — Зиёхон пешонасини артди.— Биламан, мени кечирмайсиз. Лекин мен сизга бир нарсани тушунтирмоқчийдим.

—Керакмас,— деди Шерали бепарволлик билан. Қўрқиб дори ичиб қўйганингизни айтмоқчимисиз?

—Мени тушунинг, Шерали! Бир майизни бўлишиб ердик-а...

—Тушуниб турибман.

—Мен ўзимдан эмас, бола-чақамдан қўрқувдим.

—Тўғри қилгансиз. Энди қулоғимниям тинч қўйинг. Сизга ишонса бўларкан... Мабода сиздан нафратланиш керак бўлса... Йўқ, керакмас. Биласиз, мен кек сақламайман!

—Ҳар ҳолда мен...

—Ҳар ҳолда сиз ҳеч нарсани қадрламас экансиз.

Шерали дўстига бамайлихотир тикилиб,

рентген кабинети томон бурилди. Муз бўлиб кетган Зиёхон унинг ортидан анграиниб қараб қолди. Кейин шашт билан у ҳам ўз йўлига кетаркан, аламданми ёки юрагини ҳасадга ўхшаш бир нарса кемирганиданми, тишларини ғижирлатди. «Шоҳу бутонинг борми?—ўйлади у,—мунча кериласан?»

Таъби хуфтон бўлган Шерали Зиёхоннинг энсани қотирадиган совуқ башарасини кунбўйи эсдан чиқаролмади. Рентгенолог қиз кўрак қафасини текшираётганда ҳам, терапевт юрагини эшитаётганда ҳам, анализ учун қон топшираётганда ҳам у ҳақда ўйлади. «Сувни лойқалатиб балиқ тутишга уста!—ўйларди Шерали.—Бўйинини ҳам қилишини қаранг!» Негадир уни бир оз бўлса-да оқлаш, шу билан ўтда қовурилаётган юрагига сув сепиш учун жуда кўп баҳона қидириб кўрди. Аммо уринишлари сувга оқиб кетди. Зиёхоннинг япалоқ бурнини кўз олдига келтириши биланок, нафрати қўзирди.

Сирасини айтганда, Зиёхоннинг кечирим сўраши тутаб турган ўтинга керосин сепгандай бўлган эди. «Энди кечирим сўрашининг нима кераги бор?—тутоқарди Шерали.—Олдин кўра-била кўзингга чўп суқса-ю, кейин узр сўраса...»

Ғашлик Шералининг вужудини тегирмон тошидек эзарди. Одатдаги ташвишлар билан ўзини чалғитиш, овутишга қанчалик уринмасин, бари бир, Зиёхоннинг совуқ кўзлари уни таъқиб этишдан қолмади. «Бу кўзлар алдайди!—Шерали ҳар қадамда таҳликали бир ҳолатда шивирларди.—Ишониб бўлмайди бу кўзларга...»

У нотинч, паришон хаёлларини миясидан

қувди. Ҳорғин қалби осойишта дақиқаларни қўмсай бошлаган эди.

* * *

Тушликдан сўнг Шерали ўзини бир оз енгил сезди. Кўзларидаги нафрат учқунлари аста-секин сўниб, боқишлари осойишта бўлиб қолди. Институт буфетида Дилбар билан овқатланаркан, латифа айтиб уни кулдириб ўтирди. Кейин улар ҳовлига чиқиб, бир оз айланишди. Ўз юмушлари билан банд бўлган илмий ходимлар уёқдан-буёққа ўтиб туришарди. Ҳавога сийрақ, ҳарир булут чиққан эди, анчадан кейин булутнинг бир қаноти қуюқлашиб, офтобни тўсди, енгилгина шабада эса бошлади. Боғ тўридан райҳоннинг исси келди.

— Институтдагилардан бирортаси сизнинг ўрнингизда бўлишни истармиди?—деди Дилбар кутилмаганда.

—Ким билади?!—Шерали кифтини учирди.—Аммо мен Зиёхоннинг ўрнида бўлишни ҳечам хоҳламасдим.

—Унинг гапларини бир эшитсайдингиз...

Улар изларига қайтиб, лабораторияга киришди. Хона совуқ эди. Тўрдаги столда Вали Тиллаевич кўнишиб жим ўтирар, унинг қаршисида тик туриб олган Зиёхон қўлларини пахса қилиб, нима ҳақидадир вайсарди.

— Мен шуҳратга муҳтож эмасман...

Зиёхон эшикка ўгирилди. Шерали билан Дилбарни кўриб, гапини йўқотиб қўйди. Кўзлари совуқ порлаб, семиз юзи бўздек оқариб кетди. Шерали гап нима ҳақда бораётганини фаҳмлаган эди.

—Хўш! Шуҳратга ким муҳтож экан?—деди Шерали совуққонлик билан.

—Гапга билиб аралашсангиз бўларди,—деди Зиёхон қиёфасини ўзгартирмай.

—Мен сизга ачинаман! Лекин афсуски, ёрдам беролмайман...

—Қўйинглар, яхшимас!—Вали Тиллаевич шошиб турди.—Шерали, нима кераги бор? Яхшиси, юринг. Опа чақирган.

Вали ака билан Шерали чиқиб кетишди. Улар чўғдек безатилган кабинетга киришганда, опа чой қайтараётганди. У маъюс жилмайди, шошилмай ўрнидан туриб, аввал Вали ака, кейин Шерали билан кўришди.

—Аҳвол қалай?—деди Шералига.

—Тузук.

—Яшанг. Сизни бунчалик деб ўйломовдим. Паразитлар билан олишиш осонмас. Бу ёғнагайм бўш келманг энди. Сиз ютиб чиқдингиз.

Шерали ердан нигоҳини узмай жим турарди. Унинг юзидаги вазминлик ва бепарволик опага бир оз нашъа қилди, аммо ранжиганини сездирмай, чиройли гаплар айтиб, чеҳраси очилиб ўтирди. Бўялган лабларидан бир лаҳза ҳам табассум аримади.

Шу пайт эшик очилиб, тажриба кузатувлари билан шугулланаётган олимлар кириб келишди. Бир қарашда ҳамма бепарво кўринарди. Аммо тунд ва ўйчан чеҳраларидаги безовталиқни уқиб олиш унчалик қийин эмасди. Фақат Қарима опа одатдагидай лоқайд ўтирар, думалоқ юзи ифодасиз эди.

Шерали тажрибанинг сўнгги яқунлари ҳақида мулоҳазаларини ўртага ташлади. У бу мулоҳазалари бундан ўн йил муқаддам паразитологлар ишлаб чиққан назарий масалалар-

ни инкор этишни очикъ айтди. Шундан сўнг узундан-узоқ мунозара бошланиб кетди.

— Катта ютуқ! — деди Муқим Сатгорович аввал Шералига, сўнгра опага кўз ташлаб,— Институтимизнинг обрўси...

— Ҳа, энди... фахрланамиз-да! — деди кимдир мулойим товуш билан.—Елкасида ёли боракан бу болани!

Шерали бошини кўтариб овоз келган томонга қаради. У ўша пакана одамнинг овози эди. Унинг пўстирмадек қалин лаблари ялтиллаб турарди. Шерали юзини четга бурди. Шу топда эсига Зиёхон тушиб кетган эди.

—Биз ўзимизни тушуниб олсайдик!—деди у аллақандай ўксинган товушда.—Қолгани майли эди...

Ҳеч кимдан садо чиқмади. Оғзига талқон солгандек ҳамма сукутга толди. Кўзойнак таққан терапевт врачнинг ингичка товуши ноқулай жимликни бузди.

—Ҳаммаси яхши... Лекин энди Шерали даволаниши керак!

—Тўғри айтасиз,—деди Қарима опа.

—Мен масалан, бошқа чидолмайман. Чидаш мумкин эмас, ахир! Кўз олдимизда-я!

—Қўйинг бу гапларни!—деди Шерали секингина.— Ҳали бошқа ташвишлар бор. Ё сизларга малол келаяптими?

—Кимга малол келаркан?—Қарима опа оппоқ кафтини стол четига «тақ» эткизиб қўйди.—Кимга? Вали Тиллаевич, сиз хулосаларни умумлаштириб бораёпсизми?

—Ҳа, ҳа! — Вали ака ҳовлиқиб ўридан турди.— Кунлигини кунлай ёзиб бораёпман.

—Яхши!—деди опа таскин топиб.—Демак

ишимиз ёмон эмас. Ўйлайманки, бу ёғням ёмон бормаёди.

Бошқалар бош ирғаб, унинг гапини маъқуллашди.

Ун минутлардан сўнг олимлар тарқалишди. Шерали кабинетдан ҳаммадан кейин чиқди, боши худди арининг инидек ғувиллар, қулоқлари битиб қолганга ўхшарди. Тоза ҳаводан ўпкасини тўлдириб нафас олиб, дарвоза сари йўналди.

Йўлақда уни кўзойнакли врач кутиб турган экан. Улар барглари тўкилиб, яланғоч бўлиб қолган баланд шамшодлар тагидан оҳиста юриб кетишди. Муюлишда ҳамроҳи гап очди.

—Сиз даҳшатли қурбон бераёпсиз, дўстим!

—Нега ундай дейсиз?

—Мен сизга бир гапни айтиб қўяй. Одам боласи ўз қобиғидан чиқиб кетмагани маъқул...

—Эҳтимол!—Шерали елкасини учирди.

—Ҳозирги вақтда тинчгина яшашга нима етсин. Оч қорним, тинч қулоғим... Менам бир вақтлар романтик ҳаётни хаёл қилардим. Ҳаётнинг ўзи аста-секин одамни совутаркан.

—Мен ҳеч унақа хаёл қилмаганман.

Кўзойнакли врач афтини буриштирди. Кўча адоғидаги бурилишга етгунча, мум тишлагандай индамай борди. Кўчанинг ўнг тарафига ўтаркан, Шералига истамайгина қўл узатди. Шерали хайрлашиб, йўлига кетди.

Кечқурун, одатдагидай хонасига қамалиб олди. Кундаликни давом эттириш керак эди. Лекин фикрларини бир жойга жамлашга қийналиб, уни қўлга олишга юраги бетламай турарди. У бугунги воқеаларни, терапевтнинг

гапларини хотирлади. «Ғалати!—кўнглидан кечирди у.—Ҳар кимнинг ўз чўпи бўларканда!»—Шу лаҳзада кўнглига нималар келмади. Бирдан кўнгли юмшаб, илк дафъа ўзига ачинди. «Уял!—деди кейин ўзига-ўзи.—Сен шафқат деган нарсани тан олмайсан-ку!»

Шерали оёқларини узатиб, қўлларини боши остига қўйиб, диванда узоқ ётди. Бир оз чарчоғи ёзилгач, тўрсагига суяниб ўрнидан турди, кафтини оғзига тутиб эснади. Ўзини енгил ҳис қила бошлаганди, миясидаги губор тумандай тарқаган, таъби ойнадай равшан тортганди.

Стул устини ҳафсала билан тартибга солди, бир чеккада турган кундаликни яқинига сурди. Нимадандир шубҳалангандай лабларини қимтиб, бафуржа ёзишга киришди:

«Бугун институтда олимлар тажриба устида қаттиқ тортишишди. Ҳар ким ҳар хил фикр билдирди.

Рентгенолог ўпкада ҳавли доғлар катталашаётгани, генетик жинсий орган зарарланаётганини айтди. Генетик мулоҳазалари анча ташвишлидир. Личинкалар қуртга айлангач, ҳар бири кўплаб тухум чиқаради. Тухумлар эса токсин (заҳарли модда) ажратади. Бу модда жинсий аъзони огулаб, фаолиятини сусайтиради. Аскариндозга чалинган бола вақтида даволанмаса, бир умр ожиз бўлиб қолиши, яъни фарзандсиз ўтиши мумкин. Токсин қонга қўшилиб жигар, юрак, ўпка, марказий асаб толаларини ҳам заҳарлайди.

Қасалликнинг иккинчи босқичи қуйидагича кечди: тухумлардан ажралган личинкалар ўпкада икки-уч кун яшагач, юқари нафас олиш аъзолари орқали оғиз бўшлиғига кўтарилди.

Жониворлар сўлак билан ошқозонга тушиб, кейин ичакка ўтди. У ерда озиқланиб, кутилмаган даражада тез ривожланди ва ҳар бири ўттиз-қирқ сантиметрли қуртга айланди.

Ҳозир ошқозонимда шундай қуртдан эллик беш-олтмиштаси яшайпти. Медицина паразитнинг ўн-ўн бештасини одам учун ҳафли ҳисоблайди».

Шерали шу ерга келганда беихтиёр сесканиб, ўзини стул суянциғига ташлади. Анчадан кейин қуйидаги сўзларни қўшиб қўйди:

«Қизиғи шундаки, аскарарида тухумлари касаллик чақириси учун албатта очиқ ҳавода, яъни тупроқда маълум муддатли эволюция даврини яшаши керак. Гижжалардан ажралган тухумлар ахлат билан ерга тушиб, эволюция даврини ўтаб бўлгач, яна одамлар ва молларни заҳарлайди. Бу жараён тўхтовсиз давом этаверади. Бунинг олдини олиш муддати етмадимикин? Аммо қандай қилиб?»

«Одам танасида яшовчи текинхўрларни йўқотиш мумкинми ёки йўқми?» деган муаммо кўпдан буён унга тинчлик бермасди. Ҳозир тагин шу фикр миясини ёғалаб олди. Паразитлар узоқ даврлардан бери одамларнинг илигини сўриб келаётганини ўйлаган сайин юраги увишар, аскариндоз чангалини бўғзида ҳис қилиб тургани учун ваҳимага тушарди.

Одамлар ерни севадилар, айни пайтда тупроқдан хавфсираб яшайдилар. Чунки, ундан ҳаёт шарбатини шимириш билан бирга, заҳарланадилар. Демак, ер соф бўлса, ҳаёт соф бўлади. Бунга эришиш учун нима қилиш керак? Борди-ю, ернинг ўзида синов ўтказилсачи? Эҳтимол, бирор натижа чиқар...

Шерали топган фаразидан қувониб кетди. Агар бу фараз ҳақиқатга айланса, умуман, профилактик ишларда бурилиш бўлиши мумкин эди. Айни чоқда Шерали шубҳа ичида қолди. Янги фикрни ўртага ташлашдан олдин обдон ўйлаб кўриши керак эди. Ерда тажриба ўтказишнинг ўзи бўлмайди. Унинг ҳам амалий, ҳам назарий томонларини пухта ишлаб чиқиш, ҳам кетадиган харажатни назардан қочирмаслик лозим. Томдан тараша тушгандек иш бошлаб, кейин ер чизиб қолишнинг нима кераги бор?

Шерали ерда ўтказиладиган тажриба ҳақида кеча-кундуз бош қотирди, ҳатто операциянинг хомаки режасини тузди. Баъзи мулоҳазаларини Леонид Михайловичнинг кундалигига тушириб қўйди. Кейин ўзича тажрибанинг бошланғич даврида теабендазол ва карбатон препаратларини қўллаш керак, деган хулосага келди.

Шерали ниятини кўнглида роса пишитгач, ҳаммасини Карима опага бир бошдан гапириб берди. Кабинетда иккаласидан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Орага шундай оғир жимлик чўкдики, Шералига ҳайратланиб тикилиб қолган опа узоқ вақт бу жимликни бузишга журъат қилмади. «Қизиқ бу йигит!—ўйлади у,—ўзи нима аҳволда-ю, бошига ғалва орттириб юрибди».

— Аввал тузалиб олинг.— Опа анчадан кейин тилга кирди.—Қолгани бир гап бўлар. Ҳали сиз билан кўп ишлашамиз. Кўп ишлар чала...

— Тўғри, чала,— у опага кўз қирини ташлади.—Агар буни кейинга қолдирсак, чала ишлар яна биттага ортади.

—Тушунаман, лекин сўз ҳозир бу ҳақда гапирадиган аҳволда эмассиз.

—Мен кўникиб қолдим, опа!

У кулимсиради. Карима опанинг ҳам лаблариде табассум учқунлади. Кейин опа дарҳол қовогини солди.

— Ука, дардга кўникиб бўлмайди!

—Эҳтимол.

—Занг темирни емирганидек...—опа бошини қуйи солди.—Одам боласи қизигақан-да! Гулдан нозик, темирдан қаттиқ!

—Опа, одам иродаси ҳар қандай ўхшатишдан устун туради!

—Сиз ҳақсиз!..

Карима опа кўксида жунбишга келган ҳароратли туйғудан энтикди. Илгари ҳеч маҳал бундай ҳисни туймаган эди, ёноқларига қон югуриб, кўзлари чақнаб кетди. У Шералига ичидан тан берган эди. Кўнглига келган гапни айтиш учун оғиз жуфтлади-ю, негадир яна ўзини тутди.

—Нима қиламиз унда, ука?—опа кутилмаганда асосий гапга қайтди.

—Темирни иссиғида босиш керак!

—Бирор таклифингиз борми?

— Бор! — Шерали ҳовлиқиб, тушунтира бошлади. — Дастлаб зарарланган зонага қайноқ сув сепиб кўрилса, деган хаёлга борувдим. Бу тўғри эмас чоғи. Қайноқ сув экинларни қовжиратиб ташларкан. Теабендазол билан карбатонни аралаштириб ишлатиб кўрамиз.

— Уҳ-ҳў, бу жуда қийматга тушади-ку!

— Биламан, жуда қиммат. Айниқса катта майдонларда ишлатиб бўлмайди. Лекин ило-

жини қилиш мумкинга ўхшайди. Арзонга тушадиган препарат ҳақида ўйлаяпман.

Карима опа қизарган ёноқларини силади, пешонасига тушган соч толаларини тузатган бўлди. Ҳайратини яширолмаб, бошини чайқади. «Бу йигит тинчимайди! Кечаси билан ухламайдими, дейман!»

— Мен розиман! — деди опа ниҳоят. — Кўрамиз қани...

Шерали опа билан хайрлашиб чиқиб кетди. Тўғри лабораторияга борди-да, Вали ака билан Дилбарга ҳам бўлғуси операция ҳақида сўзлаб берди.

— Ерда синов? — Вали ака елкасини учирди. — Опа нима деркин бунга?

— Опа рози бўлдилар.

— Қизиқ... Умуман яхши бўлардику-я... Лекин назарий асосланмаган иш... қийин-да!

У шундай деб минғирлади-да, Шералига синчков назар ташлади. Унинг кўзларидаги қатъиятни кўргач, индамай лабини тишлади. Қисқагина жимликдан сўнг Шерали хомаки режаларини ўртага ташлади. Улар анчагина асосли ва пухта ишланган бўлса ҳам, ҳамон бир фикрга келолмаётган Вали акага таскин бермади. У кўпчилик олдида майна бўлиб қолишдан чўчирди.

Уша кундан бутун институт янги операция ташвиши билан нафас ола бошлади.

Ниҳоят, олимлар филиал боғида тўпланишди. Операцияга қизиқанларнинг деярли барчаси келганди. Карима опа ҳаммадан илгари келиб, ишнинг боришини ўзи кузатиб турди. Бошқалар кутилмаган гапларни топиб юрадиган Шералига қизиқсиниб тикилар, унинг маслаҳати билан иш тутарди.

Шерали билан Дилбар икки сотихча келадиган ерга аскарیدا аралаштирилган тупроқ сешишди. Кейин Шерали тавсиясига кўра тайёрланган дори билан дезинфекция ўтказилди. Бирор соатдан сўнг микроскоп ёрдамида тупроқ текширилгач, тухумлар билан қолмай қирилганлиги аён бўлди.

Жуда ҳаяжонли дақиқалар эди. Олимлар ўзларини тутолмай, лабораторияни бошларига кўтариб қий-чув солишди. Шерали чеккароқда маънос кулимсираб турарди. Шунда у ҳамкасбларининг мамнун юзларига тикилиб, бир вақтлар мана шу кўримсиз хонада тирик аскарیدا излаб ўтказган кунларини хотиридан кечирди. Кўп ўтмай юзидаги маънослик сўниб, қалбини шубҳа аралаш ҳаяжон қоплади. Ҳозир унинг севинчини сўз билан ифодалаш қийин эди. Қачонлардир ўн йиллик тирик тухум топганда ана шундай терисига сиғмай қувонган эди. Олимлар Шералини табриклай бошлашди. Шерали тамоман додираб қолган, сиртмоққа тушган тойчоқдек типирчилар, юз-кўзлари ловиллаб ёнарди. У ҳаяжон ва изтиробнинг зўридан ёнгинасида енгил хижолат чекиб, жилмайиб турган Дилбарнинг пешонасидан ва лабларидан ўпиб олди.

Карима опа Шерали қизини ўпганини кўриб, четга ўгирилди. Опанинг кўзларида ёш ялтирарди.

— Ишонасизми, Дилбар! — деди сўнгра кўзларида сирли қатъият чақнаб. — Келгусида аскарідалар бўлмайди. Улар одамларни безовта қилмайди... Шунга ишонасизми?

— Ишонаман!

— Дилбар шивирлади.

Улар бир-бирларига хушнуд тикилишди. Икковининг ҳам ўткир қарашидан битта маънони уқиш мумкин эди: «Омад чопган дақиқаларда дунё одамнинг кўзига фақат гўзал кўринади!»

* * *

— Қирқ... Эҳ, Дилбар, Дилбар! Сен бўлмасанг ҳолим нима кечарди? Сени ўйласам, дардим енгиллашиб, кўксимдан тоғ ағдарилгандай бўлади. Ахир, менинг ҳақлигимни ҳаммадан аввал сен тушунган эдинг. Сен мени суяб қолдинг...

Шерали юрагида сирли бир ғурур уйғонганини сизди, кўзлари чақнаб оғриқ унутилгандай бўлди. Томирларига кўп соғинтирган, интиқ қилган ҳузур берувчи тотли туйғу қуйилди.

Ажаб, бу туйғу лаззатини кўпдан бери унутмаганимиди? Уни ҳис этиши билан кўнгли тоғдай кўтарилиб, гўё бирдан бошқача одамга айланди. Энди бу дақиқалар чўзилишини, изтироблар гидробидан озгина бўлса ҳам чекинишни истарди. Ахир, одам баъзан чекиниши ҳам керак-да!

Шерали негадир дардларига ўлчов топишга уринди. Сўнгра бу ҳол ўзига ҳам кулгли туюлиб ўкинди. Бу ҳорғинлик аломати эди. Рост, у беҳад чарчади, дард илигигача сўриб олди, қотма жуссаси баттар кичрайиб бетининг суяклари чиқиб қолди. Энди унга ором керак, токи жиндай ўзига келсин, нафасини ростласин...

У Дилбарнинг «Чолга ўхшайсиз!» деган гапларини эслаб, беихтиёр кулимсиради. Лекин бу килимсираш сўник, ҳароратсиз эди.

Ўзидан-ўзи уялиб кетди. Йўқ, бир вақтлар бунақа эмасди. Бутун вужуди билан тўлиб-тошиб куларди. Ҳали ўша кулгилари яна тирилади, боқишлари ўз ҳолига қайтади, ҳаётни ҳақиқий соғлом кўз билан кўра бошлайди. Белига қайтадан куч тўлади, томирларида қон кўпиради. Истаса илгаригидай худди кийик каби тоққа ҳам югуриб чиқади, истаса...

Фақат манови дарддан тезроқ қутулсайди!

— Қирқ икки... Эҳ, Дилбар! Сен билмайсан-да! Юрагимда қанча кўп дард борлигини сен билмайсан-да!.. Йўқ, айтганча, энди биласан. Энди сен кўп нарсаларни биласан. Энг муҳими, сен ҳақлигимни исботлай олганимни биласан. Шундай бўлмаганда мен ҳаётдан, қонниқиб, тақдиримдан рози бўлармидим!..

У яна атиги бир лаҳзагина ўзини унутиб қўйди. Шу бир лаҳза ичида сўнгги илмий кенгашда Қарима опа айтган икки оғиз гапни хотиридан кечирди, холос. «Шерали ўзини танита олди, — деганда опа ўшанда кўпчиликнинг ичида баланд овоз билан. — У пешонаси қашқа бўла-бўла ҳақлигига ишонтирди».

Уша кун Шерали Леонид Михайлович кундалигининг янги саҳифасига бор-йўғи иккита жумла ёзиб қўйди: «Ҳақлигимни тан олишди. Тажриба давом этмоқда».

— Қирқ икки...

Шерали қирқ иккинчи погонани чуқур хўрсиниш билан, мағрур ва дадил босиб ўтди. Кейин эса негадир кўнглининг бир чети гашланиб, ортига бир қараб олди. Ажабо, у ҳозир ўз тақдирига хотима ясаган одамга ўхшарди.

Шерали тўзондай бостириб келган чалкаш тасавурлардан қочмоқчи бўлгандай, қадамини тезлатди. Кеча устози Камол Нурбоевдан хат олганда шундай тетиклашиб, боши кўкка етганди. Устози сўзни аягандек, қисқагина ёзганди: «Шерали! «Медицина» газетасида босилган мақолангни ўқидим. Тажрибанг сўнгги йиллардаги катта янгилек бўлибди. Табриклар, қўлингни қисиб қолман».

Нафаси тикилиб тез-тез ҳансирарди, ўпкасини ҳавога тўлдириш учун чуқур энтикди, аммо ҳавога тўймади. Уч-тўрт қадам нарида Дилбар вазмин кулимсираб турарди. Унинг лўппи-лўппи ёноқларига қон тепган, узун киприклари соябон бўлган кўзларидан шафқат нури ёғиларди.

— Нечта экан, Шерали ака!

— Қирқ иккита! — деди Шерали иккиланмай.

— Мен қирқ битта санадим.

— Мен қирқ учта, — деди Галя малла сочларини силкитиб.

Улар кулишиб илгарилашди. Зиёратчилар сийракланган, икки томонига нақшинкор ҳужралар, катта-кичик мақбаралар тизилган, тўрт бурчак пишиқ ғишт терилган йўлак сокин эди. Меҳмонлар ғала-ғовури билан тез-тез алмашинувчи бу сукунат киши руҳини шундоққина банд қилиб оларди.

Шерали йўлак ичкарасига секин одимлаб энтикиб кетди. Зангори бўёқларнинг мислсиз тиниқлиги безовта хаёлларини дарҳол тиндирди. Энди кўзлари бепарво боқарди, аста-секин юраги осойишта тепа бошлади.

Осори-атиқалар силсиласида яна ярим

соатча қолиб кетишди. Галя инсофга келиб «Қайтамиз!» дегунча, рангларга маҳлиё бўлиб юраверишди. Аслида бу жозибали гўшадан Галянинг кетгиси келмаётганди. Қайтмасдан ҳам иложи йўқ эди. Вақти жуда тиз, ҳали шаҳарнинг кўп жойини кўрган эмас. Ҳаммасига улгуриши керак.

Улар орқага қайтишди.

Самарқанд куз қуёшида безовта мудрарди. Осмон зумраддай тиниқ, фақат шаҳар атрофини ўраган олисдаги тоғлар учидан ямоқсимон булутлар сокин сузиб юрарди. Ўша тоғларга етганда худди осмон тугаб қолганга ўхшарди. Уфқ этаги қизғиш тусда товланар, чўққилар бошига шафақ ёйила бошлаганди.

Шаҳар кўчаларида кучсизгина изғирин эди. Изғирин баъзан кучайиб, қош-кўзларига оппоқ мезонларни ёпиштирар, кейин яна аста юлиб олиб, узоқларга учириб кетарди.

Улар гавжум тротуардан шошилмай одимлашарди. Совуқ шабада Шералининг суяк-суягигача қақшатиб юборди, лаблари кўкариб кетди. Дилбар унинг рангпар юзига термилиб, сездирмай хўрсинди. Сиёб бозори яқинидаги бекатда дуч келган биринчи таксини тўхтатди. Шерали олдинга, қизлар орқага ўтиришди.

Такси Регистон сари секин юриб кетди.

1977-1978 йиллар.

Дилмуродов, Асад.

Сирли зина. Ҳужжатли қисса.— Т.
«Ёш гвардия», 1981.— 144 б.

Дилмуродов Асад. Таинственные ступеньки.

Уз2

На узбекском языке

АСАД ДИЛМУРАДОВ

ТАИНСТВЕННЫЕ СТУПЕНЬКИ

Ташкент, Издательство «Ёш гвардия», 1981

Редактор Э. Сиддиқов

Рассом Р. Камолитдинов

Расмлар редактори Э. Валиев

Корректор С. Сайдалимов

ИБ № 783

Теришга берилди 10.12.1980 й. Босишга рухсат этилди 10. 03. 1981 й. Р—08902. Формати 70X90^{1/32}. 1-босма қозға «Литературная» гарнитурада юқори босма усулида босилди. Босма листи 4,5. Шартли босма листи 5,26. Нашр листи 5,127, Тиражи 15000. Буюртма № 37. Шартнома № 71—80. Баҳоси 35 т.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Ёш гвардия» нашриёти. Тошкент — 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат Комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия шлаб чиқариш бирлашмасининг 2-босмахонаси. Янгийўл шаҳар, Самарқанд кўчаси, 44.